

Jonas TRINKŪNAS

BALTŲ TIKĖJIMAS

*Lietuvių pasaulėjauta,
papročiai, apeigos,
ženklai*

MALDOS.....	90
ŠVENTOVĖS IR ALKAL.....	94
DIEVŲ ATVAIZDAI.....	104
ŽENKLAI.....	113
PABAIGOS ŽODIS.....	118
SUTRUMPINIMAL.....	120
LITERATŪRA.....	121

PRATARMĖ

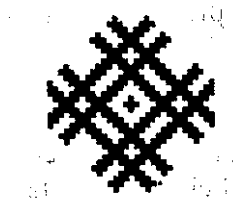
„Jeigu dar ir šiandien sakoma, kad baltų giminei būdingas gyvas religingumas, kad priklausymas Didžiajai Paslapčiai jos gyvai jaučiamas, tai visa tai reikia suprasti kaip tūkstančių metų vystymosi padarinį, kuris vis siekė aiškesnės sąsajos. Kartu su sąsajomis gimė ir religija. Kitokio kelio jai atsirasti nėra. Todėl kiekvienam žmogui religija yra sava, nors jį ją ir neigtų“.

Vydūnas

Vydūnas ne kartą rašė apie lietuvių senąjį tikėjimą ir stebėjosi jo išmintingumu. Svarbus to tikėjimo bruožas buvo jo savaimingumas, jis augo ir plėtojosi tarsi šventas ažuolas savo gimtojoje žemėje. Deja, savaiminis Didžiosios Paslapties išgyvenimas buvo trukdomas ir nutraukiamas, o sąsajos praradimas galėjo tęstis šimtmečius. Tačiau pastangos sugrįžti prie protėvių tikėjimo vis pasikartoja. Mūsų senasis tikėjimas niekada nebuvo knygų skaitymas ir jų aptarinėjimas. To tikėjimo esmė buvo pats gyvenimas ir jo išmintis. Šiandien vis dėlto mums reikia knygų apie prigimtinių taisyklių bei pasaulėjautą, nes gyvosios protėvių

tikėjimo žinios yra gerokai išblėsusios. Agresyvi civilizacija dar labiau dilina natūralią tautos atmintį. Galvodami apie tautos ateitį, mes trokštame jos ir jos dvasinių vertybių išlikimo. Ši knyga padės suprasti, kad tauta turi daug kūrybinių išteklių ir jėgų gyventi naujame sparčiai besikeičiančiame pasaulyje. Tikyba, arba gilioji pasaulėjauta, suteikia žmogui gyvenimo pilnatvės ir pasitikėjimo pajautą bei prasmę.

Lietuviai visada pasižymėjo pamaldumu, tačiau to nereikėtų sieti su kokia nors konkrečia religija. Lietuviai savo vidinius (religinius) siekius galėjo išreikšti net ir per primestą religiją. Šiandien vis dar gyva nuomonė, jog tikintis žmogus būtinai yra krikščionis. Tačiau patys krikščionys kadaise buvo vadinami bedieviais, nes griovė tradicines religijas. Ir priešingai, vadinamieji pagonys pakankamai daug šventumo ir dieviškumo jautė ir regėjo supančiame pasaulyje. Prigimtinės arba etninės kultūros pažinimas šiandien atskleidžia, kad senasis protėvių tikėjimas išsilaiškė įvairiais pavidalais - liaudies dainose, papročiuose, tautodailėje ir pan. Natūralioji religinė savimonė turi jėgų atgimti ir atsigausti, remdamasi gyvuju tradicijų paveldu. Tokių bandymų ir pastangų gausu šių dienų Europoje. Viena jų - senojo lietuvių tikėjimo tęsėja - Romuva. Čia pateikiame vieną galimų prigimtinio arba baltų tikėjimo aprašymų. Kartu viliuosi, jog savaip interpretuoti lietuvių papročiai, šventės ir apeigos bus naudingi bet kurios religinės ar nereliginės orientacijos skaitytojui.

BALŲ TRADICIJA

Žinok, mano tauta, kad be savo Dievų tu nesulauksi nieko gero, nieko džiaugsmingo. Žinok, kad Dievai teikia visą gėrį, visą laimę, visą džiaugsmą ir palaimą

Vaidevutis, 573 m.

Mūsų protėviai ilgus amžius gyveno šioje žemėje, stengdamiesi suvokti ir įprasminti supantį pasaulį. Iki vadinamųjų istorinių ar rašytinių laikų jie jau turėjo sukūrę svarbiausius savo kultūros dalykus - kalbą, pasaulėjautą, sukaupę meno kūrybą ir kt. Ne viskas išliko, daugelis kultūros ir buities dalykų savaime sunyko, bet būta ir prievartos bei griaunamųjų jėgų. Agresyvios religinės bei politinės jėgos stengėsi užkariauti tautas ir primesti joms savo gyvenimo būdą bei pasaulėžiūrą. Ypač jautrios prievartos buvo savita kalba ir tikyba. Praradusi šias dvasinės kultūros formas, tauta ar etninė bendrija netekdavo tapatumo ir virsdavo jau kitokia, gerokai skurdesne, t.y. tik atkartojančia primestas formas žmonių bendrija. Dar XIV a. pagoniškosios Lietuvos valdovas Gediminas skelbė, jog kiekviena tauta turi teisę į savitą pasaulio suvokimą ir jo gerbimą. Vilnius buvo įvairių religijų miestas, o Lietuva - daugiatautė, ir visi gyveno santarvėje. Ši

išmintinga gyvensena, deja, nepajėgė išsilaikyti nuožmios to meto civilizacijos sąlygomis.

Baltų tradicija - tai pasaulėjauta, senasis tikėjimas, papročiai, tautosaka ir pan., o Romuva simbolizuoja šios tradicijos vieningumą ir tęstinumą. Yra žinių iš XIV a., jog baltų žemių viduryje (šiandien tai Karaliaučiaus sritis) buvusi ypatinga Romuvos šventovė, kurią gerbė visos Baltijos tautos. Joje degė amžinoji ugnis, kurios šviesa ir ramybė (tokia ir Romuvos vardo prasmė) sklido po visą Pabaltijį ir dar toliau... Deja, šią ugnį užgesino naujos religijos platintojai. Tada ir prasidėjo sunkūs laikai prigimtiniam tikėjimui bei savitoms tradicijoms.

Senasis tikėjimas buvo labai įvairus, jo formos buvo susijusios su istoriniu laikotarpiu, kuris kartais buvo taikus ir malonus, o kartais žiaurus ir varginantis. Vienokius Dievus turėjo žemdirbiai, kitokius - kariai, dar kitokius - burtininkai. Buvo daug bendrumų, kurie ir sudarė senos bei turtingos kultūros pamatą.

Mūsų laikų žmogui gana sunku perprasti protėvių mitologinį mąstymą, jų religinius vaizdinius. Manoma, jog taip yra todėl, kad esą prarastas protėvių „šventasis raštas“. Bet iš tiesų tas „šventasis raštas“ yra, jis gyvuoja visoje prigimtinėje kultūroje. Mes tik turime išmokti jį skaityti. Šiandien istorinė chronologija arba progreso ir evoliucijos idėjos nebeturi tos reikšmės, kurią turėjo netolimoje praeityje. Viskas yra šiuolaikiška, kas tinka mūsų laikui, kas tenkina minties paieškas, dvasios troškimus. M.Gimbutienė, didžiudamasi gyvąja baltų kultūra, rašė apie jos ištakas Senosios Europos kultūroje, jos taikingumą, kūrybingumą ir moteriškumą, t.y. tuos idealus, kurie ypač svarbūs šiuolaikiniam žmogui.

Senameldišką tikybą sudaro žinojimas, tikėjimas bei gyvenimo būdas. To negalima pasiekti vien tik tam tikru „įsirašymu“ ar pasikrikštijimu. Tikyba, arba religija, suprantama kaip žmogaus santykis su šventybe ar šventumu, o tai reiškia

ir santykį su Dievu bei Dievais. Buvo suvokiama, jog pasaulis ir gyvenimas - tai paslaptinių galių, šventos gyvybės apraiška. Senajai tikybai labiau būdingas siekis pajusti ir suvokti tą įvairovę, paliekant vietos paslapčiai, kitoms išvalgoms ir pasaulėjautoms.

Kaip atsirado pasaulis, kokia jo prasmė, žinoma, rūpėjo ir mūsų protėviams. Apie tai sukurta daugybė sakmių, kurios rodo, jog Dievai buvo kuriantys ir dirbantys. Tai svarbi nuostata, nes iš tiesų visas regimas ir neregimas pasaulis yra nuolat kuriamas ir statomas, periodiškai sugriūvant ar sunaikinant pasenusius tvarinius. Įdomu, jog kosminėms ištakoms ir pirmapradėms priežastims mūsų proseneliai neskyrė ypač daug dėmesio. Tiesą sakant, niekas negalėjo ir negalės atskleisti pasaulio pradžios ar pabaigos paslapties. Daug daugiau dėmesio buvo skiriama žmogaus gyvenimo dorovinėms prasmėms. *Dievas Senelis* - labiausiai mėgstamas sakmių veikėjas. 1935 m. buvo išleista knyga apie Dievą Senelį (MT, IX t.). Išmintis, dorumas ir gerumas - tai vertybės, svarbios ir prieinamos žmogui, o Senelis Dievas - tai dieviškasis žmonių protėvis, globėjas ir mokytojas, aplankantis žmones kaip paprastas keleivis - senelis.

Šventumas - tai neišvardyta pasaulio gyvybės ir dvasios jėga, kuri reiškiasi gamtoje ir žmonėse.

Baltų tradicijos išsaugojo senąją šventumo sampratą, kuri gerokai skiriasi nuo krikščioniškosios. Šventosios upės, šaltiniai, medžiai, akmenys ir kt. - tai vis senojo ikikrikščioniškojo šventumo palikimas, pirmiausia susijęs su gamta. Mūsų protėvių religija - tai gyvybės tikėjimas.

Paslaptinę kuriamąją jėgą suasmeninama, kad per regimus ar jaučiamus ir žmogui suprantamus pavidalus būtų galima priartėti prie dieviškumo. Dieviškumas - tai nėra jau esantis arba visada taip esantis, tai yra tampantis - augantis gyvenimas. Dieviškumas slypi šiame pasaulyje ir žmonėse, o ne už jo ribų. Dievas Kūrėjas, kaip rašė S.Daukantas, baltuose

turėjęs daug vardų. Vadintas jis Praamžiumi, Prakorimu, Perkūnu ir kt.

Šventa kuriamoji pasaulio jėga, kurios dėka pasaulis skleidžiasi, auga, įgaudamas pavidalus, neprarandančius ryšio su pradžia, primena *pasaulio medį*. Taigi medis - svarbus senojo tikėjimo ženklas ir įvaizdis, paaiškinantis pasaulio sąrangą. Rugiapjūtės dainoje dainuojama:

*Šalyj kelio jovaras stovėjo,
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Iš pašaknų skambanti kankleliai
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Per vidurį dūzgiančios bitelės
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Viršūnėlėj sakalo vaikeliai
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Ir atjojo brolelių pulkelis,
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Prašau sustot, jaunieji broleliai,
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Paklausykit skambančių kanklelių,
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Paklausykit dūzgiančių bitelių,
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Pažiūrėsim sakalo vaikelių,
Slaunasai žolyne, rugeli.*

*Ožkabaliai, Vilkaviškio r.
TD. V.Nr. 190.*

Dainoje šaknys - požemis, mirtis, praeitis, vanduo - gyvybės pradžia, šaltinis. Per vidurį dūzgiančios bitelės - tai plušančių, dirbančių žmonių pasaulis. Viršūnė - dangaus šviesa ir gyvybės ateitis. Medžio įvaizdis nepaprastai reikšmingas. Jis išreiškia visuotinį sąryšį ir visų pasaulio lygmenų svarbą. Net ir tautos gyvenime medžio simbolis padeda suprasti žmonių ir kartų (gyvųjų ir mirusiųjų) ryšį ir priklausomybę. Mirtis ir gyvenimas - nepertraukiamos pasaulio raidos grandys. Medis nors ir nusimeta rudenį lapus, žiemą apmiršta, bet jo gyvybė lieka, išlieka ir jo siela. Toks ir žmogaus kelias - per gimimą, mirtį ir naują atgimimą.

Senajame tikėjime šventumas arba dieviškumas pasireiškė moteriškų ir vyriškų dievybių pavidalu, skirtingais laikotarpiais persveriant vienam ar kitam pradui. Beje, prigimtinės tikybos tradicijai būdingiausia yra moteriškojo ir vyriškojo prado pusiausvyra, o dieviškumas suvokiamas kaip *Deivės ir Dievo* bei jų šventų apraiškų visuma. Senoji mitologija kalba apie daugelį Dievų ir jų šeimas. Kiekviena vietovė, upė, kalnas ar medis turi dvasią ar dievybę. Norberto Vėliaus teigimu, rytų baltai (lietuviai) daugiau gerbė dangaus Dievus, vidurio (žemaičiai, sūduviai) - žemės, o vakarų baltai (prūsai) - požemio Dievus.

Senameldžiai mokėjo pasaulio įvairovę pastebėti ir įvardyti. Daugiadievystės idėja išreiškia įsitikinimą, jog tikrovė daugialypė, įvairi ir skirtinga. Tai leido atskiroms tradicijoms ir bendrijoms gyventi kaimyniškai, nors ir būta didelių tikėjimo ir papročių skirtumų, apsaugojo šias grupes nuo guru („mokytojų“) ir pranašų tironiško viešpatavimo. Sukrikščioninti valstiečiai sugebėjo išlaikyti savo pagoniškąją daugiadievybę, melsdamiesi gausiems krikščionių šventiesiems, už kurių slėpėjo senieji Dievai ir Deivės.

Protėvių patirtis ir kūryba - svarbiausias žmonių gyvenimo ir augimo šaltinis. Gamtos, Dievų, tėviškės ir protėvių šventumo *gerbimas*, santykis su šventumu senojoje tikojoje labai

svarbūs. Gerbimo apeigose ypatingą vaidmenį turi giesmės arba liaudies dainos, kurios apeigose, kaip ir kiti tradiciniai papročiai bei simboliai, įgauna šventumo galią ir prasmę. *Daina* Baltijos tautoms visada buvo svarbiausia dvasinės raiškos priemonė. Baltai, kaip dainų kultūros tautos, turi savo šventraštį - Dainas. Mūsų giminaičių arijų „Avestoje“ vartojamas žodis „daena“, kaip ir daina, - vienos kilmės, jo prasmė - „tikėjimas, vidinė esmė ir dvasinis Aš“. Daina gaivina žmogaus esmę, rodo esmės gyvybę. Ir seni, ir jauni, vyrai ir moterys, visi dainavo dirbdami, linksmindamiesi, liūdėdami. Viena karta kitai perdavinėjo dainą lyg brangiausią turta, lyg amžinąją ugnį.

Gamta, Dievai, žmogus suaugę į vieną būties audinį. S.Daukantas rašė: „Kiekvienas žino, jog tautos, gyvendamos vienoje vietoje nuo neatmenamų amžių, taip tenai išsikeri, jog kalnai, upės, lieknai ir visas kraštas, kuriame žmonės ir jų Dievai gyvena, yra mažne, sakau, ne vien su tikyba sukibę, bet ir su žmogaus būdu taip stipriai suaugę, jog tenai kas žemingas, o kas dievingas yra, nebegali išskirti.“ (9.)

PROTĖVIŲ GERBIMAS IR ŽMOGAUS LIKIMAS

Ryšys su mirusiais šeimos ir giminės nariais, jų minėjimas tam tikromis metų dienomis - svarbi tradicija. Šeima, giminė, gentis - nelyginant gyvųjų ir mirusiųjų vieninga visuma, kurios narius sieja nuolatiniai regimi ir neregimi ryšiai. Kalba, daina, papročiai, jausmai, mintys - tik dalis tų ryšių. Lietuvių tradicijoje žmogus mirčias ima ruošti iš anksto. Kartais net pasirūpinama karstu ir paminklu, senesni žmonės dažniau ima lankyti kapus. Pati mirtis ir išėjimas anapus vyksta artimųjų apsuptyje. Sakoma, jog besiruošiantį mirti pradeda lankyti artimųjų vėlės. Po mirties velionis patenka tarp mirusių giminaičių, o per apeigas gyvieji ir mirusieji vėl susitinka. Tai stiprus jungties ir vienybės laukas, kuriam labai svarbus ryšys su žeme, su gimtine. Lietuvoje sakoma: „Mirusiųjų sielos

globoja gyvenančius giminaičius arba artimiausius, ypač mirę tėvai - vaikus našlaičius“.

Svarbūs mūsų protėviai, kuriuos gerbdami vadinome pramote, sentėviu ir kt. Mirusieji tampa laukų ir sodybų globėjais. Gyvieji ir mirusieji siejasi, jungiasi per žemę, gamtą. Šermenys vykdavo gamtoje, tik vėlesniais laikais jos buvo perkeltos į namus. G.Beresnevičius rašė: „Vėlinės yra didžiulė atodanga, mirusiųjų tėvų ir protėvių išžengimas mūsų. Prasiveria amžinybės vartai ir pro juos dar syk pamatome, patiriame didžiulės meilės srautą, prieš kurią turime išstovėti, išbūti, degindami žvakutes, ir jausti - jie mus tebemyli, tokius, kokie mes esame. Kiekvieną sunkesnę savo gyvenimo akimirką patiriame jų pagalbą, paramą, jie yra ir jų buvimas realus, kaip ir gyvųjų dalyvavimas“ (ŠA. 1997 10 31).

Išėiviai, apleidę tėvų žemę, būtinai turi ją lankyti ir tokiu būdu atkurti svarbiausią sąsają. Giminės gyvybės ir mirties ratas sukasi taip, kad gyvųjų ir velionių takai sudaro vieną sutarimo kelią. Jūratė Statkutė de Rosales teigia, jog Lietuvos ir Latvijos teritorija nuo seniausių laikų buvo baltų „šventąja tėviške“. Kraštiniai baltai buvo išnaikinti kovose arba pavergti, o „šventosios tėviškės“ užduotis buvo „išlaikyti nuolatinį prieglobstį, saugų ir ramų tautos lizdą, iš kurio išėiviai galės išplaukti žygio metu ar grįžti nelaimės atveju.“ („Baltų kalbų bruožai Iberų pusiasalyje“, Chicago. 1985, p. 276).

Žmogus. Jau pats šis vardas rodo sąsają su žeme, Žemyna, žmona, jis - Žemės vaikas. Kaip tik todėl vienas svarbesnių jo simbolių medis, kurio pradžia slypi žemėje. Bet kaip medis savo viršūne pasiekia dangų, taip ir žmogus turi dangiškų pradų - liaudies dainose dažnai sakoma „Saulė močiutė, Mėnuo tėvelis“. Taip parodoma žmogaus giminystė su visu pasauliu. Ta giminystė žmogų sieja su visa jį supančia aplinka. Pirmiausia - tai žmogaus giminė, jo artimieji, mirusieji, po to - namų ar tėviškės aplinkos medžiai, gyvūnai, paukščiai ir pan. Žmogus iš visos aplinkos skiriasi ne tuo, kad jis protingesnis,

vertingesnis ar geresnis, bet tuo, kad jis labiau išpareigojęs visiems kitiems, nuo jo elgsenos priklauso daugelio kitų „giminių“, taigi ir jo paties likimas. Jeigu medis ar gyvūnas auga tik žmogaus poreikiams tenkinti ir jie tinkami tik lentoms ar maistui, o tokį utilitarizmą skelbia biblinė civilizacija, - žmonių giminė neturi ateities. Čia glūdi didelė žmogaus atsakomybė gamtai. Kiekvienas žmogaus veiksmas ir net ketinimas ar mintis turi daugybę sunkiai numanomų pasekmių - gerų ir blogų. Matyt, todėl etninėje tradicijoje žmogumi buvo vadinamas ne kiekvienas, o tik tas, kuris atitiko svarbesnes žmogiškas vertybes. Todėl tikybos paskirtis - padėti žmogui rasti teisingą ir tinkamą gyvenimo bei žmoniškumo kelią.

Žmogaus gimimas ir laimingas gyvenimas priklauso nuo Lemties dėsnų bei nuo likimo deivės *Laimos*. Ji žino žmogaus likimą, ji gali ir padėti. Žmogaus gyvenimas *čia* verpiamas tarsi siūlas. Kai verpstelis pilnas prisisuka, žmogus miršta, siūlas nutrūksta. Laima - verpėja ir audėja, taip pat ir gadintoja, nukirpėja. Dainose ji minima sėdinti aukso krėsle, nes ji yra Didžiosios Deivės giminės.

Mirusiųjų vėlės toliau gyvena šeimos ar giminės gyvenimą „vėlių namuose“ - gamtoje. Mirusio žmogaus tolesnis būvis suprantamas kaip vėlės ir sielos gyvenimas. *Siela* - tai amžinoji gyvybės jėga, kuri neišeina iš žemės, o persikūnija į medžius, gėles, gyvius ir pan. *Vėlės* tęsia žmonių giminės mirusiųjų egzistenciją, retkarčiais lankydamos gyvuosius. Ir siela, ir vėlė amžinai pasilieka didžiojoje giminystėje su gyvaisiais. Atskiro žmogaus likimas, jo pomirtis yra neatskiriami nuo jo giminės ar genties likimo. Tik taip galima tikėtis nemirtingumo. Pomirtinio gyvenimo suvokimas nėra paprastas, tai mes matome iš mūsų prosenolių pasakojimų ir aiškinimų. Tai plati ir sudėtinga tema.

Svarbus ir žmogaus dieviškojo globėjo klausimas. Pagal mūsų mitologiją - tai Laima ar Dalia, bet neabejotinai tokie globėjai yra ir kai kurie mirusieji, kurie per sapnus ar kitais būdais perspėja apie artėjančių pavojų, pataria, nuramina.

Senstantis žmogus jaučia artėjančią mirtį ir ruošiasi jai bei kelionei į kitą pasaulį, todėl siaurina šiapusinius ryšius ir vis daugiau dėmesio skiria mirusiems artimiesiems. Sakoma, kad po mirties žmogus nukeliaus ar atgims tarp tų, kuriuos mylėjo, kuriuos dažnai prisimindavo būdamas šiapus.

DIEVAI IR DEIVĖS

Tautos ir vietovių Dievai nėra vien tik gamtos gyvybinių jėgų šventi pavidalai. Dievų galia auga ir plėtojasi kartu su juos išpažįstančių žmonių nusiteikimu ir tikėjimo stiprumu.

Griaustinio dievą *Perkūną* garbino jau gilioje senovėje. Pavasarį, žadindamas gamtą ir žemę, Perkūnas žmonių laukiamas ir meldžiamas. Kai kariai traukdavo į žygį, stiprybės irgi prašydavo Perkūno. Ši Perkūno galia išliko dar ilgai ir po to, kai jo garbinimas buvo užslopintas. Nors lietuviai laikomi taikingais žmonėmis, o folklore beveik nėra karingų dainų, gyvenimas parodė (pvz., rezistencinis 10 metų trukęs partizaninis pokario karas), jog, atėjus lemiamiems išbandymams, lietuviuose atgimsta Perkūno dvasia. Visa lietuvių istorija rodo, jog tikrasis Lietuvos globėjas buvo ir yra Perkūnas. Perkūno garbei Vilniuje, Šventaragio slėnyje, ruseno amžinoji ugnis. Ažuolai taip pat šlamėjo jo garbei.

DIEVAS PERKŪNAS-LIETUVOS GLOBĖJAS

Ugnis gerbiama iki pat mūsų laikų. J. Džugošas XV amžiuje rašė, jog svarbiausios lietuvių dievybės buvo šios: „*Ugnis*, kurią laikė amžina ir kuri, žynių kurstoma malkomis, degė dieną naktį; *miškai* (šventos giraitės), kuriuos garbino ir laikė neliečiamais, ir *gyvatės bei žalčiai*, nes tikėjo juose gyvenant ir slypint Dievus“ (4,572). Ugnis skiriama Perkūnui ir kitiems Dievams, ji tarpininkė tarp Dievų ir žmonių. Žalčiai - tai protėvio ar dievybės apraiška ar išikūnijimas. Šventosios giraitės taip pat buvo tarpininkės - jungtis su Dievais ir protėviais.

Jau nuo seniausių laikų buvo garbinama *Deivė Motina* - gyvybės ir gamtos motina. Meilė, pagarbus pavaldumas ir išijautimas į Deivę bei jos vaikus - Deives ir Dievus bei gyvą gamtą - išliko visais baltų istoriniais laikais. Senosios tikybos Deivės - *Laima, Gabija, Medeinė, Austėja* ir kitos yra jos dukros. Jos vaikai yra gyvi padarai, taigi ir žmonės. Ankstyviausia buvo *Dievų Motina*, kurią I amžiuje paminėjo romėnų istorikas Tacitas. Vėliau, keičiantis vertybiniais santykiams, viršų ėmė vyriški Dievai ir jų karingumas. Bet išliko *Žemyna* - šventoji žemės Deivė. Krikščionys vietoj senosios Deivės pagarsino Mariją, kuri turėjo būti suvokiama ne kaip dievybė, bet tik kaip „Dievo įrankis“. Bet pažvelkime į liaudies tradicijas bei meną ir pamatysime tikrąjį Deivės garbinimą. Net Marija buvo suvokiama kaip viena iš krikščioniškos trejybės dievų, nepaisant oficialiosios teologijos. Pradedame suprasti, jog esame vienos Motinos vaikai - žmonės, gyvūnai, medžiai, augalai, o ji gyvena šalia mūsų, su mumis. Anot M.Gimbūtienės, visa kas gyva - žemės maloningumo įrodymas. Kiekvienas žemės pagimdytas daiktas sklindina jos suteiktos gyvybės jėgos. Medis, gėlė, akmuo ir žmogus - visa iš žemės. Jie visi kupini žemės duotos jėgos, nors kiekviename gyvame daikte jos yra įvairaus pavidalo.

DARNA - GYVENIMO PAGRINDAS

Darnos nuostata senojoje tikoje visą laiką buvo svarbi. Žmogus gyvena ir pasaulis gyvuoja tik dėl darnios gyvenimo pradų sąveikos ir paties žmogaus teisingo ir doro elgesio. Darnos idėja glūdi baltiškosios kultūros pradmenyse. Pati lietuvių kalba rodo vieningą prasmų lauką: daryti, darbas, derlius, derėjimas, dermė, darna, dora ir kt. Darbas buvo tiesiog neatskiriamas nuo moralinės ir religinės gyvensenos. Žmogaus ir gamtos bei žmonių bendrijos (šeimos) derėjimas sukuria *dorą ir darną*. Darna yra svarbiausia gamtos ir žmogaus idealų siekiamybė, pasiekiamą ir išlaikomą tik nuolatiniu triūsu, darbu. O garbingiausia mūsų tradicijoje profesija buvo

žemdirbio. Darna nėra pastovi ir nekintanti laimė, ji labai priklauso nuo žmogaus ir dievų pastangų bei rūpesčių. Pati darna nėra žmogaus gyvenimo tikslas, darna yra priemonė palaikyti ir saugoti gyvastį. Lietuvių Darna labai artima indų Dharmai - pasaulio dorovinės tvarkos principui.

Darną kuria skirtingų ir net priešingų jėgų sąveika. Tokios skirtybių poros kaip *šviesa-tamsa, ugnis-vanduo, vyras-moteris* ir kt. nebūtinai reiškia „gėrio-blogio“ santykį. Šios priešybių poros nėra sustingusios, jos ne tik sąveikauja, bet ir kinta. Nėra to blogo, kas neišeitų į gera, ir atvirkščiai. Žmogaus atžvilgiu nėra nei visiškai gerų, nei amžinai blogų dievų ir deivių. Blogis - darnos žlugimas, jos nebuvimas ar nesugebėjimas ją atkurti. Tai aiškiausiai pastebime gamtos niokojime, žmogaus veikloje, nukreiptoje prieš patį žmogų ir gamtą bei jos tvarką.

DOROVĖ

Paprasčiausias ir labiausiai visuotinis dorovinis teiginys kviečia daryti kitam žmogui ar gyvai būtybei tai, ką pats norėtum, kad tau būtų daroma. Draudimas ragina nedaryti to, ko nenorėtum, kad tau būtų daroma. Doroviniai paprotiniai idealai sudaro tradicinės kultūros šerdį.

Svarbiausias dorovinis reikalavimas - pagarba gyvybei, jos apsauga, iš čia išplaukia reikalavimas nežudyti. Kadangi supanti gamta buvo suvokiama esanti gyva, tad pagarba buvo skiriama visoms esminėms jos apraiškoms. Štai kodėl lietuviai gerbė žemę, vandenį, saulę, mėnulį, ugnį, duoną, medžius, paukščius, gyvūnus ir pan. Nuodėme laikomas toks poelgis, kuris griaua ar žeidžia šias nuostatas. Todėl nuodėmė yra teršti vandenį (šaltinio ir kt.), ugnį (židinio ir kt.), mušti, t.y. niokoti žemę, teršti duoną. Bitės ar gandro nužudymas buvo tokia pat nuodėmė, kaip ir žmogaus nužudymas.

Kadangi išvengti gyvų būtybių - medžių, augalų, gyvūnų - žudymo sunku, nes tokia gamtos sąranga, reikia vadovautis protėvių patirtimi: daryti tai tik būtinybės verčiamais.

Senovėje kertamo medžio ar pjaunamo gyvulio būdavo atsiprašoma, tai pristabdydavo besaikį naikinimą ir vartojimą.

Žmonių santykiuose ypač svarbi pagarba motinai, tėvui ir vyresniam žmogui. Dar Gedimino laiškuose pastebime, jog pagarba vyresniam žmogui yra kone svarbiausia dorovinė priedermė.

Prievartos vengimas ir nekerštavimas - svarbus mūsų krašto žmonių bruožas. Tai gali paliudyti ir senieji lietuvių užkalbėjimai. Su įgėlusią gyvatę buvo stengiamasi susitarti gražiuoju, bent jau nedaryti jai žalos. Pavyzdžiui, panašūs rusų užkalbėjimai yra grasinimų formos (TD, V, 1998, t. 9).

Konservatyvioji lietuvių liaudies kultūra išlaikė labai įvairių žmonių bendravimo dorovinių pobūdį.

Paminėtinos *talkos* - bendras darbas be užmokesčio; *bičiulystė* - bitininkavimas, paremtas doroviniais, bet ne ekonominiais ryšiais. *Vaišingumas* - svečio pamylėjimas ir pagerbimas. Palūkanų siekimas arba gyvenimas iš palūkanų mūsų kultūroje buvo visiškai svetimas ir net amoralus.

Dorovingumą geriausiai nusako ne gero elgesio taisyklių ir bausmių už nuodėmes sąrašas, bet požiūrio į pasaulį, „pasaulio jausmo“ turinys. Kitaip sakant, gyvenimą nulemia tai, kaip tu žvelgi į pasaulį - su pasitikėjimu, meile ar pesimistiškai, beviltiškai. Mūsų protėvių pasaulėjautoje daug šviesaus ir ramaus jausmo. Folkloras išsaugojo ypatingą meilės pasauliui jauseną, apimančią žmogaus ir gamtos pasaulį. Manoma, jog visose mūsų liaudies dainose vyrauja meilė, jos motyvai ir simboliai. Liudvikas Rėza 1825 m. rašė: „Lietuvių liaudies dainos, kaip šis rinkinys rodo, daugiausia yra meilės. Jose apdainuojami meilės ir džiaugsmo jausmai, piešiama šeimos gyvenimo laimė ir paprasčiausiu būdu parodomi švelnūs šeimos narių ir giminių santykiai“. Vinco Vyčino nuomone, ši lietuvių „meilės pasaulėjauta“ yra baltiškiosios tradicijos palikimas. Pasaulis taip pat geranoriškas žmogui. Saulė teikia žmogui šilumą ir šviesą, žemė duoda derlių, medžiai - vaisius

ir pan. Atrodo, jog Gamta rūpinasi žmogaus gerove, nors neretai ji pasirodo ir grėsmingu pavidalu.

Jonas Balys rašė, jog nėra duomenų tvirtinti, kad senovės lietuviai, prieš susidurdami su krikščionybe, būtų žinoję blogio dievus ar kokias piktas dvasias. Atrodo, kad tos pačios dievybės galėjo žmogui ir padėti, ir jam kenkti. Užtat jas reikėjo numaldyti ir sau palankiau nuteikti aukomis.

KALENDORIUS IR ŽYNIAI

Senosios kalendorinės šventės yra ypatingos, nes jos padeda patirti pagrindinius žmogaus ir gamtos gyvenimo tarpsnius: gimimą-brendimą-senatvę-mirtį. Toks kalendorius padeda žmogui įsisąmoninti ir pačiam nugyventi gyvenimo ratą, ruošiantis kelionei anapus. Liaudies kalendorinės dainos ir apeigos atskleidžia metų gyvybės rato paslaptis. Saulės atgimimo pradžia per Kalėdas - tai ir pasaulio atgimimo pradžia. Pasaulio kūrimą ir jo sklaidą apdainuoja sena lietuvių Kalėdų giesmė:

Vidury lauko stovi grūšėlė, kalėda,

Toje grūšėlėj žvakelės dega, kalėda.

Oi ir nukrito kibirkštėlė, kalėda.

Oi ir pasliejo marios mėlynos, kalėda.

Ant tų marelių laivelis plaukia, kalėda.

Tame laively krėslelis stovi, kalėda.

Tame krėslely mergelė sėdi, kalėda.

Mergelė sėdi, gromatą rašo, kalėda.

Gromatą rašo, tėveliams siunčia, kalėda.

<...>TD.V, 1938, Nr. 305

Istoriniai šaltiniai sako, jog būta senojo tikėjimo žynių, krivių, burtininkų - vyrų ir moterų. Jie kaupė ir saugojo dvasinę patirtį, tobulino žmogaus sugebėjimus. Būtent juos pirmiausia puolė ir persekiojo užkariautojai bei svetimos religijos platintojai. Žynių

tradicijos ilgai laikėsi užkalbėtojai, liaudies gydytojai, keliaujantys elgetos ir giedotojai. Senojoje indoeuropietiškoje (ar indų Vėdų) tradicijoje gana dažnai žynio ar apeigų vadovo pareigas atlikdavo šeimos ar giminės autoritetai, senesnieji, išmanantys senąsias tradicijas. Skyrėsi moteriškos ir vyriškos apeigos, vienoms vadovavo moterys, kitoms - vyrai.

Tikybinis išgyvenimas - tai nuostabios darnos ir meilės pasauliui pajautimas, patiriamas per apeigas ar kitomis gyvenimo akimirkomis. Svarbu tokių išgyvenimą patirti ir vienam žmogui - gamtoje, prie ažuolo ar liepos, akmens, ugnies. Galima žinoti laiką ir vietą, kur šie išgyvenimai būna stipresni ir gilesni. Būdavo žmonių, sugebančių tai nustatyti. Tokiose vietose įkuriamos šventovės - *alkai*. Liaudies daina, atliekama būriu, irgi suteikia gilesnių išgyvenimų. Pulkas bendruomenės žmonių, bendros dvasios bičiulių, pajėgia sukurti stiprų dvasinį lauką.

Šiandien atėjo prabudimo laikas, tad senojo tikėjimo prisikėlimas neišvengiamas. Žmonės pasiilgo jaukaus paprastumo, prasmingo darbo gamtoje, bendravimo su ja, kalbėjimo su medžiais, akmenimis, upeliais, kaip tik to, kas buvo įprasta mūsų protėviams, mokėjusiems siekti darnos.

SENOJO TIKĖJIMO KELIAS

Lietuvių, arba baltų, senasis tikėjimas - tai prigimtinis tikėjimas, neturintis jokių pradininkų ar pranašų. Jis neturi aiškesnės užrašytos istorijos, bet yra seniausias tikėjimas Pabaltijyje, mūsų šalyje, taip pat ir vienas seniausių Europoje. Žinių apie mūsų tikėjimą galima gauti iš įvairių šaltinių. Jis nebuvo niekada sustingęs, nekintantis. Žinomi ir jo esminiai pasikeitimai bei reformos. Legendinis Sovijus įvedė mirusiųjų deginimo paprotį. Šventaragis įkūrė centrinę šventvietę Vilniuje mirusiesiems deginti (20,60). Simonas Grunau XVI amžiuje aprašė Vaidevučio ir Prutenio didžiąją religinę reformą Prūsijoje (VI amžiuje), kai buvo įkurta centrinė Romuva ir

paskelbti trys vyriausieji baltų Dievai - Patrimpas, Perkūnas ir Patulas. Šitos ir panašios reformos buvo daromos senojo tradicinio baltų tikėjimo pagrindu, jos buvo suprantamos žmonėms ir nesunkiai priimamos. Atėjusi krikščionybė jau ne reformą darė, bet atmetė, kas buvo gerbiama ir plėtojama mūsų žemėse. Todėl po krikšto baltų tikėjimo istorija yra labiau komplikuota. Šiandien mums rūpi, kaip tokiomis nepalankiomis sąlygomis sugebėjo išgyventi baltų dvasinės tradicijos ir kaip jas išsaugoti bei plėtoti ateityje.

Baltų tikėjimo atgimimas Lietuvoje prasidėjo XIX amžiuje, o dar XVIII amžiuje įvairūs šaltiniai praneša apie pagonybės gyvavimą kaime. Vadinasi, išsilavinusių lietuvių pradėtas senojo tikėjimo prikėlimas buvo nedaug atitrūkęs nuo dar gyvos liaudiškos tradicijos. Senojo tikėjimo aukštinimas pastebimas jau pirmųjų tautinio atgimimo skelbėjų raštuose. Tokia buvo Simono Daukanto (1793-1864) knyga „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845 m.). Aušrininkas poetas Andrius Vištelis (1837-1912) jau aiškiai ir atvirai skelbėsi esąs pagoniško lietuvių tikėjimo. Prie savo sodybos, ant kalnelio, jis turėjo įsirengęs šventyklą su aukuru, be to, rašė pagoniškas maldas. Nuo pat XX amžiaus pradžios prasidėjo pastangos įteisinti lietuvių prigimtinių, savaip suprastą tikėjimą. Dešimt metų J.G.Beržanskis-Klausutis (1862-1936) atkakliai siekė, kad jį oficialiai pripažintų senojo lietuvių tikėjimo išpažintoju, ir 1915 m. gavo tokių pripažinimą. Nepriklausomoje Lietuvoje Domas Šidlauskas-Visuomis (1878-1944) tokio pripažinimo jau siekė savo bendruomenei, kurios centras buvo Romuvoje prie Sartų ežero. Gana daug išsilavinusių ir žymių žmonių, tokių kaip Stasys Šilingas, broliai Jonas ir Balys Buračai, pritarė pastangoms aktyvinti prigimtinio tikėjimo atkūrimą. Toliau Romuva veikė jau nelegaliai sovietinėmis sąlygomis - Intos lageryje.

1967 metus laikome Romuvos naujojo atgimimo pradžia. Tada Ramuvos kraštotyrininkų veikimas atvėrė folkloro galimybes, atkuriant ir praplečiant Romuvos veiklą. (Daugiau skaityk „Druvis“, 1992; „Ramuva“, 1998.) 1997 m. Ramuvos

vadovai J.Trinkūnas ir V.Mačiekus už etnokultūrinę veiklą buvo įvertinti J.Basanavičiaus valstybine premija.

Tik 1992 m. Romuva (Vilniaus) Laisvos Lietuvos sąlygomis pagaliau pasiekė viešą pripažinimą. Deja, Romuva kol kas, pagal 1995 m. „Religijų įstatymą“, laikoma „netradicine“ religija. Lietuvos tradicinėmis religijomis laikomos katalikybė, islamas, judaizmas ir kt. Romuvos bendruomenės išsikūrė Kaune, Telšiuose, o užsienyje - Čikagoje, Bostone, Toronte. Į Romuvos judėjimą įsitraukė daug žymių lietuvių. Vincas Vyčinas (1918-1996) savo filosofiniais raštais rėmė Romuvos atkūrimą ir trumpą laiką vadovavo Romuvos būreliui. Marija Gimbutienė (1924-1994) turėjo svarbios įtakos Romuvai. Romuva įkūnija M.Gimbutienės idėjas, kurių universalumas padeda įsitraukti į pasaulio atsinaujinimo procesus.

Šiuo metu formuojasi ir Pasaulio Romuvos judėjimas, į kurį jungiasi lietuviškos ar baltiškios kilmės žmonės, taip pat žmonės, kuriems yra artimos lietuvių senojo tikėjimo tradicijos.

PASAULIO ETNINIŲ RELIGIJŲ KONGRESAS VILNIUJE

1998 m. birželio mėnesį Vilniuje susirinko nemažas būrys senameldžių iš daugelio Europos šalių, taip pat iš JAV ir Indijos. Kodėl šitas susitikimas vyko Vilniuje? Vien tik geros iniciatyvos čia nepakako. Vilnius ir Lietuva visada turėjo universalistinių siekių. Dar prieš karą buvo keliamos idėjos, jog Lietuvai turi tekti Rytų ir Vakarų tarpininkės vaidmuo. Tiesą sakant, pati baltų kultūra yra trečioji kultūra - tarp Rytų ir Vakarų. Vilnius visada buvo universalus daugelio tautų ir kultūrų miestas. Šiandien prisimenami ir kunigaikščio Gedimino laišakai įtakingiems Europos žmonėms su kvietimu lankytis ir net išikurti gyventi Vilniuje. Gedimino laiškų mintys vėliau buvo vertinamos kaip lietuviškos pagoniškos tolerancijos idėjos. Tačiau turėjo praeiti keli šimtmečiai, kol Lietuvoje vėl susidarė tinkamos tolerancijai sąlygos. 1996 metais Vil-

Kongreso ženklas

niuje pastatomas paminklas Didžiajam Gediminui. Statant ir atidarymo iškilmėse dalyvavo ir senojo tikėjimo Romuvos žmonės. Ir štai 1998 m. Vilniuje susirinkę įvairių šalių senameldžiai pirmiausia pagerbė valdovo Gedimino atminimą, padėdami gėlių prie jo paminklo, tardami padėkos žodžius.

Steigiamoji konferencija vyko trejetą dienų, buvo sutarta dėl pagrindinių bendradarbiavimo principų, dėl Deklaracijos. Priimtas pavadinimas „Pasaulio etninių religijų kongresas“, angliškai „World Congress of Ethnic Religion“ (WCER). Daugumos nuomone, šio Kongreso informacinis centras turi būti Vilniuje. Kongresas įpareigojo Romuvą vykdyti šį darbą. Kongresas buvo įregistruotas Vilniuje 1999 m. vasario 10 dieną. Tų pačių metų rugpjūčio mėn. vėl Lietuvoje (Telšiuose) įvyko antroji Kongreso organizacinė konferencija, kurioje išrinkta taryba, sudaryta iš Belgijos, Prancūzijos, Graikijos, Islandijos ir Lietuvos atstovų (konferencijoje dalyvavo dešimties šalių organizacijų atstovai). Tarybos pirmininku išrinktas Romuvos atstovas Jonas Trinkūnas.

Kongreso dalyviai prie paminklo

Vakaruose - Europoje ir JAV - šiuo metu labai suaktyvėję neopagoniški judėjimai. Vilniuje inicijuotas Kongresas skiriasi savo etnine orientacija. Jis vienija organizacijas, kurioms labiausiai rūpi etninių religijų išsaugojimas ir atgaivinimas. Apie tai kalbama Kongreso deklaracijoje:

DEKLARACIJA

Mes, Pasaulio etninių religijų Kongreso dalyviai, susirinkę Vilniuje 1998m. birželio 20-24 dienomis, reiškiamo solidarumą su Europos ir kitų pasaulio regionų prigimtinėmis, etninėmis bei tradicinėmis religijomis.

Mes teigiame, jog visos kultūros, prigimtinės religijos bei tikėjimai turi būti lygiai gerbiami ir vertinami. Kiekvienas regionas ir žmonių bendrija turi savo vietines tradicijas (prigimtinių tikėjimą, pasaulėjautą, mitologiją, folklorą ir kt.), kurios išreiškia meilę savo kraštui ir istorijai, pagarbą gyvybės šventumui ir gamtos dieviškumui. Taip kaip gamta gyvuoja savo kūrinijų įvairovėje, taip ir žmonija turėtų laisvai, be trukdymų, reikštis kultūrų įvairovėje.

Mes manome, atsižvelgdami į mūsų tradicinę dorovę, jog Žemė ir visi jos kūriniai turi būti gerbiami ir apsaugoti. Mes, žmonės, turime laikyti save visuotinės gyvybės dalimi, o ne atskiri nuo visos kūrinijos.

Mes suvokiame mūsų likimo ir būties pasaulyje bendrumą, nes istoriškai kentėjome persekiojimus ir nepakantumą. Prigimtinės arba „pagonių“ religijos patyrė daug skriaudų ir naikinimo. Tai darė religijos, kurios skelbėsi turinčios tiesos monopolį. Tačiau mes nuoširdžiai trokštame gyventi taikoje ir harmonijoje ir siekiame visų religijų ir tikėjimų žmonių sutarimo ir bendradarbiavimo.

Mes tikime, jog ateina žmonių asmeninės ir intelektualinės laisvės laikai, o globalinės informacijos ir pažinių apsikeitimo galimybės sudarys sąlygas atsigręžti į savo prigimtines dvasines

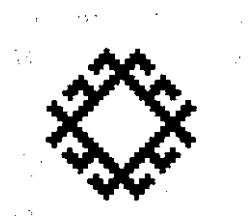
ištakas ir atgaivinti protėvių paveldą. Mes esame gamtameldžiai ir priklausome ilgiausiai gyvavusiai žmonijos tradicijai.

Tikra prigimtinė religija žadina meilę ir pagarbą visam mus supančiam pasauliui, ji priima visas gerbimo formas, kuriose gyvas nuoširdumas, tyra mintis ir kilnus elgesys visais mūsų gyvenimo momentais.

Didžiukimės mūsų atgimstančiais prigimtiniais tikėjimais. Mūsų naujasis universalizmas kviečia atmesti neapykantą ir įtarumą atžvilgiu tų, kurie yra anapus dirbtinių sienų. Lai sugriūna šitos uždarumo pertvaros ir atsiveria platūs žmonijos akiračiai.

Mes įkuriame „Pasaulio Etninių Religijų Kongresą“ (World Congress of Ethnic Religions IWCERI), kuris turės padėti prigimtinėms arba etninėms religijoms gyvuoti ir bendradarbiauti. Mūsų šūkis „Vienovė įvairovėje“.

*(Pasirašė 20 šalių organizacijų atstovai)
Vilnius, 1998 m. birželio 23 d.*

ŠEIMOS ŠVENTĖS

Seimą - svarbiausia giminės ir tautos gyvavimo ląstelė. Mūsų prigimtinė kultūra, mūsų kalba ir papročiai išliko per sunkiausius laikus tik šeimos dėka. Motina, tėvas, brolis, sesuo ir kiti šeimos nariai mūsų tradicijose - tai esminiai žmogaus apibūdinimai ir net šeimos pareigybės. Visa lietuvių tautosaka, liaudies dainos, pasaulėjauta sukurtos šeimos ir giminės rate. Net danguje Saulė - močiutė, Mėnuo - tėvelis, žvaigždės - sesutės. Tai taip pat šeima ir visatos tvarka.

Pagarba vyresniems - vienas svarbiausių priesakų. Dar kunigaikštis Gediminas griežtai laikėsi papročio vyresnį žmogų gerbti kaip savo tėvą, „o tuos, kurie vienmečiai su manimi, laikysiu broliais, o kurie jaunesni už mane - sūnumis“.

Šeimos šventės stiprina pačią šeimą ir jos tradicijas.

Kas po mano sodelį vaikščiojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Gal tėvulis bitelių dabojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Kas po mano svirnelį vaikščiojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Gal motulė drobelių dabojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Kas po naujų stojnelių vaikščiojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Gal brolalis žirgelių dabojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Kas po rūtų darželių vaikščiojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)
Gal sesulė rūtelų dabojo, (2 k.)
Cykiai, pamažu ūliojo. (2 k.)

(Marcinkonys)

VARDYNOS-KRIKŠTYNOS

Kūdikio gimtuvės, apgėlai, vardo suteikimas (krikštynos) - senovinės apeigos, tvirtinančios kūdikio ryšius su šiuo pasauliu, šeima ir gimine.

Apeigos atliekamos namie arba gamtoje per jauną mėnulį arba pilnatį. Patalpa išpuošiamą žalumynais, palubėje kabinami šiaudiniai paukščiukai. Kambario vidury - namų židinys. Tai aukurėlis su ugnimi, uždegama apeigų metu, dubuo su vandeniu, drobė (ar nuometas), žirkklės apgėlams. Patalpoje daug šviesos - žiburėlių, degančių žvakių. Apeigoms kūdikis aprenkiamas šventiniais lino marškinėliais. Turi būti tautinė juosta perjuosimui. Dalyviai - kūdikis, motina, tėvas, vardatėviai (kūmai), giminės, vaikai ir pribuvėja. Pribuvėja globoja kūdikį ir vadovauja apeigoms.

Vardatėviai atneša savo pyragą. Ant stalo - kiaušiniai, duona, sūris, gėrimas (gira, midus, alus) ir kt. Atnešama dovanų kūdikiui ir jo motinai.

Šventės eiga. Pribuvėja kviečia tėvus ir vardatėvius prie apeigų stalo ir skelbia :

- Iš tolimų ir nežinomų kraštų atvyko nematytas, negirdėtas, nepažįstamas svečias/viešnia. Jis sakosi esąs jūsų giminaitis. Pasiuntė jums Laima pagalbininką artoją/audėją. Ar norite jį priimti ir savo sūneliu/dukrele pavadinti?

Motina ir tėvas priima kūdikį iš pribuvėjos, padėkoja ir perduoda jį vardatėviams. Tėvas paduoda pribuvėjai kaušą apeiginio gėrimo. Pribuvėja ima kaušą ir, kiek nuliedama žemėn gėrimo, sako:

- Žemynėle, išlaikyk sveikatoje ir gėrybėje. Būk maloninga kūdikiui

Kūdikis tuo metu paguldytas ant žemės. Taip pasveikinusi nugaria, paskui kaušą duoda motinai, ši nugėrusi perduoda tėvui, o jis - vardamotei, ji - vardatėviui. Po to ir kiti šventės dalyviai ratu gurkšteli apeiginio gėrimo

Apeigų vadovė kreipiasi į susirinkusiuosius:

- Mieli vardatėviai, garbinga gimine! Mes švenčiame šventę, kuri tiek sena, kiek sena mūsų giminė ir tauta. Tai giminės šventė. Priimdami šį svečių turėsite rūpintis, kad vaikas augtų pagal mūsų geriausius papročius ir dorybes. Ugdykite vaiko pagarbą ir meilę tėvams, vyresniesiems, giminei.

Apeigos prie vandens. Kūdikis prausiamas ar panardinamas, šlakstomas vandeniui. Prausia pribuvėja ir vardamotė. Pirmojo prausimo vandenyje turėtų būti kadagio pelenų ir druskos.

Apeigos prie ugnies. Ugnis pamaitinama druska. Motina, stovėdama priešais ugnį veidu į rytus, beria grūdus ant visų dalyvių, taip pat ir į ugnį.

Vardatėvis su kūdikiu ant rankų eina tris kartus aplink ugnį pasauliui ir sustoja veidu į rytus.

Vadovė klausia: - Kokį vardą duosite vaikui?

Vardatėvis: - Vykintas (...)

Vadovė: Vykintai, nuo šiol tave taip vadiname. Tavo vardas gražus ir prasmingas. Tu ateini į savo giminę.

Vadovė skaito „Malda Gyvatai“: (žr. 31 psl.)

- Būk pasveikinta, gyvatos nešėja ...

Tėvas apjuosia vaiką tautine juosta ir palaimina - pabučiuoja, po to laimina motina.

Vadovė: - Laima lėmė likimą mūsų protėviams, lai globoja Laima ir mūsų Vykintą. Laimėle, lemkerą dalį šiam kūdikiui, būk maloninga jam.

Apeigos šokėjos atlieka sutartinę „Treputė“ (SIS, II, Nr. 1300).

Pakėlimas į senolius. Svečiai ir giminaičiai kūdikio tėvų motinas kėdėje pakelia į senoles, o tėvus - į senolius, t.y. duoda jiems naujus giminystės vardus. Nauji vardai skelbiami ir kitiems kūdikio giminaičiams (atsiranda tetos, dėdės ir t.t.).

Vaiko įvedimas į giminę. Kiekvienas giminaitis turi palaikyti ant rankų vaiką. Taip daro net vyresnieji vaikai. Gali būti ir šokama - kiekvienas apsisuka aplink save - j vieną, į kitą pusę - ir perduoda kitam. Vaišių metu pasakojama apie kūdikio giminę, senelius, prosenius, dainuojamos vardynų dainos, sutartinės.

Apėlai rengiami tik kūdikiui, sulaukusiam vienerių metų. Tai moterų apeiga. Dalyvauja motina, pribuvėja, vardamotė.

Vardamotė (kūma), laikydama kūdikio galvutę virš dubens su vandeniu, pridengtu įmerkta drobule (ar nuometu), nukerpa kuokštelį jo plaukų. Paskui drobulė iškeliamą iš dubens, nugręžiama.

Nukirpti plaukai vėliau, sodinant medį, pakasami po juo. Giedama „Putinėli raudonasai“.

Sodinamas medis: ažuolas - sūnui, liepa - dukrai, po šaknimis dedami apėlų plaukai.

Aplankomi senolių kapai - uždegamos žvakutės.

Apeigų būdai. Kiekvienas Lietuvos kraštas turi savo tradicinių kūdikio išventimo apeigų. Čia pateiktas aprašymas taip pat gali būti pritaikytas savaip - sutrumpintas ar praplėstas, tačiau apeigos prie ugnies ir vandens būtinos.

Kaip vardijo savo sūnų senameldis Gediminas Beržanskis-Klausutis? Jis laukė jauno mėnesio ir perkūnijos. Kūdikį nuoga išnešė į sodą, po ažuolu, leido lietui jį sumerkti. Žaibui blykstelėjus, taip kalbėjo: „- Perkūne dievaiti, laimink mano sūnų, kad jis būtų laimingas. Jo pirmas vardas - Laimingas. Jis kilęs iš Žiemgalos - tai antrasis vardas. Tegul nepasens dvasia, kaip šios dienos mėnulis - tai trečias vardas. Taip jis ir turėjo tris vardus - Laimingas Žiemgalių Jaunutis.

„Žalčiai globoja, supa vaikus, miega su jais vienoje lovoje, žaidžia, gina nuo nelaimių. Pasakoja, kad gyvatė atšliaužia prie naujagimio ir padeda ant jo ar prie jo labai gražią gėlę. Turintis tą gėlę vaikas, užaugęs nei kare, nei kitur nežus. Taip atsilygina gyvatė moteriai, davusiai jai duonos gimdant“ (LTt, IV, 577).

MALDA GYVATAI

Būk pasveikinta gyvatos nešėja,
 Žmonių gyvenančių Karaliene!
 Lenkiamės Tau, gyvatos davėja,
 Apsaugok tą vaiką nuo vargo,
 Tau lenkiamės - šios žemės žmonės,
 Tau lenkiasi garbūs Dievai.
 Tu ir Dievams duodi, kad būtų garbingi,
 Ir gimstant duodi, kad būtų laimingi.
 Va šitas žmogus, tik ką gimęs,
 O jau pamatė tave, Gyvata!
 Duoki tam tik gimusiam vaikui ilgai gyventi,
 Kad greitai neateitų mirtis jam gyvatos atimti.

(Pagal Panevėžio krašte užrašytą giesmę, - MT, II, 106)

VESTUVĖS

Vestuvės - viena iš svarbiausių bendruomenės ir šeimos švenčių. Naujos šeimos kūrimas rūpi visiems, ne tik patiems jauniems. Giminė, dalyvaudama vestuvėse, patiria savo bendruomenės reikšmingą atsinaujinimą. Šiandien vestuvės trunka trumpiau, o ir papročių išliko mažiau. Vis dėlto vestuvių prasmingumas ir svarba išlieka, o protėvių papročiai atgyja vestuvinių apeigų metu. Vien tik vestuvinių dainų užrašyta apie 100 000.

Pirmoji vestuvinių papročių dalis - *piršlybos*- šiandien jau beveik išnykusi. Kadaiše ją sudarė tokios sudėtinės dalys: atklausai, pažintuvės, pasogos derybos, peržvalgos, sudėrėtuvės, užsakai, sužadėtuvės. Kaimiškose vestuvėse buvo išlikę daug patriarchalinių papročių (jaunosios grobimas, pirkimas ir pan.). Šių dienų vestuvėse svarbiau pažymėti kuriamos šeimos reikšmę, atsisakant patriarchalinių papročių ir taip įtvirtinant lygias vyro ir moters teises.

Antroji vedybų papročių ciklo dalis - *pačios vestuvės*. Svarbiausia vestuvių dalis - jungtuvės ir su jomis susijusios apeigos. Senesnės žinios liudija, jog lietuviai vestuves keldavo rudenį apie Vėlinių metą, lapkričio mėnesį. Šiandien dažniau vestuvės keliamos šiltu metų laiku - vasarą. Manoma, kad per mėnulio jaunatį susituokusieji ilgiau išliks jauni, pilnatyje - bus turtingesni, o delčioje - bevaikiai.

Rengiantis vestuvėms, svarbu turėti tinkamus vestuvinius drabužius. Pagrindinė spalva - balta, siuvinėjimuose ir ornamentuose gali būti raudonos spalvos. Svarbus Aušrinės žvaigždės ženklas - aštuoniakampė žvaigždė. Žalčio ženklais puošiami jaunosios drabužiai, kaip ir papuošalai.

*Oi, lakštava lakštutė in marių,
Oi, in marių, in balta akmenia,*

*Dai un aina matulė kelaliu,
Dai un aina cikraja kelaliu,*

*Prašiau meldžiau matulį kap Dzjevų,
Prašiau meldžiau cikrujų kap Dzjevų,*

*Kad nukeltų nuo balta akmenia,
Kad iškeltų iš gilių marelių,*

*Nenukėlė nuo balta akmenia,
Neiškėlė iš gilių marelių
(kartoti su „tėvelis“, „brolelis“, „sesutė“ ir „bernelis“).*

*Dai nukėla nuo balta akmenia (bernelis),
Dai iškėla iš gilių marelių.*

(Tverėčius)

VAKARYNŲ (mergvakario) APEIGOS

Vestuvės prasideda jungtūvių dienos išvakarėse. Tai susituokiančiųjų atsisveikinimas su jaunyste, draugais, namais ir tėvais. Toks atsiskyrimas jaunuosius trumpam paverčia „našlaičiais“, nes jie atsiduria vieniši (be tėvų) mitologiškai pavojingo perėjimo metu. Paramos ir pagalbos prašoma Dievų ir gamtos jėgų. Prašyti ir kviestis reikia rūtą, vainiką, gegužę. Atsisveikinama su namų židiniu, su šventu kampu, kuris būna išpuoštas gėlėmis, vainiku. Atsisveikinama su namų Dievais. Tą dieną būdavo pinami vainikai vartams ir namo vidui papuošti, daromi sodai, pinamas rūtų vainikėlis. Vakarynose šokami apeigų šokiai, piršlys vaišina visus savo pyragu (karvojumi).

Mergvakario dainose apsakytos visos apeigos, simboliai ir prasmės. Dainuojama apie tekantį vandenį, aukso krėslė sėdinčią mergelę. Pasakojama apie vestuvių veiksmų eilę:

*Iš vakaro vakarėlio
Mergelė darželį pravėrė,
Saulei leidžiantis
Rūtelių priskynė,
Mėnesėliui tekant
Vainikėlių pynė,
Gaideliams giedant
Ant galvelės dėjo,
Saulei tekant
Už stalelio sėdo.*

(LLD, VI33)

Deivė Laima, jaunujų globėja, pasirodo kviečiama, - sėdinčių aukso krėslė mergelės, motinos arba gegužės pavidalu. Kalbantis su geguže, ji pažada „Aš tau tik padėsiu kelaliu važiuoti..." (ji visur lydės mergelę - į jungtuves, per gaubimą, iki naujų namų). Vainikas taip pat lydi ir globoja: „Tai aš eisiu su tavimi drauge, Aš padėsiu kelalį keliauti" (LLD, V, 95,115).

IŠLYDĖJIMAS

Išlydinti jungtuves, jaunieji atsisveikina su tėvais. Nuotaka atsisveikina su namais, su gimtinės žeme: „Sudie, juodoji žemele, mano nešiotojėle. Bėginėjau maža būdama, bučiavau tave rytais vakarėliais". Atsisveikina su namų židiniu, su namų ugnele, apeidama ją tris kartus:

*Ugnele mano, Ugnele skaisčiausia,
Tai tu man dovanok Ugnele,
Gal kada nepakūriau,
Sunkiais atodūšiais
Ir gailiom ašarėlėm nenumazgojau..."*

(H, 56)

Palaiminimas. Jaunoji prieš tėvą ir motiną stovi ar sėdi ir prašo palaiminimo. Tėvas ar motina su grauduline žvake iš keturių galvos šonų „pasvilina" plaukus.

Našlaitė prieš jungtuves užvažiuodavo į kapines, atsisveikindavo su mirusiais tėvais, prašydavo jų palaiminimo. Reikėtų ir senelių kapus aplankyti.

Sutinkamas jaunikis, atvykęs su savo pulku. Sesuo, svočia arba motina priima vainiką ir prisega jaunajai ant galvos.

JUNGTUVĖS

Romuvoje jungtelių apeigos, atliekamos pastaraisiais dešimtmečiais, buvo atkurtos panaudojant senus istorinius šaltinius ir tautosaką.

Gražioje gamtos vietoje - prie piliakalnio, prie ažuolo, šaltinio, prie aukuro atliekama jungtelių apeiga.

Atvyksta jaunujų pulkas. Apeigų vadovas ar vadovė juos sutinka prie įėjimo ar vartų į apeigų vietą. Paruoštas ašotis vandens, rankšluostis - apsiprausti. Skamba kanklės.

Visi sustoja ratu apie aukurą. Vadovas pakviečia visus susirinkusius pagerbti Ugnį ir Dievus, kreipiasi į vietovės dievybę - Žemėpatį. Giedamas „Jovaras" (TD, V, 142).

Svočia pakerpa jaunąją, jaunąjį, perkiša plaukus per žiedus, sudegina.

Piršlys paduoda jauniems žiedus, šie juos sumaino. Jaunikis ir nuotaka pasikeičia rūtų vainikėliais.

Vadovas suriša jaunujų rankas juosta. Jaunieji apeina tris kartus apie aukurą ir sako: „Šventoji amžina ugnie... ir t.t." Aukoja žolynus. Jaunujų lūpos tepamos medumi, jie valgo obuolį. Jaunieji barstomi grūdais.

Vadovas pradeda sveikinimus: „Tegul jus lydi pastovi abipusė, tikra meilė, būkite teisingi sau ir žmonėms. Atjauskite vienas kitą, visada gražiai sutarkite ir padėkite vienas kitam. Išauginkite dorus ir teisingus vaikus, saugokite namų židinio ugnelę. Būkite laimingi".

JAUNŲJŲ SUTIKTUVĖS

Po jungtųjų grįžusių į namus jaunavedžius pasitinka tėvas ir motina su duona, druska bei gėrimu. Per slenkstį peržengusius jaunuosius pirkioje stovinčios moteris apiberdavo rugių, avižų ir kviečių grūdais. Kartais ant pečių jaunesiems užmesdavo kailinius arba patiesdavo po kojomis, kad būtų turtingi.

SODO PIRKIMAS

Paskutinė kliūtis - tai „kitų (netikrų) vestuvių“ užimto stalo vadavimas. Sodas - tai iš šiaudelių sudurstyta „pasaulio modelis“.

NAJUOSE NAMUOSE

Įnešama Ugnis, kuri tampa naujos šeimos ugnimi, pagerbiami namų Dievai ir protėviai. Prie židinio dedama raudonos spalvos juosta, kita juosta kabina kampe.

Gaubimo apeigos. Tai galutinio merginos atsiskyrimo nuo tėvų šeimos ir santuokos įtvirtinimo ženklas. Jaunoji sodinama ant kėdės, svočia nusega rūtų vainikėlį ir užriša nuometą ar uždeda kepurėlę.

Marčpietis. Po prikeltuvių, apgaubimo bei dovanojimų prasidėdavo marčpietis su jaunosios žvakėmis, pyragais, o svočios - karvojumi. Tą šventąją duoną puošdavo saulutėmis, puse mėnuoliais, rūtomis, iš tešlos padarytais paukščiukais, žalčiukais ir pan. Karvojus - taip pat pasaulio modelis, jo turėjo paragauti kiekvienas vestuvių dalyvis.

Vestuvėse gausu pramogų ir linksmybių, tokių kaip „piršlio korimas“, netikros persirengėlių vestuvės ir pan. Žinoma daugybė liaudies dainų, pritaikytų apeigoms. Svarbu, kad vestuvėse būtų geras giedotojų būrys, muzikantas. Vestuvių vedliai - piršlys, svočia ir kt. turi gerai žinoti vestuvių apeigų tvarką, mokėti sakyti prakalbas. Sudarant vestuvių eigos tvarką, reikėtų naudotis įvairia literatūra (pvz., P. Dundulienės, „Senieji lietuvių šeimos papročiai“, V. 1999, ir kt.)

LAI DOTUVĖS

Mirtis neišvengiama, ir kiekvienas žmogus turi gyventi taip, kad ji neužkluptų netikėtai, kad tam jis būtų pasiruošęs.

Giminė, kuri laikosi papročių ir tikėjimo, gerbia savo protėvius bei gyvuosius, - amžina ir nemirtinga. „Pomirtiniame pasaulyje žmogus viliasi sutikti ir sutinka savo mirusius gimines. Gyvieji išlydi velionį ne į svetimą ir klaikią nežinomą, bet tarsi į tolimą, tačiau mielą gimtinę, kurioje jis nesijaus vienišas“ (6, 181). Mirus žmogui prasideda budynės.

Budynės. Susirenka laidotuvių dalyviai - giminės, artimieji, draugai, ruošdamiesi palydėti mirusį į šeimos ar giminės kalnelį - kapą. Velionis pašarvojamas. Aprengiamas šventiniais drabužiais (patartina lininiais, tautiniais, vestuvininiais ir pan.). Dedamos įkapės (papuošalai, velioniui brangūs daiktai, gintaras). Po galva dedama „mirties pagalvėlė“ - šventų žolelių (rinktų kelerius metus birželio mėn.) pagalvėlė. Sarvonė puošiama eglės šakelėmis (žiemos metu), berželio šakelėmis (vasarą).

Kambario sienos ir langai uždengiami lovatiesėmis. Kojūgaly statomas aukurėlis, kuris uždegamas pirmiausia, pašarvojus velionį, taip pat - prieš išnešant karštą. Pastatydavo ir ašotį alaus, kurio išgerdavo kiekvienas, atėjęs į šermenis.

Prie pašarvoto mirusiojo uždegamos vaškinės žvakės, kurios statomos po dvi prie galvos, šonų ir kojų. Jų gesinti negalima iki pat išlydėjimo. Giedotojai gieda, kankliuojama.

Laidojimo būdai. Žinomi du lietuvių laidojimo būdai - palaikų laidojimas žemėje ir jų deginimas. Jeigu nutarta mirusį deginti, velionio palaikai vežami sudeginti (kremuoti). Tačiau prieš tai velionis būna pašarvotas šarvojimo patalpoje. Giminės ir artimieji atsiveikina su velioniu

Lydintieji ant išnešamo karsto ar urnos beria grūdus. Tuo linkimasi stiprybės pomirtinėje kelionėje.

Po sudeginimo urna pastatoma šarvonės vietoje. Ruošiamasi lydėti velionį į kapines. Nuo žvakių uždegamas aukurėlis, kuris nešamas karsto ar urnos priekyje.

Eisena kapo link. Priekyje nešama ugnis - degantis aukurėlis, kartais ir vestuvių „sodas“. Paskui eina giedotojai ir kankliuotojai. Po jų nešama urna ar karstas, papuoštas ažuolo ar liepos vainiku. Paskui eina artimieji, giminės ir draugai.

Prie kapo duobės. Čia tariami atsisveikinimo ir pagerbimo žodžiai. Giedama giesmė protėviams, tariamos maldos Žemynai, Velionai ar Perkūnui, skamba kanklės.

Į duobę nuleidžiamas aukurėlis, „sodas“. Užgesus aukurėliui, į duobę nuleidžiama urna arba karstas. Sakydami „Tebūnie Tau lengva žemelė“, lydintieji beria po tris saujas žemės.

Šermenys. Tai labai svarbi velionio pagerbimo apeigų dalis, ypač būdinga lietuviams. Net ir menkesnis ūkininkas jų nevengdavo, jei tik įstengdavo, 100 žmonių susivadindavo ir gausiai pavaišindavo.

Šermenys - pietūs po laidotuvių. Prie stalo paliekama vieta - mirusiajam. Susirinkusieji šermenyse pagerbia velionį.

Žemyneliavimo ir palabinimo apeigas atlieka apeigų vadovas arba artimiausias mirusiojo draugas (pasak M. Pretorijaus), kuris, nuliedamas gėrimo ant žemės, sako: „Žemynėle, būk gera, priimk šią vėlelę ir gerai saugok“. Išgėręs, palabinęs Žemynėlę, kreipiasi į mirusįjį: „Mano geriausias drauge, broli ir pan., Dievas (Žemynėlė...) noriai Tavo vėlę užlaikys“. Išgėręs kaušelį, paduoda savo kaimynui, kuris, žemynėliaudamas ir palabindamas, perduoda kitam, šis - trečiam ir t.t.

Gedėjimas. Gedulo metu susilaikoma nuo linksmybių ir džiaugsmo. Vaikai tėvų gedi vienerius metus, kitų artimųjų gedimą trumpiau. Velionis paminimas dar keletą kartų - 3,

6, 9 ir 40-ąją dieną po laidotuvių. Tikima, kad tuomet dalyvauja ir velionio vėlė.

Raudos ir kalbėjimai. Raudų tikslas - ne vien apraudoti mirusįjį. Raudos - šventi tekstai, skirti ir mirusiajam (kai jam patariama užtarimo bei pagalbos prašyti mirusių giminių), ir jau anksčiau mirusiems artimiesiems, kurie jį pasitinka, atveria „vėlių vartelius“, sodina į „vėlių suoloelį“, saugo ir gina nuo pavojų.

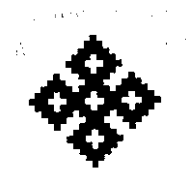
Įėjimas į pomirtinį pasaulį, į vėlių šalį yra užvertas. Atverti galima tik su protėvių, anksčiau mirusių vaikų ar tėvų pagalba. Juk jie - tikrieji naujokų globėjai.

Prašoma, kad mirusysis aname pasaulyje pasveikintų tėvus, brolius, draugus, kad su jais taip pat gerai gyventų:

*Atkelk vėlių vartelius,
Atdaryk vėlių dureles,
Imk už baltų rankelių,
Pasodink į vėlių suoloelį,
O priimkite savo žentelį,
Mano vyrelį už baltų rankelių.*

Nunešk garselį pas mano motinėle./ Motinėle tu mano, sengalvėle tu mano./Pasiklonioju aš tau į pačias kojeles /per savo sūnelį, per mano mažiukėlį.

Mano motinėle, pasitik ir priimk mano sūnelį ateinantį, /o pasinešiook ant baltų rankelių, mano mažiukėlį, /mano nieko neišmanantį, be kalbės, /nė ant kojelių nepastatytą, tu pavadžiook, tu išmokiok (6, 181).

Ėjau per lauką -
 Žali rugučiai,
 Ėjau per antrą, -
 Žalia giružė, -
 Čiulba girios paukšteliai, /
 Ramin mano širdelę. / 2 k.

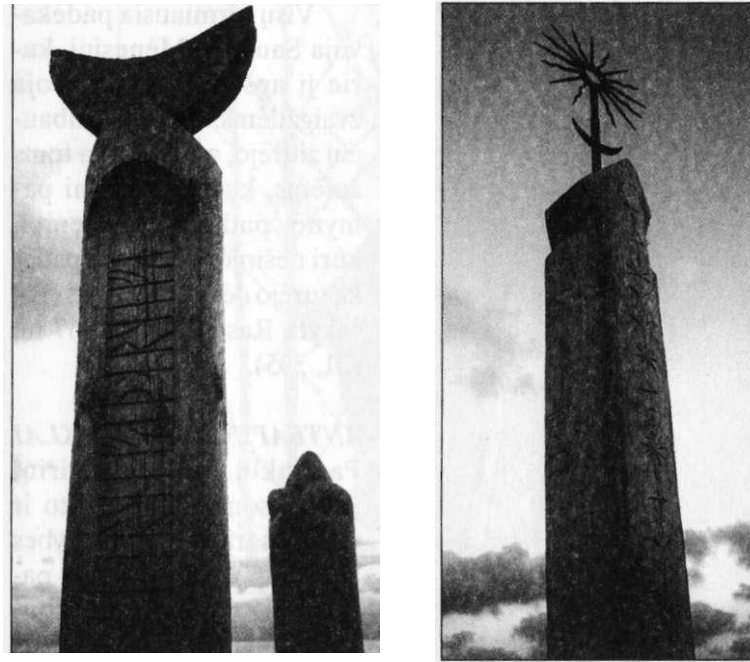
Ciulbat, nečiulbat,
 Girios paukšteliai,
 Nenuraminsit
 Mano širdelės, -
 Aš neturiu tėvelio,
 Aš neturiu širdelės.

Ei, toli, toli
 Mano tėvelis,
 Ei toli, toli
 Mano senasis, -
 Ant aukštojo kalnelio
 Po sieraja žemele
 (Taip pat apdainuoja: brolelį,
 sūnelį, sesele, dukrele, mergele).

Devynias naktis
 Miego nemigau,
 Devynias liktis
 Lig sužibinau,
 Tėvelio belaukdama,
 Širdelės belaukdama.

Ėjau per lauką ... /.../

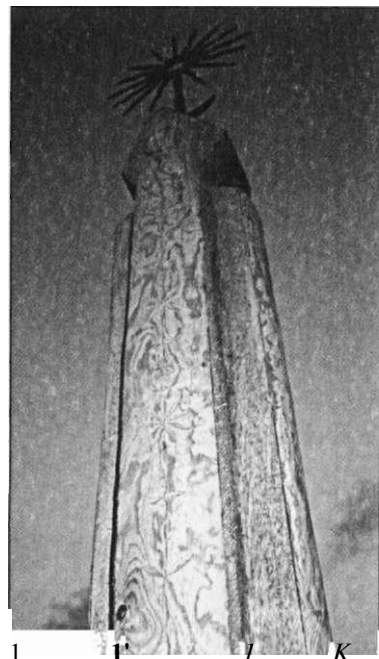
(JLD, Nr. 435)

„Žemaitių Alkos“ stulpai Šventojoje

L Aidotuvių kalba

„Išeik, išei, mieliausias prieteliau mano, iš namų savo, eik ing namus amžinuosius tavo. Išeidamas paskutinį kartą atsisveikina nuog tėvo ir motinos, nuo brolių ir sesrų savo. Atsisveikina sūnus ir dukteris savo. Dėl to jau dabar prie atsisveikinimo savo norėtų pasiprašyti, kurį tiktai būtų užrūstinęs arba kalba užgavęs, ale nebgal kalbėti nei pasiprašyti, tur burną uždarytą, ir visą kūną užšalus, nebgal kalbėti nei pasiprašyti. Bet tiktai persiprašo per mane prietelių: dovanokite, užmirškite nei minavokite kaltybes jo... Dėl to dabarčiaus jau, prie išėjimo savo, norėtų padėkavot ponui Dievui už visokias geradėjystes, kurias turėjo, ant šio svieta gyvendamas.

Visų pirmausia padėkavoja Saulei ir Mėnesiui, kurie jį apšvietė, padėkavoja žvaigždėms, ant kurių žibančių žiūrėjo, padėkavoja toms žolėms, kurias nekaltai pamynė, padėkavoja Žemei, kuri nešiojo ir iš kurios patieką turėjo dėl kūno savo." (Pasakyta Raseiniuose 1867 m. (21, 305).

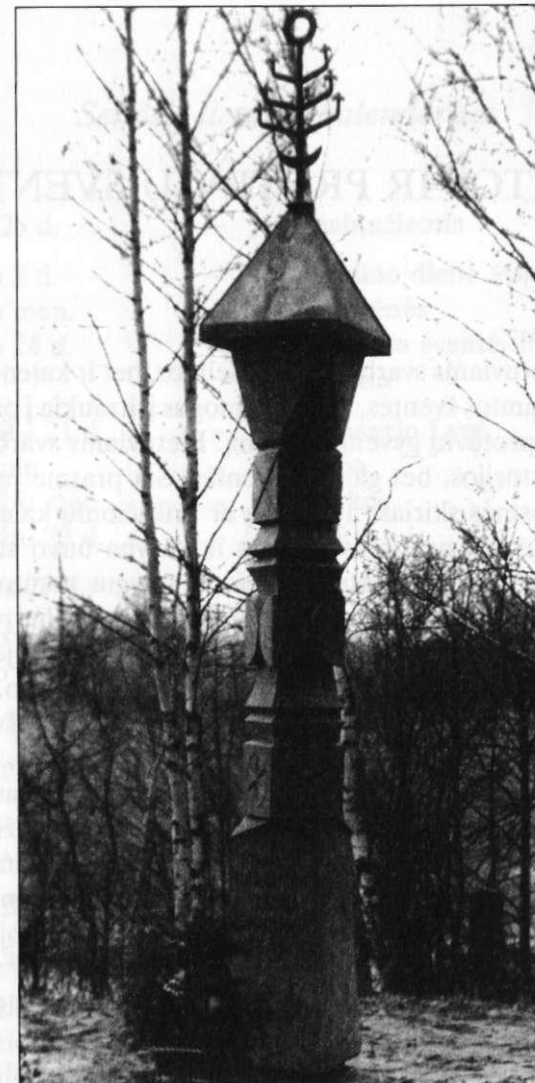
ANTKAPINIAI PAMINKLAI

Paminklų būdavo įvairių, priklausomai nuo krašto ir vietovės tradicijos. Skirtybes rodo jau patys paminklų pavadinimai: rymis, stogastulpis, koplytstulpis, krikštas ir **1.1.** Kryžiais imta vadinti

visus paminklus, kai minėta įvairovė ėmė nykti. Dabartinėse kapinėse akivaizdus tradicijų sunykimas - vyrauja akmenų plokštės, betonai, stengiamasi mažinti žalumos ir pan. Tradiciniai lietuvių paminklai buvo mediniai, tik viršūnės - „saulutės“ - buvo geležinės arba medinės. Galėjo būti ir antkapinis akmuo, bet jis turėjo būti natūralus, paženklintas prasmingais ženklais.

K. Cerbulėnas rašo, jog dar XVII a. Mažojoje Lietuvoje ant vyrų kapų buvo statomos žirgo, ant moterų - paukščio pavidalo išpjautos lentos. Skyrėsi ir medžio rūšis: vyrų paminklams buvo naudojamas vyriškos giminės medis - ąžuolas, beržas, uosis, o moterų - moteriškos - eglė, drebulė, liepa (23, 1998 m.).

Paminklas ne tik žymėjo kapo vietą, jis buvo tam tikras vėlės buveinės bei atgimimo simbolis.

K. Skrebutėnienės paminklas Pivorų kapinėse, Ignalinos r.

GAMTOS IR PROTĖVIŲ ŠVENTĖS

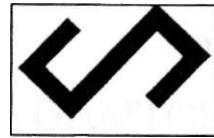
Lietuviams svarbios ne tik šeimos, bet ir kalendorinės gamtos ir protėvių gyvenimo ritmą. Lietuviams svarbiausios buvo ne istorijos, bet gamtos šventės. Šia prasme jų kalendorius iš esmės skiriasi nuo žydų ar krikščionių kalendorių. Visas lietuvių gyvenimas, darbas ir kūryba buvo susiję su gamta. Lietuviui žmogaus gyvenimas tolygus gamtos gyvenimui. Šventės ženklino ne tik gamtos, bet ir svarbius įvykius - tam tikrų darbų pradžią ar pabaigą. Beveik kiekvienoje kalendorinėje šventėje pastebimi akcentai - ugnis, vanduo, medis, valgymas, gėrimas, mirusiųjų minėjimas, dangaus šviesulių (Saulės, Mėnulio ir kt.) stebėjimas bei pagerbimas... Pavasario šventėse buvo pažymimas paukščių sugrįžimas. Velykoms būdingas pavasarinis margutis - gyvybės simbolis. Ugnis suvokiama kaip viską apvalanti, atnaujinanti ir šviečianti galia. Pati ugnis tam tikromis dienomis būdavo atnaujinama. Vanduo yra gyvybės jėgų šaltinis ir augimo galių skatintojas, taip pat viską švarinantis. Šventinės vaisės - tai svarbi apeigų, kuriose dalyvauja ir mirusiųjų vėlės, dalis. Maistas ir gėrimas siejamas su auka, su derliumi.

Metų pradžia senovėje, kaip mano kai kurie mokslininkai, galėjo būti pažymima kitu laiku, negu šiandien įprasta. Vis dėlto dienų ilgėjimo pradžia yra pakankamai ryškus gamtos kaitos ženklas.

Senasis lietuvių kalendorius

Sausio 25 d.	Pusiaužiemis
Vasario 2 d.	Perkūno diena (Graudulinė)
Vasario mėn.	Užgavėnės
Vasario 24 d.	Vieversio šventė, Pavasario pradžia
Kovo 20 - 21 d.	Pavasario Lygė
Kovo mėn.	Verba
Balandžio mėn.	Velykos
Balandžio 23 d.	Jorė
Gegužės 27 d.	Sambarės
Birželio mėn.	Sekminės
Birželio 22 - 24 d.	Rasos šventė
Liepos 25 d.	Rugių šventė
Rugpjūčio 15 d.	Žolinė
Rugsėjo mėn.	Rudens Lygė
Rugsėjo 29 d.	Dagos šventė
Spalio 28 d.	Rudens samborės
Lapkričio 2 d.	Vėlinės - Ilgės
Gruodžio 24 d.	Kūčios
Gruodžio 25 d.	Kalėdos

ŽIEMOS SAULĖGRAŽA

Gruodis, tamsus ir niūrus metų laikas, - Kalėdų mėnuo. Baigiasi metų ciklas, gamta apmiršta tamsoje ir šaltyje, ji grįžta į savo pradžias. Tačiau mirtis virsta atgimimu. Visi laukia gyvybės ir šviesos

atsinaujinimo. Po trumpiausių dienų Saulė pradeda kilti vis aukščiau, ji grįžta (lot. adventus). Bet iki tikro grįžimo vyksta daug nepaprastų dalykų. Tamsiuoju laukimo metu dingsta visos ribos, skiriančios gyvuosius ir mirusiuosius, žmones ir gyvius, augalus. Senieji papročiai ir apeigos padeda žmogui įsitraukti į naujos pasaulio tvarkos kūrimąsi.

Saulės atgimimo dieną pažymėdavo daugelis tautų. Senovėje tai buvo Dionizo, Mitros - Saulės dievo šventė. Romoje buvo švenčiamos Nenugalimos Saulės gimtuvės. Vėliau krikščionys perėmė šią šventę ir paskelbė ją Jėzaus gimimo diena, nes jis irgi nešąs pasauliui šviesą. A. J. Greimas rašė, jog „lietuviškos Kalėdos ne tik kad beveik nieko bendro neturi su krikščioniškąja šių švenčių tradicija, jos visais savo poreiškiais yra bendruomeninio solidarumo šventė. Šio solidarumo atžymėjimas apima ne tik šeimyną plačiąja prasme, bet ir gyvųjų bei mirusiųjų bendruomenę ir visą į šeimą integruotą gyvatą. Kūčios maistu dalinamosi ne tik su naminiais gyvuliais ir bitėmis, bet ir su vaismedžiais (15,332).

Tamsusis metų laikas trunka apie dvi savaites iki Kalėdų. Tai laukimo metas, ruošiamasi Kalėdoms, vakarojama, giedamos Kalėdų giesmės, žaidžiami apeiginiai žaidimai. Buriami ir pranašaujami orai, spėjama, kokie bus kiti metai, derlius, vestuvės ir pan. Manoma, koks oras gruodį, toks bus ir birželį. Mažajoje Lietuvoje tai buvęs piršlybų ir vestuvių metas.

Kalėdomis prasidėdavo šventvakariai. Viename 1618 m. pranešime sakoma, jog „per 12 vakarų, einančių po Kalėdų, lietuviai ilsisi, nedirbdami jokių darbų“, o jaunimas links-

minasi (Kražiai). 1611m. pranešime sakoma, jog buvo rengiamos „puotos protėvių vėlėms“. Gruodžio 21 dieną prasideda žiemos saulėgraža. Saulė pajuda iš apmirimo ir pradeda naują kelionę, kasdien pakildama vis aukščiau.

Žiemovidžiu vadinamas laiko tarpas nuo Advento pradžios (gruodžio pirmosios dienos) ligi Užgavėnių, kurios paprastai esti vasario mėnesį.

KŪČIOS

Tai šeimos ir namų šventė. Kalėdų išvakarės (XII 24). Šventvakarių eigoje būna dar dvejios Kūčios: Naujų metų išvakarėse būna Mažosios Kūčios, o šventvakarius užbaigia sausio šeštąją Kūčelės arba „Trys karaliai“. Žinoma, svarbiausios būna pirmosios Kūčios.

Per Kūčias susirenka visa šeima, artimųjų ir protėvių vėlės. Todėl šis šventvakaris primena Vėlines, tik čia vėlės susirenka namuose. Prie Kūčių stalo žmogus turi sėstis visomis prasmėmis švarus, be blogų minčių. Susitaikoma su kaimynais, dovanojamos skriaudos. Reikia vengti žodžio „aš“, o sakyti „mes“. Dvasiniam nusiteikimui dar padeda ir pasninkas. Iškūrenama pirtis. Geresnei santarvei sudeginama liepinė pliauska. Nusiprausus apsivelkama šventiniais drabužiais.

Puošiamas kambarys: kabinamas „sodas“, šiaudiniai ir mediniai paukščiai, „saulutės“, . Kaišiojamos pušų, eglė ir kadagio šakelės. Trobos kampejstatomas javų pėdas, perrištas trijose vietose. Uždegama daug šviesų - žvakių ir pan.

Stalas rūpestingai paruošiamas. Jį net parūkydavo kadagio verba, pašlaktydavo Velykų vandeniu. Stalą apkloja šieniu, kurio dalį deda ir postalėn. Šieną užkloja staltiese ir išdėlioja valgius.

Valgiai - avižinis ir spanguolinis kisielius, barščiai, kopūstai su grybais, žuvis, žuvienė, saldūs valgiai, obuoliai, riešutai, *kūčiukai* su aguonų pienu. Nei pieniškų, nei mėsinių valgių ši vakarą nevalgė. Kūčioms gamina 9 ar 12 patiekalų.

Šeima prie stalo sėda, kai suspindi Vakarinė žvaigždė. Visi atsistoja, o šeimininkas ar vyresnis taria šventus žodžius, laužia ir dalija „Kūčių duoną“. Visi geria iš vieno indo apeiginio alaus. Žemynėliaunama ir palabinama. *Kūčia* - svarbiausias šventos vakarienės valgis, skirtas ir protėvių vėlėms. Ji padaryta iš šutintų ar padaigintų kviečių, miežių, rugių, žirnių, pupų, taip pat iš riešutų, aguonų, kanapių. Visa tai sumaišyta su miešimu (medumi saldintu vandeniu). Indas su kūčia eina aplink stalą, visi jos ragauna. Obuolį, riešutą valgędami kalba, kad ateinantys metai būtų turtingi ir vaisingi.

Kaime „Kūčių duona“ buvo nešama taip: šeimininkas su duona apeina namą tris kartus ir beldžiasi į duris.

- Kas čia eina?

- Čia prašos ponas Dievas su kūcele.

Tuomet eina vidun. Taip buvo kviečiamas Protėvis prie Kūčių stalo. Duonos įnešimas gyvenamojo namo vidun, atliekant apeigą Dievo vardu, galėjo simbolizuoti Ano pasaulio jėgų garantuojamą *skalsos* atėjimą į tuos namus (ŠA, 1999 12 24).

Ugnis. Stengiamasi, kad visą kalėdinį metų namuose būtų kuo daugiau šviesos. Uždegami žibintai, žvakės. Kūčių vakare uždegama graudulinė žvakė. Židinyje užkuriama beržinė pintis ar kelmas, pliauska, kurie turėjo visą laiką degti. Per šventvakarius negalima gesinti jokios ugnies. Blukis - senas kelmas - buvo velkamas ir deginamas. Kaladė buvo deginama ir vėliau - per Užgavėnes - Pelenijoje.

Kūčių kviečiamos ne tik vėlės, bet ir kiti svečiai. Seimininkas, išėjęs į lauką, pakviesdavo „ateikit Kūčių“ - vėją, šaltį, bites. Po vakarienės dar aplankomas sodas, aprišamos obelys, kreipiamasi į bites, lankomi pasėlių laukai. Naminiai gyvuliai pašeriami valgiais ar šieniu nuo Kūčių stalo. Šiuo metu dingsta ribos tarp visų būtybių ir jėgų, o žmogus stengiasi siekti gėrio.

Tokiu metu sakomi geri linkėjimai, o blogumas naikinamas sudeginant tam tikslui skirtas balanas. Ant balanos paženk-

linamas koks ženkliukas, turintis savo prasmę, ir balana sudeginama.

Kūčių vakarą kreipiamasi į žemės, požemio ir vėlių dievybes. M.Pretorijus XVII a. rašė, jog Kūčių vakarą buvo atliekama tokia apeiga. Šeimininkas klūpodamas pripildydavo 3 šventinius kaušelius alumi ir paleisdavo visiems ratu. Paskui ėmė į rankas kepalėlių duonos ir, pridėjęs prie žemės, meldėsi:

„Žemėpati, tu duodi mums tokią gerą duoną, dėkojame Tau už tai, padėk, kad mes Tavo laiminami dirbtume dirvas ir kad Žemynėlės pagalba vis daugiau Tavo dovanų gautume“. Po to, pakėlęs duoną į viršų, sakė: „Dieve, pasotink mus“.

Žemynėlę, nuliedami ant žemės ir nugerdami kiek alaus, taip gerbė: „Žemynėle, žiedkele, pakylėk mūsų rankų darbus.“

Iki Kalėdų negalima buvo kirsti medžių, o jeigu kas išdrįsdavo taip daryti, tai miške pasirodydavusi žila moteriškė ir gailiai dejuodavusi (Kaltinėnų apyl.). Tuomet nukirstos malkos gali uždegti sodybą, be to, neduoda ramybės numirėliai. Čia pasireiškia gili pagarba pirminiam gyvybės pajudėjimui - naujos gyvybės užuomazgai Kalėdų išvakarėse.

Kūčių dieną vengdavo užrūstinti Perkūną: nemaldavo gironomis, neskaldydavo malkų.

Valgant Kūčias, reikia paminėti gyvatę, tada visus metus busi saugus. Vasarą, būnant miške, reikia prisiminti, kokią savaitės dieną buvusios Kūčios, tuomet gyvatės nepuls.

Kai kurios kalėdinės giesmės apdainuoja pasaulio atgimimą: „Vidury lauko stovi grūšėlė, kalėda“ ir kt. Iki Kalėdų giedamos giesmės - dainos su priedainiais „leliumoj aleliuma“, „aleliuma rūta“, „aleliuma loda“ ir kt.

Burtai - svarbi Kūčių vakaro dalis. Šią naktį laikas ir erdvė praranda įprastus matmenis, pasaulis atsiduria pirmapradžėje būsenoje, todėl įmanomi ateities spėjimai. Vėlės padeda sužinoti paslėptus dalykus. Nemažai burtų, susijusių su vandeniu. Vandenyje galima pamatyti ateitį. Giesmėse kalbama apie elnią devyniaragi, žvelgiantį į vandenį ir skaičiuojantį

savo ragus. Daugybė burtų skirta ateičiai sužinoti, ar bus vedybų, koks bus gyvenimas, derlius, orai. Šią stebuklų naktį vidurnakty vanduo pavirsta vynu, o gyvuliai prašneka žmogui suprantama kalba. Išstarti linkėjimai, žodžiai turi galios ateičiai ir tarsi sėklos pasėjami per šventvakarį.

Po Kūčių vakarienės motina pabarsto grūdų ant šeimos narių, o ypač ant vaikų. Mirusiųjų vėlės tą vakarą suteikia stalui ir valgiams antgamtinės galios, o grūdai perduoda gyvybinę augimo jėgą. Šeimininkas grūdais pabarsto trobos kampus, krikštasuolį, židinį. Kūčių stalas paliekamas nakčiai nenurinktas - vėlėms.

*Kalėdų rytą rožės inžydo, lėliu kalėda kalėda,
 Sekminių rytą dyvai pasidarė, lėliu kalėda kalėda,
 Dyvai pasidarė: ažerai užšalo, lėliu kalėda kalėda,
 Jaunas bernelis ladelį kirto, lėliu kalėda kalėda,
 Ladelį kirto, žirgelį girdė, lėliu kalėda kalėda,
 Žirgelį girdė, mergelį virkdė, lėliu kalėda kalėda,
 Atlėkė elnias devyniaragis, lėliu kalėda kalėda,
 An pirmo rago ugnelė degė, lėliu kalėda kalėda,
 An antro rago kavoliai kalė, lėliu kalėda kalėda,
 Jūs, kavolėliai, mani broleliai, lėliu kalėda kalėda,
 Oi jūs nukalkit aukselio žiedą, lėliu kalėda kalėda,
 Aukselio žiedą, sidabro žirklas, lėliu kalėda, kalėda,
 Aš nukarpysiu aglių šakelas, lėliu kalėda kalėda,
 Aglių šakelas, pušų viršūnes, lėliu kalėda kalėda,
 Gal pamatysiu tėvulio dvarų, lėliu kalėda kalėda,
 Po tėvulio dvarų povos vaikštinėja, lėliu kalėda kalėda,
 Povos vaikštinėja, mergos varinėjo, lėliu kalėda kalėda.*

(Trakų r.)

KALĖDOS

„Ne bet kokią dieną mūsų protėviai pasirinko, o tokia, kai Saulė Motulė Trumpėje stovi. Ir mums niūrus trumpėjančių dienų metas, o koks jis turėjo būti mūsų protėviams! Ir taip miela, kai nuo sniego viskas prašviesėja, o Saulėlė vėl grįžti pradeda. Kasmet toji diena kartojasi ir primena mūsų protėvių dviejų didžiulių metų laikotarpių ribą“, - rašė Eugenija Šimkūnaitė.

Kalėda simboliškai vaizdavo sugrįžtančią Saulę. Giesmės ją vaizduoja moterimi su perlų vainiku: „Vai atvažiuoja šventos kalėdos,/Gelažų ratai, šilkų botagai...“

Kalėdų giesmių elnias devyniaragis - tai vienas seniausių įvaizdžių, reiškiančių ne tik metų laiką, bet ir Saulę. Saulė - tai „aukselio kupka“, tai ir „rožė“, sužydėjusi Kalėdų rytą.

Tarpukalėdžiu buvo nešiojamas Saulės atvaizdas - „žvaigždė“. Dainose minimas „juodas kudlotas“ - tai derliaus ir turto dvasia. Kalėdų rytą grodavo skudučiais, giedodavo Kalėdų giesmes. Kalėdų rytą verda šiupinį su kiaulės uodega. Ant kalėdinio stalo po nakties dar randama Kūčių vakarienės likučių. Reikia pavalgyti jų bei duoti gyvuliams.

Pirmoji Kalėdų diena - tai poilsio diena, net į svečius neinama. Linksmybės prasidėdavo tik pavakary, ypač antrą Kalėdų dieną.

Eidavo kalėdotojai - būrelis persirengėlių: ožys, arklys, gervė, meška, vengrai, čigonai, mirtis ir **1.1**. Jie lanko namus, kalba oracijas, gieda Kalėdų giesmes, linki gero...

Naujųjų metų išvakarėse būna Mažosios arba Riebiosios Kūčios su šiupiniu ir kitais kalėdiniais valgiais. Deginama ugnis, kuri viską apvalo, sakomi geri linkėjimai ateičiai, spėjama ateitis - orai, vedybos, sveikata ir kt. Vaikšto kalėdotojai.

Kūčelės - sausio 6 d. Trys karaliai. Tai paskutinė kalėdinio meto diena, o karaliai - tai nesenas paprotys, prie įprastinių persirengėlių pridūręs ir tolimų kraštų karalius.

PUSIAUŽIEMIS

Tai pirmas šventinis laikas po kalėdinių šventvakarių. A.J.Greimas manė, kad apie sausio 25 dieną lietuviai šventė Naujuosius metus pagal Mėnulio kalendorių. Keletas dienų vasario pradžioje buvo skirta ugnies atsinaujinimui, naminių Dievų pažadinimui.

Jaunojo Mėnulio išvakarėse jaunimas renkasi „Kumeluko krikštynoms“ (Kumelukas - tai Jaunas Mėnulis). Merginos pagamina šventinio gėrimo, kurį sudaro grūstos aguonos, kanapės, medus ir gėrimas („arielka“). Jos kviečia bernus ir vaišinas iki vėlumos.

„Jirmių diena“. J.Lasickis 1580 m. aprašė tokią apeigą: „Lietuviai ir žemaičiai savo namuose po krosnimi arba garinės kampe, kur stovi stalas, globoja žalčius, juos gerbia lyg dievus, o tam tikru metų laiku žiniuonis savo maldomis kviečia juos prie stalo. Šitie šliaužikai išlenda iš to kampo, per švarų audeklą užsliuogia ant stalo ir ten lieka. Čia paragavę visokių patiekalų, vėl nušliaužia žemėn ir pasislepia angose“ (18, 30). Iš žalčių elgesio sprendžiama apie būsimus įvykius. Dar ši diena vadinama *krikštais*, šis žodis reiškia „pirmą kartą paragauti“.

UGNIES DIENOS

Vasario 2 d. - *Perkūno - Graudulinė arba Grabnyčios (gromnica) diena*. P.Višinskis rašė, jog žemaičiai vasario pirmąją vadino „sukos diena“, mat buvo paprotys Ugnies dienai susisukti po plonytę vaško žvakę graudulinę (perkūninę) - storą lininį siūlą su vašku vyniodavo ant medgalio. Tai - vyniotinė žvakė, ji gali būti tiesiog lininiu siūlu apvyniota. Ji simbolizuoja lino (gyvybės) nesibaigiančios ugnies jėgą. Perkūno žvakė deginama prie mirštančiojo, per šermenis, uždegama apsaugai nuo perkūnijos ir kitų pavojų.

Vasario 5 d. - Ugnies globėjos *Gabijos diena*. Gabija - namų židinio ugnelės saugotoja. Aukos Gabijai - duona, druska, vanduo.

Palaiminimas ugnimi. Graudulinė žvakė triskart apnešama aplink stalą ar židinį, po to visiems namiškiams kryžmai (Perkūno ženklai) padeginama ties kakta, pakaušiu ir pausiuose. Tai - pastiprinimas ugnimi. „Tokia apeiga turėjo apsaugoti vaikus nuo perkūnijos, visokių ligų ir nelaimių“ (P.Dundulienė).

Per pusiaužiemį atgyja gamta, o mitologinėje tradicijoje - Deivė. Krikščionys šiuo metu mini šv. Mergelę Mariją.

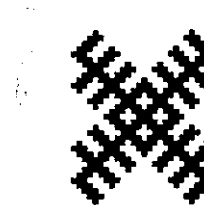
Įvairūs ženklai rodo gamtos atsinaujinimą. Sakoma: „Pusiaužiemyje meška apsiverčia ant kito šono“. Kalendorinių dainų atitikmuo - rugiapjūtės dainos:

„Tamsioj girelėj /meška (vilkas) kaukia, /mergeles baido. /Tenebaido, jos nebijo, /Jos bijo tamsios naktelės...“

„Gyvatės atgyja ir iš girių šliaužia į namus. Avilyje pradeda vaikščioti bitės.“

„Per Grabnyčią šv.Mergelė rykšte nuvejanti nuo sodybų vilkus į girią, kad jie žmonių avelių neišpjautų“.

Keltai tuo metu švenčia *Imbolc* šventę - šv. Brigitos dieną, vasario 1 d. Ji irgi pasirodo kaip Mergelė - Deivė, atgimusi Ugnies pavidalu.

UŽGAVĖNĖS

Tai žiemos išlydėjimo ir pavasario sutikimo šventė. Krikščionims tai yra gavėnios - priešvėlykinio pasninko ir atgailavimo laikotarpio - išvakarės. A.J.Greimas rašė: „Užgavėnės krikščionybės įtakoje tapo kilnojama diena, anksčiau buvo švenčiama pavasario *ekvinokcijos* laiku. Apie tą laiką pasirodęs jaunas Mėnulio pjautuvas skelbdavo Naujųjų metų pradžia" (15, 299). Daugelyje šalių jos švenčiamos kaip karnavalas. Lietuviškos Užgavėnės - tai seniausių apeigų ir žaidimų, kurių metu susitinkama su mirusiųjų vėlėmis ir gamtos dievybėmis, tradicija.

Žemaitijoje ypač paplitusios kaukėtų persirengėlių vaikštynės. Aukštaitijoje mėgstama važinėti rogėmis, lenktyniauti ir dainuoti.

Užgavėnėse susikaupė daug papročių, žaidimų, dainų ir pan. Trumpai galima išvardyti svarbesnius šventės dalykus:

- 1) gausios vaišės;
- 2) važinėjimasis, lenktynės;
- 3) morės vežiojimas ir jos sudeginimas ar paskandinimas šventės pabaigoje;
- 4) vaidinimai, persirengus gyvuliais, nepažįstamais žmonėmis bei demonais (ožys, gervė, arklys, giltinė, gydytojas, elgeta, kareivis, čigonas, vestuvinininkai ir t.t.);
- 5) žiemos kovos su Pavasariu vaizdavimas - Lašininio ir Kanapinio dvikova, kurią laimi Kanapinis;
- 6) vestuvių arba laidotuvių suvaidinimas;
- 7) laistymasis vandeniui;
- 8) būrimai.

Visiems patinka prisivalgyti - blynai, šiupinys su kruopomis, žirniais ir mėsa. Smagu pasistumdyti, pasilaistyti vandeniui, pasisuodinti nuodėguliais, pelenais ir t.t.

„Užgavėnės susijusios su pavasariu, su derlingumu, su liniais. Šitas pavasarinės šventės laikotarpis buvo siejamas su protėvių vėlėmis. Jos tiesiogiai daro poveikį derliui. Kadangi šiuo laikotarpiu aktyviai veikia vėlės (kaip ir per Adventą), galbūt tai yra laikas, kada jos gali iš sakralinio pereiti į žemiškąjį, žmonių gyvenamą pasaulį. Todėl ypač stengtasi neužkliūti joms be reikalo, būti tiesiog nepastebimiems" (ŠA, 1998 03 07).

DAINOS

Įdomu, jog žemaičiai, tarsi labiausiai išsaugoję Užgavėnių papročius, dainuoja daugiau „ubagų" dainas. Aukštaičiai išlaikė labai senų Užgavėnių dainų, o papročių - mažiau. Dainų simboliai:

Arklys, žirgas. „E tai arklys, e tai geras yra arklys...", „Arklys bėgo, žolė augo..."

Tai bundančios gamtos gyvybinės galios ženklas.

Vanduo, tekėjimas - minimas beveik visose šio laikotarpio dainose: „Gili upelė leliumoj",

„Už marių marių ežerai šalo". Vanduo ir marios tai pirmapradė gamta, kurioje viskas užgimsta ir atgal sugrįžta. Judantis, tekantis vanduo ženklina gyvybės budimą.

Mergelė - „Toj upelėj salelėje krėsle sėdi Mergelė", ji šukuoja plaukus ir sėdi aukso krėsle. Tai būdingas senovės Deivės-Gamtos įvaizdis.

Plaukai. Šukuojami plaukai taip pat susiję su plaukimu, tekėjimu - gyvybės vyksmu.

Linai - taip pat plaukų ir gyvybės plitimo simbolis.

*Teka upelė, dobile, dobiluci, dobile,
Teka dunojus, dobile, dobiluci, dobile,
Kas toj upelėj, dobile ? Dobiluci, dobile,
Krėslalis stovi, dobile, dobiluci, dobile,
Kas un to krėslo, dobile? Dobiluci, dobile,
Panelė sėdi, dobile, dobiluci, dobile,
Kų ana veikia, dobile? Dobiluci, dobile.
Galvų šukuoja, dobile, dobiluci, dobile,
Plaukus laiduoja, dobiluci, dobile,
Plaukit plaukeliai, dobile, dobiluci dobile...
/.../ (Adučiškis)*

PAVASARIS

Pirmoji pavasario šventė yra *Lygė*, nors pavasario ženklų pasirodo gerokai anksčiau. Pavasario pradžioje - *Perkūno diena*, vasario pabaigoje - *Vieversio diena*. Užgavėnės seniau, A.J.Greimo nuomone, buvo švenčiamos per *Lygę*. *Lygė* ženkliną tikrąją pavasario pradžią. Netrukus ateina *Verba*, *Velykos* ir *Jorė* - pavasario šventės, turinčios panašų gerbimą, papročius ir giesmes.

PAVASARIO PERKŪNAS

Dieną, kurią išgirstamas pirmasis pavasario griausmas, žmonės prisimena per visus metus ir taiko savo gyvenimo patyrimus. Balys Buračas „Jaunajame ūkininke“ (1939, Nr. 15) rašė, jog šiaulėniškiai geriausiais metais laiko tuos, kuriuose pirmoji perkūnija pasigirsta per Velykas. Jeigu pavasarį visai negriaudžia Perkūnas, būsią blogi metai, o gal

ir badas. Griausmingi metai laikomi derlingais metais. Jeigu Pelenėje (prieš Velykas) Perkūnas griaudžia, sako, kad būsią maras. Jei griaudžia per Jurgines-Jorę, būsią geri javai.

Pirmą kartą Perkūnui sugriaudus, sujudinama visa žemė, todėl atgyja gamta, pradeda augti žolė, javai, medžiai ir visa gyvybė.

Manoma, jog išsimaudęs tuojau po pirmosios perkūnijos upėje ar ežere būsi sveikas ir stiprus.

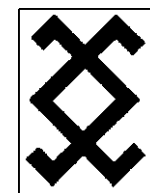
Mergaitės, norėdamos, kad jų rutos vešliai augtų ir gražiai žaliuotų, jas sėja tuojau po pirmos perkūnijos.

Ant Perkūno neužgriaustos žemės negalima basomis vaikščioti, negalima ant žemės gulėti ir sėdėti ant akmenų.

Ant neužgriaustos žemės negalima ugnį kurenti, nes Perkūnas namus uždegs.

Tai tik dalis senųjų įsitikinimų ir tikėjimų, rodančių, koks svarbus yra pavasarį Perkūnas, jaunas, galingas, viską prikeliantis.

Senieji šaltiniai mini kelis pavasario dievų, deivių ar šventųjų vardus - Pergrubris, šv.Jurgis, Jorė, Patrimpas. Iš tikrųjų tai pavasario Perkūnas ir Žemyna, vadinami įvairiais vardais.

LYGĖ

Diena vis ilgėja ir apie kovo 20-ąją susilygina su naktimi, tai jau Lygiadienis. Atgyja ir vis labiau skleidžiasi pati Gamta. Senuose pavasario papročiuose galima atsekti dviejų besivaržančių pradų gerbimą. Tai - Dvyniai, kurie reiškiasi kaip poros: paukštis - žaltys, ugnis - vanduo ir t.t. Apie dviejų raitų vaikinų būrių varžybas Žemaitijoje pasakojo M.Valančius. Panašios, buvo senųjų prūsų rungtynės (J.Lebedžio žinios) - „Tridančiu joti“. *Lygės* ženklas - tai Dvynių ženklas, Latvijoje tai - Jumio (vaisin-gumo) ženklas.

Vanduo jau atgijęs, ypač po pirmojo Perkūno. Vanduo pagerbiamas: lankomi šaltiniai, svarbesni papuošiami

verbomis. Šiuo metu vanduo yra nepaprastas, juo reikia prausti ar net pasinerti ežeran ar upėn, galima ir sniegu pasiprausti. Sutinkant svečią ar viešnią, reikia pasisveikinti su vandeniu: „Atėjom pasveikinti geru žodeliu ir palaistyti baltų rankelių tyru vandenėliu“. Sveikindami j delnus įpila truputį vandens ir tuojau tą vandenį nušluosto rankšluosčiu (7, 208). Gera pašlakstyti ir pasilaistyti vandeniu - juk pavasaris. Namuose prie naujos ugnies statomas indas su vandeniu.

Ugnis. Sena žiemos ugnis užgesinama, nauja pavasario ugnis užkuriama. Į namus nauja ugnis parnešama iš šventovės aukuro ugnies (pavasario Perkūno ugnies). Ugnis kūrenama ir per Vėlių Velykas.

Verba. Iš miško į namus parnešama verbų - kadagio ir žilvičio šakelių. Puokštė perrišama raudonu siūlu arba tautine juosta. Verba - tai magiška žalioji šakelė, kuri suteikia augumo ir gyvybės jėgos, apsaugo nuo ligų. Namai papuošiami verbomis.

Per Velykas, lankant kapus, verbos dedamos ant kapo. Verba naudojama kaip apsaugos, gaivinimo, svarinimo priemonė. Net upelio vandenį galima pagerinti - reikia įbesti po verbą abipus upelio.

Verba - tai gilus žmonių tikėjimas žalios šakelės šventumu. Kai verba namuose sudžiūva, ją nukulia, šakelę palieka, o spyglius supila į maišelį ir jais smilko Perkūnui, smilko ir žmogui mirštant.

Švenčių metu kiekvienas stengiasi anksti atsikelti ir paplakti verba pramigusius, už tai šie turi atsilyginti margučiu. Prie ko prisiliečia verba, tas gauna gyvybinės jėgos.

Margutis - gamtos atgimimo simbolis, turintis šventą gyvybinę galią. „Archetipinio kosminio kiaušinio pėdsakų dar ir šiandien yra išlikę Velykų ir Jurginių papročiuose. Pavyzdžiui, margučių daužavimas, kuriuo išlaisvinamos gyvybės ir vaisingumo jėgos, kurias senovės baltų ir lietuvių tikėji-

muose simbolizuoja gyvatę ar žaltys" (ŠA,1996 03 30). Margučių ornamentai, išlikę lietuvių tradicijoje iki pat XX a., M.Gimbutienės tvirtinimu, išlaikė net Senosios Europos kosminės mitologijos pavidalus. Kiaušiniai dažomi per apeigas ir šventes iki pat Jorės. Pirmieji margučiai - raudoni (Lygėje), vėliau kiti yra prasmingai marginami - apeigoms, dovanojimui, žaidimams, ridinėjimui. Statomos velykinės eglutės - kiaušininės.

Bobutė Velykė anksti rytą atneša kiaušinių vaikui ir deda ant palangės.

Senieji autoriai (M.Strijkovskis, J.Lasickis, S.Daukantas ir kt.) praneša, kaip lietuviai pagerbdavo pavasario Dievus, iš kurių svarbiausi - Perkūnas ir Žemyna. Iki šiol gyvi ne tik gerbimo papročiai, bet ir giesmės bei rateliai. Minėti autoriai nurodo tokią malda:

*O Viešpatie,
Tu išvarai žiemą, parneši malonų pavasarį,
Su Tavimi ima žaliuoti laukai, sodai, miškai,
Prašome padauginti pasėtus javus,
O visas rauges teikis pats sutrypti.*

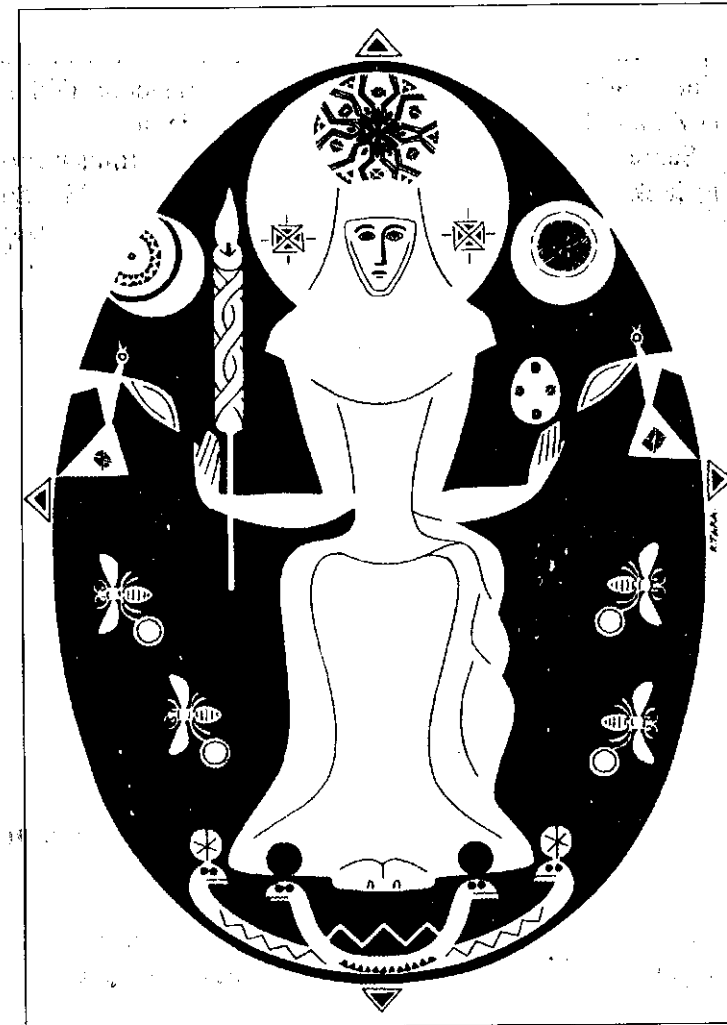
Po to labinamas Dangus ir žemyneliaunama Žemė - alus ir pyragas iš kelių javų miltų. Pagerbiama Ugnis, Vanduo ir Žemė. Margutis padalijamas visiems, o lukštų dalis sudeginama, kita dalis užkasama į žemę.

Oi už marių, už ažerų,
 Vyneli mūsų žaliasai,
 Nauji dvarai, balcipakajai,...
 An to dvaro verba stovi, ...
 An tos verbos aukselio rasa, ...
 Oi ir atlėkė trys marių paukštelės,...
 Ir nusėdo an tos verbos, ...
 Ir nukrėtė aukselio rasų, ...
 Oi ir išėjo jauna mergelė, ...
 Oi ir surinko aukselio rasų, ...
 Oi ir surišo šilko skuskelėn, ...
 Ir padalino an trijų dalalių, ...
 Pirma dalalė - jaunam berneliui, ...
 Antra dalalė - jaunam dieverėliui, ...
 Trečia dalalė - man jaunai mergelai, ...
 Prašom, mergela, arčiau in langelį, ...
 Prašom išnešti didžių dovanėlių, ...
 Didžių dovanėlių - raudonų kiaušinių, ...
 Kapų ne kapų, o pusantros maža, ...

(Valkininkų apyl.)

VELYKOS

Tai kilnojama šventė, švenčiama pirmąjį mėnulio pilnaties sekmadienį po pavasario lygiadienio. Velykas Bažnyčia susiejo su Kristaus prisikėlimo švente. Velykinis laikas tęsiasi nuo Verbų sekmadienio iki Atvelykio. Kiekviena diena kupina senų papročių ir tikėjimų, tai - verbos, margučiai, ugnies ir vandens atnaujinimas.

Deivė Velykė, R. Tarabildos pieš.

Velykų vardas mūsų tradicijoje sutapo su Vėlių vardu. Kaip tik tuo metu nuo amžių buvo švenčiamos pavasarinės Vėlinės, vadintos „Vėlių Velykomis“ - jos prasideda Didijį, arba Žaliąjį, ketvirtadienį ir tęsiasi iki šeštadienio.

„Seniau per Velykas eidavę į kapines savo artimų mirusiųjų lankyti ir dėdavę ant jų kapų kiaušinių“ (7, 223). Po vakarienių nenukrausto stalo arba palieka bent kokio maisto mirusiems.

Velykų metas - tai susitikimas ir atsisveikinimas su artimųjų vėlėmis (jos lankosi šventose vietose, šventovėse), vėlės visai vasarai išeina į atgimstančią gamtą. „Po numirimo kožnasis dar iki žaliojo četvergo saviškius lanko, ale po šitos dienos ant visados atsisveikina“ (5, II 2). Po pirmo pavasarinio Perkūno vėlės pasitraukia, dingsta iš mūsų aplinkos.

Prasmingos dienos tęsiasi ir po Velykų. Pasak P.Dundulienės, pirmoji Velykų diena senovėje vadinta Ugnies (vakare per kaimą eina lalauninkai), antroji - Perkūno, trečioji - Gegužės, o ketvirtoji - Ledų diena, tada negalima judinti žemės.

Sūpuoklėmis supamasi jau per Užgavėnes, paskui per Velykas, Sekmines, Jorę ir Rasą.

Lalavimas, muzika - dainuojamos lalavimo dainos. Ragais, dūdelėmis, padarytomis iš žilvičio, tarškynėmis, būgnais skelbiamas pavasaris. Taip Perkūnui talkinama išginti, išlydėti vėles ir dvasias.

JORĖ

Švenčiama balandžio mėn. pabaigoje (Jurginės - 23 d.). Tai paskutinė pavasario šventė, kurią S.Daukantas vadino Jore - pavasario žalumos švente. **Jorėti** - tai augti, plisti, žaliuoti ir t.t. Sakoma „pažaliavo kaip jorė“, „medis žalias it jorė“ (LKZ).

Jorė arba Joris - tai pavasario Perkūnas, žadinantis gyvybės jėgas. Jis yra raitelis, tarsi mūsų Vytis, kaip šv.Jurgis. Jorė valdo žemės raktus, prikelia augmeniją, atrakina žemę, siunčia lietu. Jorė globoja žirgus, gyvulius, žvėrelius. Tą dieną, ypač seniau, buvo paprotys nieko su gyvuliais nedirbti, nearti, nevažiuoti. Per Jurgines - žirgų šventė.

Usinis yra analogiška Jurginėms šventė Latvijoje. Usinis - Saulės žirgų vedlys. Jis panašus į deivę Aušrinę (Ušas) ir į dvynius Ašvinus Vedų mitologijoje.

Per Jorę dažomi, marginami kiaušiniai, su jais žaidžiama, ridinama kaip per Velykas. Supamasi sūpynėmis. Jaunimas švenčia gamtoje - kepa kiaušiniene, vaišinas, dainuoja, šoka. Reiškia ypatinga pagarba augmenijai, sodinami medeliai. „Per Jurgines piemenėliai saugodavos, kad žalios šakelės nenulaužtų“ (Tverečius). „Jeigu be reikalo nulauši rykštelę ir parsineši namo, tai iš jos gyvatė pasidaro“ (Daugai).

Gegužės 1 d. Vakarų Europoje buvo švenčiama Eponos - Gamtos gimdytojos - šventė.

Apie XVI a. lietuvius rašoma: „Jurgio dieną jie aukoja **Pergubriui** (Pergrūdžiui), kuris yra laikomas gėlių, augalų ir ysių žolių dievu. Dvasininkas, kurį jie vadina viršaičiu, dešinėje rankoje laiko plačiadugnę taurę, pripiltą alaus ir, pašaukęs vardu dievuką, gieda jo garbei giesmę: „Tu nuveji žiemą, tu gražini pavasario smagumą, per tave laukai ir sodai žydi, per tave slėniai ir miškai žaliuoja“. Šią giesmę baigęs, išgeria apeiginio gėrimo, dantimis laikydamas taurę meta per galvą.

Po to iš eilės atsigeria visi. Ir Pergubrio garbei giesmę gieda. Ir puotauja visą dieną, ir ratelius eina" (18, 28).

Jorės rytą geriausia sėti rūtas, tuomet jos gerai auga. Tą dieną ir gegutę parlekia. Didelė laimė ir džiaugsmas, jeigu išgirsti pirmą gegutės kukavimą - bus geri metai.

Apeigoms kepamas pyragas ar duona, į kuriuos įkepamas kiaušinis, jų gali būti du ir daugiau. Šeimnininkas ar šeimnininkė su kepaliuku eina parugėn, apeina rugių lauką. Grįžęs namo sako: „Vaikeliai, padabokit, ką davė rugeliai". Tuomet laužo duoną gabalais, nulupa kiaušinių, susmulkina ir viską padalija šeimos nariams. Kitur, būdavo, užkasa gabalą duonos žemėn ir prašo gero derliaus. Pridėję ausį prie žemės, klauso rugių kalbos. Jeigu jie tyli, bus blogas derlius.

Šiam pavasario metui skirta nemaža dainų, ratelių, ypač Rytų Lietuvoje. Kreipiamasi į Jorją, Jurgį, Jorę.

*Jurja, geras vakaras,
Jurja, paimk raktus,
Jurja, atrakink žemę,
Jurja, išleisk žolelę:
Jurja, žolelę šilkinę,
Jurja, rasele meduotą,
Žolelė bus dėl arklelių,
Raselė - dėl veršelių.*

(LTt., I, Nr. 245)

Jurginių dainas dar papildė kitos pavasarinės liaudies dainos: „Oi lylia lia"; „Dunojau, kalnalin dvaras"; „Dijūta, kolnali" (SIS, III, Nr. 1667); „Žilvitis auga" (SIS, II, Nr. 591); „Didysie mūsų, Dievaite" (SIS, II, Nr. 560).

Jorės metui būdinga žalia ir balta spalva. Senovėje šią dieną jodinėdavo baltu žirgu, o apsirengę būdavo baltais rūbais. Pirmą kartą basi pavaikščiavo.

G E G U Ž Ė S S A M B A R I A I

Gegužės mėnuo - tai žaliuojančios ir augančios gamtos laikas, turėjęs kelis pavadinimus - berželio, sultekio, sėtinio, žiedų mėnesio vardus, tarsi nurodančius svarbesnius gamtos ir žmogaus gyvenimo reiškinius. Labiau prigijo gegužės vardas galbūt dėl to, kad šį mėnesį pradeda aidėti mišlingas gegutės kukavimas, reiškiantis pranašingą Gamtos ir Deivės Laimos balsą. Pabaigus lauko darbus, po sėjos buvo atliekamos apeigos, turinčios padėti javams augti ir apsaugoti nuo kenkėjų. Šį mėnesį rengiamos gegužinės, pagerbiamos motinos, o *Šeštinės* ir *Sekminės* išlaikė daug senovinio šventimo bruožų.

Prieš pat *Šeštines* švenčiama giminės ir protėvių šventė. M. Katkus ją aprašė „Balanos gadynėje" (16,17). Jos vadintos „kryžnavos dienomis". Ketvirtadienį kaimo būgnininkas sušaukdavo žmones. Visas kaimas susirenka eisenai po svarbiausias gimtojo kaimo vietas. Lankomi laukai, atminimo vietos. Jos apeinamos magišku ratu. Šitai apsaugota erdvė visuomet bus sava. Tai gimtinės istorijos priminimas. „Šitas pasakojimas -ėjimas prasidėdavo labai anksti, saulei tekant, pačioje kaimo pradžioje, o baigdavosi kapeliuose. Taip buvo nueinamas kelias nuo gimimo iki mirties ir nuo dabarties iki praeities. Tas tris dienas žmonės laikėsi pasninko, nedirbo žemės darbų" (LK, 1995, Nr. 5). Kapinėse prisimenami protėviai, mirusieji buvo prašomi padėti užauginti pasėtus javus. Panašiai gudai turi gegužinius *Dziadus*, romėnai - *Lemurijas*.

Svarbiausia giesmė buvo „Pone karaliau". M. Katkus buvo įsitikinęs, jog tai senovinė giesmė Perkūnui:

„Pone karaliau, dieve Perkūne,
Dovanok mums laimingą rasą,
Idant pažintų žmonės tavo,
Jog tu esi Ponas Dievas mūsų“.

Jei tuo laiku per daug lietaus ir stinga giedros, tai vietoj „laimingą rasą“ sako „dovanok mums gerą orą“. Toliau gieda „dovanok laukams derlių“, „dovanok mums sveikata“ ir pan. Panaši giesmė sutartinė „Didysie mūsų, Dievaiti mūsų“ (SIS, II, Nr. 560) žinoma iš XIX a. pradžios.

Gegutės - likimo skelbėjos - atsakymo mergelės dažnai sulaukia per *Sekmines*, kai prasideda jaunimo susiejimai gamtoje. Rytų Lietuvoje tokie susiejimai vadinami *kupolinėmis*, jie buvo rengiami net keturis savaitgalius. Gegužinėse jaunimas rengdavo žaidybines „vestuves“. Išrenkama „nuotaka“, „jaunikis“, žaidžiami „išventimo“ (inicijacijos) žaidimai. Vaikinas ar mergina pradėdavo „bernauti“ ar „mergauti“.

Sambariai. „Sūduvių knygelėje“ (XVI a.) minimas lietuvių paprotys gegužės mėnesio pabaigoje rinktis šeimomis parugėse, todėl ir šventė kartais buvo vadinama *Parugėmis*. Sambariais vadinta todėl, kad žmonės susirinkdavo su maistu, gėrimais ir puotaudavo. Toks Sambarių paprotys kai kuriose Lietuvos vietose išliko ligi pat XX a. pradžios. Tai buvo bendras rugių ir kitų pasėlių lankymas laikotarpiu nuo rugių žydėjimo iki pjūties. Sambariuose kaimynai susideda maisto, pasidaro sambarinio alaus.

Gegužinių (Sekminių) švenčių vietos puošiamos berželiais, šakomis puošiami namai, kiemai. Berželis yra dangaus Dievo medis. Beržui priskiriama ypatinga augumo jėga, kuri apeigu bei magijos būdu galėjo persiduoti pasėtiems javams ir visai augmenijai. Berželius mėgusios ir mirusiųjų vėlės. Šventę pradėdavo anksti rytą, pūsdami ragu...

XV a. M.Strijkovskis rašė, jog *parugių* metu, linkėdami gero derliaus, valstiečiai gerdavo apeiginį alaus kaušą ir sakydavo: „Žvaigždiki, teikis maloniai ir giedriai šviesti javams, laukams, gyvuliams ir gėlėms.“

Dar 1730 m. Stalupėnuose susirinkdavo tūkstančiai lietuvių per *Šeštines* gegužės mėnesį. Ant upelio kranto gulėjo akmens stasas ir dievuko atvaizdas. Dusetų valsčiuje, Pajūrijos kaime, buvęs akmuo „Laumių stasas“, prie kurio žmonės rinkdavosi Sekminių metu. Pabaigę pavasario laukų darbus jie čia rinkdavosi ir linksmai puotaudavo.

Parugines gieda dviem būriais. Vienas būrelis padainuoja vieną posmą, kitas jį pakartoja. „Mat laukai dideli, kelias ilgas, tai gieda kartodami, kad tik ilgesnė būtų daina“. Dainavimo tikslas - skatinti augimą ir derlių. Supamasi sūpynėmis.

Devintinės - Pavasario Žolinės, „kai švenčiamos gėlės ir žolės“. Šituos žolynus saugodavo ir panaudodavo „mirties pagalvėlei“, kuri būdavo dedama mirusiajam po galva.

RASA

Birželio pabaigoje, Saulės gražos metu, kai naktys būna trumpiausios, o gamta klesti, auga, švenčiama Rasos šventė arba *Kupolinės* bei *Joninės*.

„Tiek vyrai, tiek moterys šį vasaros saulėgražos metą sieja su vilčių ir lūkesčių išsipildymu. Šviesa, laimė, gyvenimo

džiaugsmas - visa, atrodo, žengia pro gyvybės angą" (Vydūnas).

Rasa senojoje mūsų kultūroje - tai esminė gyvybės apraiška. Kuo didesnė rasa buvo šventės rytmetį, tuo geresnio derliaus tikėtasi. Rasa prieš Saulei patekiant turinti nepaprastų gydomųjų galių. Nusiprausęs kupolinių ryto rasa, ypač nubraukta nuo rugių, veidas pasidarydavęs skaistesnis. Apie Švenčionis merginos atsikeldavo anksti rytą, nusiprausdavo rasa ir vėl guldavo, tikėdamos susapnuosiančios būsimą vyrą... Naktį pievose braukoma marška ir surenkama rasa, kurią naudoja gydymui. S.Daukantas: „Prieš tą šventę ėjęs sviestas į šventas upis ir ežerus prausties ir mazgoties, idant jaunam taptum, ir kas visa atliko, kaip buvo įstatyta, tas radęsis vieną valandą didžiai išmintingu ir galėjęs regėti (paslėptus dalykus). Nebuvo kitos linksmesnės šventės, nesgi pagal pasakų tą rytą saulė šokus" (9, 121).

Žolynai šiuo metu turi daugiausia gyvybinės jėgos, vaistažolės - gydomųjų savybių. Švenčių išvakarėse merginos eina rinkti žolynų - kupoliauti. Todėl kai kur šventė buvo vadinama Kupolinėmis. Kupolėmis vadintos ramunės, jonažolės, mėlynai ir geltonai žydintys žolynai ir kt. Kūpėti - tai gerai augti, virsti iš dirvos.

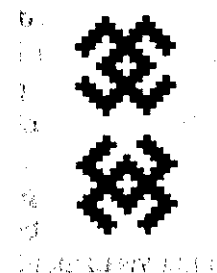
Kupole - šakota kartis, įkasama šventvietės viduryje. Medžio (kupolės) viršūnė - trišakė. Rytų Lietuvoje pasako-

jama, jog tai - stebuklingas augalas su trimis šakomis, kurių viena - žydi kaip Saulė, kita - kaip Mėnulis, trečia - kaip žvaigždė. Norinčios ištekėti merginos žaidžia tokį žaidimą: atsistojusios nugara į kupole, meta per galvą vainikėlį. Per kiek metimų vainikėlis užsikabina, per tiek metų ištekės.

Prūsijos lietuviai gėlėmis apvainikuodavo ilgą kartį - kupole, kurią puošdavo margais plevėsuojančiais kaspinais. Kupolį pastatydavo kaimo gale, netoli rugių. Dilgėlių ir šermukšnių šakelėmis, nubaidančiomis raganas, apkaišydavo namus.

Vainikai. Rasa - tai ir vainikų pynimo šventė. Apeiginius vainikus iš kupolių pinasi merginos ir jais dabinasi galvas, puošia namus, duris, vartus. Ažuolo vainikais puošiami vyrai. Naktį einama vainikų plukdyti - pritaikomos žvakelės ir leidžiama vandenin. Jei merginos ir vaikinai vainikai plaukia greta, jie tikisi tais metais susituokti.

Vartai - kupolėmis išpuošti Šventiniai vartai. Kiekvienas, įžengęs pro vartus, ištraukia į šventę. Įeinama su tam tikru veiksmu, pvz., šokama „Vartų sutartinė" (SIS, I, Nr. 290).

*Vakarinė žvaigždėlė
Visą dangų išvaikščiojo (2 k.)
Ir pas Mėnulį sustojo.*

*Oi, Mėnuli, tėveli,
Aš šią naktį tai dėl tavęs, (2 k.)
O jau rytoj dėl Saulelės,*

*Debesėliais apsileidus,
Skaudum lietum apsiliesius,*

*Oi, mergelė jaunoji,
Visą dvarą išuliojo, (2 k.)
Ir pas motulę sustojo,*

*Oi, motule, širdelė,
Aš šią naktį tai dėl tavęs, (2 k.)
O jau rytoj dėl anytos,*

*Atodūsius dūšaudama,
Ašarėlėm apsiliesius.*

(Valkininkai)

Ugnis. Pagal paprotį senoji ugnis užgesinama švairiu vandeniu ir užkuriama nauja. Šventės dalyviai susirenka prie aukuro ir užkuriama ugnis. Sakomi linkėjimai, pagarbos žodžiai Saulei, protėviams ir pan. Be paprastų laužų, kūrenamos ugnys ant karčių (stebulės, beržo tošis, derva ir kt.). Nuo kalno ridenami degantys ratai.

Paparčio žiedas. Manoma, jog jis pražystas vidurnaktį - vieną akimirką. Ieškoti reikia tyloje, būti drąšiam, nes tyko pavojai. Radęs žiedą tampa visa žinančiu, bet taip atsitinka trumpai ir atsitiktinai.

Laukų lankymas. Lankomi javai - su deglais ir paruginėmis dainomis. Tai padeda javams geriau augti. Šiaudinė pamėklė naktį sudeginama arba nuskandinama.

Vaišės. Visi sueina pasivaišinti. Alus, sūris, kiaušiniai ir kt. Supamasi sūpynėmis, šokama per ugnį, šokami rateliai.

Saulės sutikimas. Laukę visą naktį, sulaukia - pasirodo žėruojanti Saulė. Ji tarsi šoka ir mainosi spalvomis.

*Tar teka per dvarelį,
Saula riduolėla,
Saulala, Saulala riduolėla,
Saulala,*

*Kų tar neša tekėdama,
Saulala riduolėla...*

*Ataneša dovanėlių,
Saula riduolėla...*

Kam paduosi dovanėlas...

Kų patiksiu pirma ryte...

Pasitikau šešurėlį...

Atadaviau dovanėlas...

Dėkavoja dovanėlas...

(SIS. Nr. 150)

Kaip buvo švenčiama saulės graža? Rašytiniai šaltiniai praneša, kaip Romos katalikų bažnyčia drausdavusi švesti Saulės šventę senoviškai. Vilniuje ji buvo švenčiama Rasų kalneliuose. Rasa minima ir A. Juškos užrašytose dainose: „Ant Rasos šventės, ant jomarkėlio“ arba „Rasos šventė kai atėjo, šieną pjauti jau reikėjo“.

S.Daukantas rašė, kad jo vadinama Rasos šventė buvo švenčiama 14 dienų. Kai kur buvo išlikę paprotys tą šventę švęsti iki birželio pabaigos.

Gražiausias metų laikas švenčiamas ne tik bendruomenėje. Kai kurie dar išlikę gamtameldžiai patys vieni išeidavo garbinti Gamtą. Kraštotyrininkas J.Petrulis aprašė kaimo meistro Butvilos elgesį: „Jis buvo keistokas - kas vasarą „saulės sugrįžimo metu“ mesdavęs darbą ir bent dvi savaites nesirodydavęs. Grįžęs kartą Butvilą jam išsireiškęs: „Sunkūs man tie metai, katrus per saulės sugrįžimą nepaveizėsiu, kaip stojas vasara“.

Rambyne šventė buvo atgaivinta 1881 m. Tai dažniausiai buvo Vydūno, M.Jankaus vadovaujamos šventės. Nepriklausomoje Lietuvoje šventė imta švęsti plačiau. Ypač ją populiario archeologas VNagys-Nagevičius.

Kernavėje 1967 m. Rasos šventę ėmė švęsti Ramuva. Nuo to laiko Rasa švenčiama vis plačiau, nors buvo valdžios visaip trukdoma. 1997 m., minint šventės trisdešimtmetį, Kernavėje įvyko išpūdinga vasaros saulėgražos šventė.

Prie Sartų ežero - Bradesiuose, Ažubrastyje - 1980 m. buvo švenčiamos Rasos, kurias mėgino vaikyti vietiniai pareigūnai. Garsios čia buvo šventės prieš karą, kurias organizuodavo Visuomis - Domas Šidlauskas, kurį laiką čia gyvenęs ir įkūręs Romuvą. Sakoma, jog kupolinių naktį nuo aukštesnio kalno galima buvo matyti dvylikoje vietų degančias šventines ugnis.

„Rasos šventė, ilgus dvasinės pilnatvės nebuvimo metus palaikiusi ir stiprinusi mūsų tautinę savimonę, buvo ir visų mūsų dabartinių neformalių judėjimų pramotė, tyliai čiurlėnusi, tvenkta ir neužtvenkta atgimimo versmė“ („Ramuva“, 1998, Nr. 4).

Rasos šventės eiga

19 vai.	kupoliavimas, vainikų pynimas;
20 vai.	būrimas su kupolėmis, vainikų dovanojimas, Kupolės gerbimas;
21 vai. 30 min.	nusileidžiančios saulės palydėjimas - giedojimai;
22 vai.	aukuro uždegimas, gerbimo žodžiai, aukojimai (linkėjimai);
22 vai. 30 min.	laužo uždegimas, rateliai, šokiai;
24 vai.	vainikų plukdymas, paparčio žiedo ieškojimas;
4 vai. 30 min.	- tekančios saulės sutikimas.

RUGIŲ ŠVENTĖ

Liepos mėnesio pabaigoje ateina rugiapjūtės metas. Nunoksta rugiai ir prieš juos pjaunant atliekamos reikšmingos senovinės apeigos. Liepos 25 -26 d. jos prasidėdavo eisena į rugių lauką, kur šeimininkė, atėjusi su duona ir druska, prapjaukavo pirmąjį pėdą (pirmas tris saujas) ir surišusi parsinešdavo namo. Jis vadinamas „Svečiu“ ir pastatomas į garbingiausią vietą - krikštasuolę.

Pasak S.Daukanto, senovės lietuviai, išėję į lauką pradėti rugių pjauti, „ant kalnelio dėdavo akmenį aukojimui. Pats gaspadorius, išėjęs javų pjauti su šeimyna ar su talka, visi linksmindamys, jog jaunos duonos prilaukė. Visų pirma supjovęs gaspadorius pėdą pamovė ant šmaikščio ir padirvy pastatė“.

Sukurtoje ugnyje sudegindavo tris arba devynias varpas. Dėkodavo Pergrūdžiui, Perkūnui, kad javus pavykino (9,123).

Už derlių dėkojama Saulei. Vyriausia šeimos moteris, supjovusi keletą pėdų, atsigręžia į Saulę ir nusilenkia jai keletą kartų. Visi kiti stovi tylėdami.

Vakare palydima Saulė, giedama sutartinė „Saulala, sadina, lylia“, taip pat „Oi, teka, bėga Vakarinė Žvaigždėlė“.

Per ilgus amžius, nuimant derlių, svarbiausią vaidmenį atlikdavo moteris, o ne vyras. Todėl ir prapjovas pradėdavo šeimininkė, kuri paprastai atlikdavo prapjovų apeigas.

Žemei aukojama taip: toje vietoje, kur pradėdavo pjauti, žemėn užkasdavo prapjovų duonos, sakydami „Žemele, davei mums, duodam ir tau“. Po to voliodavosi ant žemės ir šaukdavo: „Skalsa, skalsa, ū-ū-ū“. Kiti pridėdavo: „Skalsa iš visų dvarų ir visų bagotyrių sueikit pas mus, skalsa, skalsa, ū ū ū“ (12, 210).

Pirmąjį pėdą, supjautą pačios šeimininkės ir perrištą dviejose ar trijose vietose, parnešdavo ir statydavo į šventą kampa. Pirmojo pėdo viršūnė būdavo surišama, o apatinė jo dalis perskiriama pusiau arba į tris dalis. Šitam pėdai priskiriama ypatinga galia - jis apsaugo trobą, suteikia žmonėms skalsos ir sveikatos. Parnešus jį į namus, sakoma prakalba „Atėjo svetys, vardu rugys“. Svetys - iš ano pasaulio.

Jovaro pynimas. Iš rugių pinama „kasa“ - tokia juosta, kad kitais metais derlius būtų geras. Dainuojama „Augo jievaras vartuose“. Iš paskutinių varpų nupintas vainikas būdavo pagarbiai atnešamas namo, įteikiamas šeimininkui ir pakabinamas šventame kampe. Senasis rugių vainikas būdavo sudeginamas, kai atkeliaudavo naujasis.

Per pabaigtuves išskirtinos penkios dalys: 1) paskutinio pėdo pjovimas, 2) jievaro pynimas, 3) vainiko pynimas, 4) vainiko parnešimas ir įteikimas, 5) vaišės.

Rugiapjūtės papročiai ir gausybė apeiginių dainų labai archaiškos, išlaikiusios gilios senovės palikimą.

Jotvingių krašte išlikęs „aukuro“ paprotys (S.Dvorkovskis). Į lauką atnešdavo plokščią akmenį ir padėdavo ant

trijų atraminių akmenėlių. Apeigų metu ant šio „stalelio“ dėdavo aukų, apeiginio maisto. Padėdavo ir nedidelę varpų puokštę, kurios buvo truputį pasvilintos virš ugnies. Pati ugnis buvo kūrenama šalia „stalelio“.

Duona - pagrindinis ir svarbiausias žmonių maistas. Ji buvo labai gerbiama, vadinama šventa: ji maitina žmones, juos myli; verkia tinginio valgoma; užgauta pyksta, išeina iš namų. Su duona sutikdavo ir išleisdavo garbingą svečią. Duoną nešdavosi eidami į svečius. Statydami namus, duoną dėdavo į pamatus, nes ji saugodavo namus nuo nelaimių ir piktų dvasių. Visas šventas apeigas lydėjo duona ir ugnis.

Kai pašarvodavo mirusį, ant stalo padėdavo kepalą duonos.

Duonos šventumo galia įveikia visus negandas ir negalias. Štai kepalas „pasakojimas“ apie „rugio vargus“: „Aš gi mažas grūdelis buvau. Mani pasėjo in žemį. Šaltis, vargas, bet aš išdygau. Tada išaugau, vėl ir vėjai, ir krušos, viskas man, taip sunku buvo. Ir dar ne viskas. Tada nupjovė mani, parvežė ir sukrovė į kluonus tokiosna stirtosna, tiek mus slėgė. Ir kai iškūlė, mus daužė ir mes turėjom išbyrėti kiekvienas iš savo varpelės. Ir surinko mus, sumalė, sutrynė mūs kaulukus. Ir suminkį padarė iš manį kepalų. Ir dabar žmonės jį suvalgys, mani sunaikins“ (10, 300).

ŽOLINĖ

Žolinė švenčiama rugpjūčio 15 d. Tai ir bažnytinė šventė. Senovėje ji buvo skirta apeigoms didžiajai Deivei gimdytojai Ladai atlikti ir jai atiduoti užaugusio ir subrendusio derliaus aukas. Iki tos dienos niekas nedrįsdavo valgyti naujojo derliaus vaisių. Iš gilios senovės ėjo paprotys per Žolinę giminėms susitikti, paviešėti. Per bendruomenės vaišes buvo prisimunami ir giminės mirusieji. Aukojami grūdai ir duona.

Žolinės papročiuose pastebima rudens Dagos - Sambarių šventės dalykų.

Ramuvos vasaros stovyklų laikas dažniausiai sutampa su Žolinėmis. Štai kaip Ramuvos moterys atlieka Žolinių apeigą.

Visi stoja į ratą, susikabina rankomis, dainuoja „Dijūta kalnali“ ir eina pagal saulę. Gieda rugiapjūtės dainą „Namo, rugeliai, jau namo“.

Tris kartus apnešamas rugių pėdas, papuoštas žolynais, pašventinamas ugnimi (palaikomas virš ugnies). Giedama rugiapjūtės daina „Siūravo rasa in baro“.

Trys moterys atneša krepšius su derliaus gėrybėmis, aukoja, deda ant aukuro, po to visus vaišina.

Šokama sutartinė „Išmivedi vedi ožį ant ulyčios“, pritaria būgnas. Giedama „Kur mano tėvelis gėrė“.

Trys moterys pabaigtuvėse gesina aukurą.

DAGOTUVĖS - RUDENS LYGĖ

Ruduo - tai derliaus, talkų ir pabaigtuvių metas, ruošimasis metų pabaigai, žiemai. Per Dagotuves pažymimas visokio augalo, viso derliaus sudagojimas. Rugsėjo gale, apie 22 d., susilygina diena su naktimi. Tai rudens lygiadienis - Lygė.

Po rugsėjo, po sėjos, kai grūdas jau po žeme ir ima judėti bei leisti šaknis, švenčiama Dagos - dygimo šventė. Artėja žiema, kurią javas turės iškentėti. Daga - tai jo pašventinimas ir atidavimas globon Dievo, kurio žinioje yra visa tai, kas vyksta „po žeme“, ir kurio viešpatystė apgaubia visą žiemos ir patamsių pasaulį. Šaknys pagal plačiai žinomą pasaką priklauso Velinui ir tik jo stiebas - žmogui (15, 490).

J.Dlugošas šią šventę vadino *rudens sambarėmis*. Manoma, kad rudeninėms apeigoms priklauso ir J.Basanavičiaus paskelbtas senovinis kreipimasis į oželį:

*Tu, voleli juodbarzdėli,
Augk, augk, augk,
Dievuks mūsų tavęs
Lauk lauk lauk,
Po rugsėjo prieš žiemele*

*Vesma tave, juodbarzdėli
Ant to tai kalnelio
Vo Ruginis su Zvaginiu
Tave, mūsų voželėli,
Dievų garbei brauks.*

(15, 487)

Rudens darbų pabaigtuvėse svarbiausia pasirūpinti derliaus gyvybinės jėgos išsaugojimu.

Ugnis. Pavasario Lygėje užgesinta patalpoje ugnis rudens Lygėje vėl uždegama. Jotvingių žemėje žibintas būdavo „apvesdinamas“ - išpuošiamas žalumynais ir gėlėmis. Ugnis „pamaitinama“ (10, 25). Pasikeičia ir pati ugnis. Gabija šiuo metu vadinama Gabjauja ar Jagaubis, nes ji buvo kūrenama jaujoje. „Ankstyva žiema vertė žmones šventės ceremonijas atlikti, kaip tai Lasicijaus nurodyta, uždarame kluone. Tuo tarpu vėlyvas ruduo leisdavo normaliai organizuoti šventę nuošaliai, jau anapus kaimo erdvės - alkakalnyje, paupyje“ (15, 309).

Latviai šiuo metu švenčia Jumio šventę. Jumis - tai derliaus dievybė, užtikrinanti skalsą, laimę, gerovę. Taip pat Jumis - tai dvyniai, iš kurių prasidėjo žmonių giminė (senovės indų Yama).

Prūsai šventė *Kurkiu*, derlingumo ir vaisingumo dievybės, šventę - derliaus pabaigtuves.

Vilniuje rugsėjo viduryje buvo švenčiama *Atlaibo (Atlambos)* šventė, kuri prasidėdavo Trakuose ir baigdavosi Vilniuje - Bokšto (Bastėjos) požeminėje šventykloje. Vilniaus vaito A. Rotundo užrašuose XVI a. sakoma, jog suvažiuodavę daugybė žmonių ir maldingai eidavę iš Trakų į Vilnių (19, 1 t.). Legendose minimas Bokšto baziliskas (siaubūnas-slibinas) primena ugnies dievaitį Gabjaują.

Rudeniui būdingos *linamynio talkos*, vykusios naktimis. Vakarienė buvo vadinama pusryčiais. Po vidurnakčio - jaunimo dūkimas, pasakojamos pasakos, baisūs nutikimai. Daug dainų apie liną. „Lino kančios“ tema dainose, pasakojimuose - labai svarbi ir prasminga. Nepaprastas lino kelias žmogui - kantrumo pamoka.

VĒLINĒS - ILGĒS

Po rudens lygiadienio prasideda *Vėlių laikas*. Jis trunka visą rudens metą, o lapkričio pradžioje pažymimos Vėlinės arba Ilgės. Tai išlikusios mirusiųjų gerbimo šventės, prie kurių teko prisitaikyti ir Romos katalikų bažnyčiai. Būta ir daugiau tokių švenčių. Dzūkijoje jos vadinamos Dziedais ir kitais vardais. Tai - Stalų kėlimas, Ažynkos, Ragaišio nešimas, Diedai, Diedaduonė, Diediniai. Viena iš šventės dalių - vaišės. Jose dalyvauja ir mirusieji. Maistas šiuo atveju susijęs su auka, su derliumi, todėl suprantamas mirusiųjų sureikšminimas rudenio. Nuėmus nuo laukų javus, žemdirbiai švėsdavo. Apeigos būdavo atliekamos arba vėlai vakare, arba vidunaktį, nes buvo manoma, kad tada pačios veikliausios mirusiųjų vėlės. Varėnos rajone pasakojama: „Dar būna Dziedai, Vasariniai, tai per Oną. Visi pjauna baronus ar avytį. Suprašo gimines. Suveina kaimynai - tai jau Dziedai. Reikia, kad būtų dvylika rūšių maisto. Tadu geria, valgo ir gieda. Kas lieki, tai neša, kur biednas žmogus. Buvo tokios bobos, dziedai, katriej meldžias už mirusius“. Margionyse pasakojama: „Pirma Dziedai buvo 5 rozus metuose: per Velykas, Kalėdas ir Užgavėnes. Skaitės raikia duoc Dziedam, kad už mirusius melstus. Cikri Dziedai, tai buvo dveji: vasariniai Dziedai pirmą nedėlių po 26 liepos (Onos), rudeniniai nuo Ražančiavos. Per cikrus Dziedus būna 9 valgiai“. A.J. Greimas aiškino, kad diedas, diedukas yra tėvo tėvas, t.y. bočius. Į akis krenta maisto gausa. Žmonės valgo gausiai, dalija kitiems. Tai dar kartą patvirtina, kad šventėje gyvieji ir mirusieji yra tame pačiame laike, nes valgydami gyvieji maitina ir vėles. Žolinės taip pat Dziedaduonių metas (N. Marcinkevičienė).

J. Dluogošas XV a. rašė apie rudens šventes Lietuvoje, iškilmingai švėstas miškeliuose spalio pradžioje, nuėmus

derlių. Į jas susirinkdavo visos apylinkės žmonės, atsinešdavo valgio ir gėrimo. Jie pokyliaudavo kelias dienas. Kiekvienas prie savo ugniavietės aukodavo dievams, o ypač dievui Perkūnui, tikėdamiesi malonių ir pastiprinimų mirusiųjų vėlėms.

Šventimą namuose aprašo M.Strijkovskis XVI a. Spalio pabaigoje susirenka žmonės į vienus namus (suaugę ir vaikai). Stalą apdeda šieniu, jį užtiesia staltiese, padeda kelis didelius kepalus duonos ir ant stalo kampų pastato ašočius alaus. Po to dar atneša kito maisto ir aukoja su tam tikromis apeigomis dievui Žemininkui. Sakoma:

*Tau, o Žemininkai, mūsų Dieve, aukojame ir dėkojame,
Kad mus praėjusiais metais sveikus ir visko
pertekusiais užlaikei,
Javų ir viso gero davei, nuo ugnies, geležies, ligų
Ir visų mūsų priešų apsaugojai.*

Keli grūdai, alaus lašai ir kt. aukojama į židinio ugnį, nuliejama ant žemės arba į kambario kampus, sakoma:

*Tau, o Žemininkai, mūsų Dieve,
Teikis priimti mūsų auką
Ir maloningai valgyti mūsų valgius.*

Paskui visi valgydami dainuoja ir groja ilgomis dūdomis. M.Strijkovskis rašė, jog ši šventė buvo vadinama Ilgėmis. Žemininkas - tai Vėlių Dievas, požemio ir mirusiųjų dvasia (13, 102).

Šeimoje, aplankius kapus, visi renkasi prie stalo vakarienės. Prieš valgymą šeimos vyriausias narys ima kaušą, deda į jį įvairių rūšių miltų, druskos ir kt. ir tai beria į židinį, sakydamas: „Už visus mūsų bičiulius“.

Vėlinių, kaip ir kitų švenčių - Velykų, Kalėdų - apeigos prasidėdavo apeiginiu prausimusi. Prie uždengto balto stalo

Deivė Veliona, J. Rudzinsko pieš.

žmonės sėsdavosi švarūs, tvarkingais drabužiais. Beje, minima, jog senovėje išsiprausę ir vėlėms pirtyje palikdavo rankšluosčius, marškinius, o kartais ir stalą su valgiais.

Apeigos troboje prie stalo būdavo labai turtingos: maldos, raudos, giedojimai, užkeikimai, vėlių šaukimai ir vaišės, kurias valgė patys ir aukojė vėlėms bei pakeleiviams ir elgetoms. Kuo ypatingi Vėlinių valgiai? Kaip ir visose mūsų šventėse, pirmenybė atiduodama duonai. Kiti iš senovės atėję valgiai - tai juka ir kruopiniai vėdarai (A.Kargaudienė).

Vėlinių vaišių metu aplink stalą uždegami žiburiai - žvakės ar kitokia ugnis. Tai aprašo S.Rostovskis 1583 m. Jis dar pažymi, jog tuo metu žemaičiuose buvo labai gerbiami žyniai - apeigų vadovai. Žynys kviesdavo visus namų mirusiuosius, prašydavo Dievų palaimos jų vėlėms, paskui sėsdavo prie stalo

ir pirmas padėdavo po trikoju kashnį vėlėms. Vėlėms vaišės duodamos per ugnį, t.y. beriama ugnin arba pilama ant žemės.

Lydos krašte XIX a. lietuviai vaišėms paruošdavo 12 patiekalų. Šeimininkas prabildavo:

„Mirusiųjų vėlės, kurias dar atsimena šiuose namuose, garbingi mano šeimos protėviai, verti amžinos atminties, vyrai ir moterys, o ypač tu, mano seneli ir senele, tėve ir motina (pasako jų vardus), taip pat giminės, vaikeliai ir visi, kuriuos mirtis pasiėmė iš šių namų, prašau į metines vaišės. Tegul jos būna jums tokios malonios, kaip kad saldūs yra mums jūsų atsiminimai“. Patylėjęs vėl sako:

„Sėskite ir valgykite taip, kaip jums Dievai leis“.

Namuose viešpatauja tylą. Praslinkus tam tikram laikui, kai, žmonių manymu, vėlės jau pasisotindavusios, šeimininkas vėl sakydavo: „Dovanokit, vėlelės, būkite sveikos, sudiev, laiminkite mus, gyvenančius, ramybė tiems namams. Eikite ten, kur likimas jus veda, bet atminkite mus...“

Po to susirinkusieji tęsia puotą.

Atlikę savo prosenelių vaišinimo bei pagerbimo apeigas, Vilniaus krašto lietuviai, degindami ugnį ir rūkydami tam tikras žoleles, kalbėdavo: „Prisimink ugnyje sudegusius, vandenyje paskendusius, medžiu užmuštus ir griauštiniu nutrenktus ir pražuvusius. Ateikite jūs, vėlelės, gerkite ir vaišinkitės su mumis.“

Vėlinių apeigų metu buvo pagerbiama ir Deivė *Veliona*. Tai vėlių Deivė - Motina.

„Vėlinės tai šventė, kuri yra svarbi mums, bet joje ne tik mes esame veiklioji pusė. Mes turime atlaikyti Vėlines, o tai yra nelengva. Juk iš tikrųjų gyvųjų ir mirusių bendrijos sudaro tarsi galingą dvipolę vienybę. Vieni čia, kiti ten. Bet siejami meilės ir abipusių gestų.“

Pasak tautosakos, vėlėms čionai atkakus judėti padeda vėjas, dėl to kiekvienos Vėlinės yra vėjuotos. Gamta šiomis dienomis jungiasi prie mūsų, siūsdama savo linkėjimus vėlėms, siūsdama vėją" (ŠA, 1997 10 31).

APEIGOS

S iandien lietuviškų švenčių bei Romuvos sueigų metu atliekamos apeigos beveik visos perimtos iš liaudies senųjų papročių. Tai kalendorinių, šeimos ir kitų tradicinių švenčių apeigos, dainos, šokiai ir ženklai. Švenčių ir apeigų vadovai paraidžiui nekartoja etnografinių apeigų. Gerai žinodami tų veiksmų prasmę, apeigų vadovai gali kūrybiškai ir savaip atlikti apeigas. Svarbu, kad vadovas būtų giliai įsitikinęs apeigos prasme ir jos svarba.

Kryptis. Giedant arba kalbant svarbius žodžius (maldas), stovime veidu į ugnį, aukurą, vandenį, šaltinį arba į Saulę. Apeigose einama taip: gerbiant gyvą, einama pasauliui, o mirusį - priešinga kryptimi.

Laikas. Svarbiausias laikas - Jaunas Mėnulis ir Pilnatis. Yra apeigų ir pagal Saulės padėtį - ryto, vidudienio ir vakaro (saulėtekio ir saulėlydžio).

Beveik per visas apeigas iš pradžių atliekami palabinimo ir žemynėliavimo veiksmai.

Žemynėliavimas - tai gėrimo nuliejimas ant žemės, tuo būdu „aptarnaujant Žemynėlę“.

Palabinimas - likusio gėrimo palaiminimas laikant kaušelių rankoje ir tariant padėką Dievui už sveikatos išlaikymą ir gausių dovanų teikimą. Palabinamas (pasveikinamas) ir kaimynas.

Apeigų prasmė ir veiksmingumas paaiškinami mūsų pasaulio visuotiniais ryšiais. Veiksmas būtinai sukelia pasekmes vienoje ar kitoje vietoje ar erdvėje. Pasaulis nuolat kinta, o patirtis rodo, ko reikia, kad tas kitimas nepavirstų griūtimi ir žūtimi. Apeigos ir papročiai - tai paprotinės, laiko patikrintos priemonės, palaikančios ir atkuriančios darną, padedančios žmogui ir bendruomenei būti santarvėje. Čia pateiksime būdingesnių apeigų aprašymus.

VANDUO APEIGŲ METU

Vanduo - tai gyvybės pradžių pradžia. Mūsų giesmėse vanduo minimas dažniau negu ugnis. Visose apeigose ir švenčių papročiuose vanduo gerbiamas ir įprasminamas kaip šventa galia ir svarbi apšalymo priemonė. Lietuvoje iki šiol gerbiami ypatingi šaltiniai ir upeliai, kurie garsėja savo gydomosiomis savybėmis.

Upeliai, tekantys į rytus, yra šventi, jų Lietuvoje yra gana daug. Net upė ar upelis, vingyje pasisukęs į rytus, įgauna ypatingų galių. Tokių upelių vanduo teikia sveikatą, jaunystę bei grožį. Šaltinio ir rasos galios taip pat susijusios su Saule.

Žymiausias šventvietės būna prie šaltinių, upelių, ežerų. Kiekviena apeiga prasideda nuo vandens - atsigeriama vandens, nusiprausama, prausiamasi pirtyje. Pirtys turėjusios ir sakralinę paskirtį.

UGNIS PER APEIGAS

Kiekvienoje baltų tradicinėje šventėje uždegama aukuro, laužo ar žvakių ugnis. Ugnis - tai svarbus lietuvių kultūros simbolis. Ne veltui senovėje mes buvome vadinami ugnies garbintojais, o pačiame Vilniaus centre - Šventaragio slėnyje nuolatos degė Amžinoji Ugnis. Kiekvienuose namuose buvo ugniakuras, kurio ugnį namiškiai ypač gerbė, o motina rūpestingai prižiūrėjo ir saugojo. Ugnis skleidė ne tik šviesą ir šilumą, ji ikūnijo nenutrūkstamą šeimos ir giminės ryšį bei gyvybę. Bendruomenės Amžinoji Ugnis jungė žmones, vienijo su mirusiais proseniais bei Dievais; buvo tikima, kad prie židinio gyvena daugelis mirusiųjų kartu.

„Visoje Lietuvoje liaudis ugnį laikė šventa, todėl reikia ją gerbti, gražiai su ja elgtis - sukaupti anglis, gesinti tik šaltu ir švairiu vandeniu, neižeisti, neteršti, nespjaudyti, nesišlapinti, nespardyti ir nemindžioti, nes visa tai yra nuodėmė. Kas ugnį ižeidžia arba teršia, tas susilaukia įvairių bausmių, dar gyvas būdamas, arba po mirties" (3, 39).

„Šventom dienom ugnies nuodėguliai ir žarijos vandeniu gesyti nuodėmė - reikia laukti, kolei pati užges" (Salakas).

Ugnis maitinama druska. „Kai druska nubyra ant ugnelės ir ima spragsėti, sakoma: „Šventa Gabija, būk pasotinta".

„Ugniai pakloti patalą" - reiškia ją gražiai apdélioti, apipilti pelenais" (Laukuva). Sakoma: „Šventa Gabija, užkopta gulėk, sukurta žibėk!"

„Kuriant namų židinio ugnį turi tylėti, nesidairyti, nors ir kas šauktų" (A.Kirkoras, 1854 m.). Prie ugnies statomas puodelis švaraus vandens, kad „ugnelė turėtų kuo nusiprausti".

Apeigų ugnis kūrenama ant akmenų židinio ar aukuro. Reikia rūpestingai paruošti malkų, gerų - ažuolinių. Gyvoji Ugnis būna tada, kai ji atsiranda trinant medį ar skeliant titnagą arba pernešama iš kitos ugniavietės.

Užkuriant giedama sutartinė „Rimo rimo tūta, Rimo rimo tūta, Sutarjėla, Sutarjėla" (SIS, III, Nr. 1587). Sakoma malda ugniai: „Šventa Gabija! Sugobta gabėk, sužiebta žibėk".

Daugumoje ugnies maldų kalbama apie ramumą, nuraminimą: „Gyvenk su mumis ramybėje, šventa Gabija". „Nesigailėkit pasotinti ugnį, būsite nuo ugnelės ramūs". Net ugnies vardas gali būti „Ramutė". Obeliuose ugniai paklojus patalą sakoma: „Tegul bus pagarbinta šventa Ramūta, apdink sava Ramūtų". „Ugnele, Ramute, šventa Gabija, padėk mums" (Marijampolė). „Ugnute, Ramute, šventa Gabija, mūsų ramytoja, būk rami, būk spragi. Ant amžių amžinųjų" (Marijampolė). Sutartinėje „Rimo rimo tūta" derinami ramnimas (rimo) ir aktyvinimas (tūto), tuo pasiekama darna (sutarjėla). „Dėkui, ugnele, už šią dienele, duok sulaukti geros

naktelės, apsisaugoti nuo neprietelių, duok surasti paklydėliams kelią". Žodžiai gali būti ir kitokie, jais reiškiami norai ir linkėjimai. Dalyviai gali po vieną prieiti prie ugnies, tarti savo linkėjimus, paaukoti. Mat per ugnį siekiama ryšio su protėviais ir dievais.

Ugniai aukojama duona, grūdai, alus, žolynai, gėlės. Apeiga pastiprinama einant aplink ugnį pasauliui tris kartus. Prie ugnies statomas puodelis švaraus vandens, kad „ugnelė turėtų kuo nusiprausti".

„Ugnele Gabija, sukopta miegok, atklota žibėk ir visuomet man padėk" (Kražiai).

Ugnis švarina. Apie Bubių piliakalnį (Kurtuvėnų apyl.) pasakojama: „Čia ant kalno gyvenę trys žyniai - vienas vyresnysis, du padėdraugiu. Žmonės nešė Dievui ir jiems negyvų aukų ir kas sykis turėjo drauge atvežti tam tikrą smėlio kiekį. Be to, nieks negalėjęs važiuoti. Ant kalno rusėjusi ugnelė, kiekvienas nusidėjėlis ateidavęs ten lyg išpažinties ir laikydavęs rankas ties ugnimi kokia dešimtį minutų, kol galėjęs pakęsti, ir pasišalindavęs nusikratęs visomis nuodėmėmis" (17, 85).

Lietuvių Amžinosios Ugnies reikšmingumą savo kūrinuose liudija Vydūnas. Štai kelios ištraukos iš „Amžinos Ugnies" (1912 m.):

*Tu, Amžina Ugnie, būk maloni!
Tu išklausyk manęs nakties tamsoj (p.55).*

*Tad supratau, jog Lietuvą apgins,
Kurs Amžiną apsergės mūsų Ugnį (p.85).*

*Palaimintas yra žmogus, kurs kelio
į amžinąją ieško Ruomuvą,
ir nori Amžinos Ugnies šviesoj
gyventi visuomet. Nekenks tam niekas.
Išvyskime, kas amžina ir šventa.
Tatai visus per amžių amžius laimysl (p. 159)*

ŽEMĖPAČIO PAGERBIMO APEIGOS

Žemėpatis - vietovės viešpats, gyvenamosios vietos ir sodybos dievybė. Jis, kaip ir Žemyna, rūpinasi žemės vaisiais, augalija, bet yra ir čia gyvenusių ar gyvenančių žmonių dievybė. Žemėpatis pasirodo žalčio ar gyvatės pavidalu. Žemėpatį garbino „pirm Saulės ir Mėnulio" (J.Bretkūnas, XVI a.), t.y. apeigos visada prasidėdavo nuo vietovės dievybės pagerbimo. Žemėpatis pagerbiamas pradėdant ir baigiant įvairius darbus, atliekant šeimynines namų apeigas, pagerbiant vietovę. Šia apeiga atsiklausoma, prašoma leidimo būti šioje vietoje. Žemėpačio apeigoms dažniausiai vadovauja moterys.

Apeigos atliekamos vakare arba naktį. Trikampiu sustatomos ir uždegamos trys ugnys. Aukojama saujelė miltų arba grūdų. Juosta aprišamas aukuras, patiesiama staltiesė, ant kurios dedamas duonos kepalas ir alaus ašotis. Pasauliui paleidžiami trys alaus kaušeliai ir duona. Sakomos maldos Žemėpačiui.

Žemėpačio pagerbimo apeigos dažnai atliekamos per Romuvos sueigas, vykstančias gamtoje.

ŽEMĖS GERBIMAS

Tam tikrų senųjų švenčių metu pagerbiama žemė - Žemyna. Žemę bučiuodavo svarbiausiais gyvenimo momentais - atsisveikinant su gimtaisiais namais, duodant priesaiką (prisiekiami buvo ir laikant saujoje žemės), atsiprašant pasielgus nedorai, net nusikeikus, nes žemė nemėgstanti keiksmų.

ŠVENTIEJI AKMENYS

Akmuo kaupia ir skleidžia žemės galias, stiprindamas vaisingumą, sveikata, teikdamas laimę. Tokių akmenų Lietuvoje buvo daug, dalis jų išliko iki šiol. Žmonės juos tiesiog vadino Deivėmis ar Dievais ir jiems skirdavo savo aukas, rodydavo pagarbą. Visa tai vyko iki pat XX amžiaus. Gervėčių krašto dzūkai gerbia savo šventąjį akmenį iki šiol ir sako „Visuomet, jeigu nori būti laimingas, kad būt gera kelionė, tai jį reikia labai gerbti. Kad pro jį aini, visuomet reikia pabuciuocia" (8, 120).

IŠŠVENTINIMO APEIGOS - INICIACIJA

Kupolinių ir Sekminių laikotarpiu vykdavo jaunimo šventės, kurių metu būdavo atliekamos iššventinimo (iniciacijos) apeigos - paauglių priėmimo į jaunimą, o pastarojo - į suaugusiuosius. Elvyra Usačiovaitė taip aprašo šios apeigos tvarką: „1) atsiskyrimas nuo bendruomenės, ėjimas į mišką; 2) išmėginimas miške, suteikiant ir patikrinant kandidato žinias bei charakterio savybes. Dėl to jaunuolis buvo mušamas, gąsdinamas ir bandomas kitaip, nes turėjo pajusti mirties pavojų, kad tariamai mirtų ir vėl atgimtų; 3) iniciacijos pabaiga, sugrįžimas į bendruomenę pasibaigdavo neofito kilnojimu ir kopimu į kalną kaip vienaženkliais veiksmis su Joninių metu į viršų keliamomis ugnimis, gėlėmis, mėtomais vainikais, dar ir šiandien kilnojama tos šventės varduvininkais, panašiai kaip vestuvių papročiuose. Visi trys etapai buvo susiję su vandens, ugnies, aukojimo apeigomis" (2, 102). Paparčio žiedo ieškojimas ir su tuo susiję pavojai bei radimo laimė neabejotinai susiję su iššventinimo apeigomis.

I KURTUVĖS

Gyvenamoji vieta ir namas turi būti tinkami ir patogūs gyventi. Gamtinės sąlygos, žemės biolaukai, vietinės tradicijos lemia naujakurio pasirinkimą. Reikia sutarimo su vietovės dievybe Žemėpačiu. Įsikeliant į seniau gyventą namą, reikia kreiptis į namų Dievus, pasistengti sutarti su jais, o blogąsias dvasias išprašyti laukan. Į namus kviečiama Skalsa.

S.Daukantas: „Įkūrėmis vadinos, kad į naujai pastatytą trobesį pirmą kartą ugnis su didžia goda, pagarba, įnešusys asloje sukūrė. Žodis įkūrės paeita nuo žodžio kurti... Tas įprotis taip buvo saugojamas, jog to neatlikus nieks nesitikėjo laimingai gyvensias naujame trobesyje" (9,128). Sukūrus ugnį, įleisdavo į trobą gaidį ar vištą, abu juodu. Dar kitur buvo paprotys įleisti šunį ar katę. Įeinant į trobą, nešamas duonos kepalas.

Pamaloninami ir pagerbiami trobos kampai ir svarbesnės vietos - ten pabarstoma grūdų. Namų apsaugai piešiamas ar įkertamas ugnies ženklas X arba tiesiog į sieną įkertamas kirvis - abu Perkūno ženklai.

Po apeiginių veiksmų sakoma: „Šioje troboje gali Laimelė džiaugtis ir gėrėtis". Dar sakoma: „Duok, Dieve, laimingai pragyventi šiuose namuose."

Naujai pirkliai dedant pamatus, reikėjo pakasti viščiuko galvą kalbant: „Sienoja, globoja, imk globon šiuos namus, globok mano draugį, vaikus. Kas šitoj pirkioj gims, kas joj gyvens, kad vargų neturėtų, nesirgtų, bėdų neturėtų. Sienoja, globoja, išgirsk mani, išklausk, šiuos namus savo globoj laikyk" (2, 103).

MALDOS

Lietuvių senovinės maldos - tai padėkojimai, palinkėjimai, pasisveikinimai, priesaikos, užkalbėjimai. Kaip ir dainos bei giesmės, maldos padėjo žmogui susikaupti, kalbėtis su Dievais, apsiginti nuo blogų dvasių, palaikė ir stiprino darną, suteikė tvirtybės. Lietuvių maldos ir užkalbėjimai išreiškia pasitikėjimą savimi, savo kalbamais žodžiais. Pagalbos prašoma Deivės Žemynos, Perkūno, Mėnulio, Saulės, Ugnies, Vandens ir pan. Senieji užkalbėjimai turėjo didelę žodinę-maginę galią. Lietuviškiems užkalbėjimams būdingos pastangos geruoju įveikti negerumą ar pavojų. Taip dažniausiai norima susitarti su gyvate, jai įkandus, gražiuoju, bent jau nedaryti jai žalos". Pvz.: „Auksute sidabrute (3 k.), nei aš tau nieko nepadariau (3 k.), nei tu man nieko padarei (3 k.), Eik savo naman, atsigulk (3 k.)" (TD, IX, 64).

Paprasti žmonės mokėjo įtaigiai melstis. Štai kaip viena dzūkė pasigydė nuo sunkios širdies ligos (Ritos Balkutės informacija). Ji vis pakartodavo sau „Tu mano stiprybe, tu mano galybe", arba „Dieve tu mano, tu mano vaistas, tu mano stiprybe, tu mano galybe". Ir tai labai padėjo. Melstis reikia trumpai ir susikaupus, gerai yra pasimelsti prieš miegą. Ilgai kalbėti nereikia, nes atsiranda kas išblaško ir žodžiai nueina niekais.

Lietuvių kultūros esmingumą ir savitumą parodo kertiniai žodžiai - konceptai. Tai *-dievas, romuva, šventa, darna, skalsa,*

skaista, amžina, talka, laimė, bičiulystė ir kt. Senoji jų semantika geriausiai išreiškia prigimtinės pasaulėjautos ir religijos esmę. Tačiau šių žodžių prasmės, veikiamos naujos religijos ir įvairių kultūrinių įtakų, patyrė esminių iškraipymų ir nuskurdinimo. Kai kurie šių žodžių iki šiol sudaro stipriausią maldų ir užkalbėjimų dalį.

Štai keli tokie žodžiai:

Amžina. Kai kurie užkalbėjimai baigiami žodžiais „ant amžių amžinųjų". Dabar žodžių „amžius", „amžinas" prasmė gerokai išblukusi ir išlaikiusi tik laiko prasmę, tačiau senesnė buvo daug gilesnė ir platesnė. Kalbininkas Vytautas Mažiulis nurodo, jog baltų „amžiaus" prasmės laukas buvo toks: „veiklumas, pajėgumas, gyvenimas, žmonės, tauta". Amžina yra tai, kas atsinaujina, patiria virsmus. Todėl amžinumo šaukimas, ėjimas amžinybėn reiškia ėjimą į tikrąją žmogaus būtį.

Skalsa - žodis, kuriuo linkima gerovės, gyvybinės jėgos. Tai žodis - lietuvių savitos kultūros ženklas. „Skalsa", - taip sveikinami susirinkusieji. Suaugę į krūvą du vaisiai, keimerys vadinami skalsa.

Skalsa - derliaus, namų laimės, sėkmės Deivė. Per rugiapjūtę atsiguldavo ant dirvos ir šaukdavo: „Skalsa, skalsa, skalsa, ū ū ū". Skalsinti - daryti skalsų, laiminti.

Žodžiu „Skalsa" užbaigiame maldas ir linkėjimus.

Maldos Mėnuliui

*Jaunas mėnulaiti, dangaus karalaiti,
Tau pilną ratą, o man - sveikatą,
Tau - su žvaigždėmis, man - su žmonėmis,
Tau - sudiltie, man - gyventi.*

(Kaltanėnai)

Ypač svarbus Jaunas Mėnulis. Viename 1723 m. pranešime rašoma: „Vienoje apylinkėje žmonės dar prisilaikė pagoniškų papročių. Kiekvieną pirmą sekmadienį, Jaunam mėnuliui užstojus, prie Akmens, gerbiamo ir laikomo dievaičiu, iš visų apylinkių susirinkdavo daugybė žmonių, kurie šventam akmeniui atnešdavę aukų“.

Maldos Žemei

*Žeme - mano motinėle,
Aš gimiau iš Tavo,
Tu maitini mane,
Tu paimi mane
Po mirties.*

*Juoda žeme, šventa žeme,
Aš tave nužemintai bučiuoju,
Tu mane nešioji,
Tu mane peni,
Tu mane linksmi.*

(Salantai, Vaižgantas)

*Žemynėle, žiedkėlėle,
Sužydėk rugiais, kviečiais,
Miežiais ir visokiais javais.
Būk mums maloninga, Deive,
Visiems mūsų darbams,
Tepadedu Laimė.
Blogus žmones nušalink,
Kad mūsų neišjuoktų.*

(Sembos sūduvių malda, XVII a.)

MALDA

Tebūnie:

1. Kad mylėčiau ir gerbčiau tėvą, motiną, senus žmones, saugočiau nuo draskymo, niekinimo jų kapus, kad jų atilsėjimui kapinėse sodinčiau ąžuolų, kadagių, diemedžių, sidabražolių. Kas nemylės ir negerbs gimdytojų, tas jau čia, šioje žemėje, sulauks vargo senatvėje arba jos iš viso nesulauks.

2. Kad mano rankos niekada nebūtų sukruvintos žmogaus krauju. Kad mano rankų neterštų žvėries, gyvulio, žuvies, paukščio kraujas, jeigu juos žudyčiau sotus, ne alkanas.

3. Kad be švento reikalo neiškirsčiau nė vieno medžio, nesumindyčiau nė vieno žydinčio žolyno, o per savo gyvenimą vis sodinčiau medžius.

4. Kad mylėčiau ir gerbčiau Duoną. Jeigu netyčia nukristų trupinėlis, pakelsiu, bučiuosiu, atsiprašysiu. Jeigu visi gerbsime duoną, nepatirsime bado, skurdo.

5. Kad niekados nenuskriausčiau žmogaus, visur teisingai atiduočiau grąžą, nieko neapgaučiau mažiausiu skatiku. Už žmonių skriaudas Dievai baudžia.

6. Kad neniekinčiau svetimo tikėjimo, nesityčiočiau iš savojo. Dievai maloniai žvelgia į tą, kuris sodina medžius pakelėse, sodybose, alkuose, kryžkelėse, taipgi prie savo namų. Jeigu vediesi, sodink vestuvinį medį, bus laimingas tavo gyvenimas. Jeigu gims kūdikis, sodink medį. Viso gyvenimo šventėse, svarbiuose atsitikimuose lankyk medžius. Per padėkos medį malda greitai pasieks šventumą.

Tebūnie taip.

(Pagal „Lietuvio maldą“, 1938 m. užrašytą RAntalkio iš knygnešių Elžbietos ir Marijonos Palubenskaičių Vilkijoje)

Burtai, kerai - labai būdingi senajam tikėjimui išsilaikė kaip magijos priemonė iki mūsų laikų. Jais siekiama paveikti žmones, gamtos jėgas, spėjama ateitis.

ŠVENTOVĖS IR ALKAI

Svarbiausios šeimos šventės ir apeigos buvo atliekamos namuose arba sodybos aplinkumoje. Alkuose arba žymesnėse šventvietėse susirinkdavo giminės arba bendruomenės žmonės.

Alkai - tai šventos giraitės arba gojai, kalvos, vandenys, pievos. Prie alkų nebuvo galima prisiartinti svetimiesiems, nes jie galėjo juos suteršti. Giraitėse ugnies židiniai buvo paskirstyti giminėms ir atskiroms sodyboms.

Metraščiuose rašoma, kad net kunigaikštis Mindaugas nedrįsdavęs šventame miške nulaužti šakelės. Šios giraitės buvo taip gerbiamos, kad nė sudžiūvusių šakų ar medžių nebuvo galima išsinešti.

Apie alkus kronikininkas Miechovita rašė: „Prūsų tauta buvo taip sugedusi, kad ne tik miškai, bet ir juose gyvenantys paukščiai ir žvėrys buvo laikomi šventais, o tų žvėrių užmušėjams velnių galybė susukdavo kojas ir rankas“.

Alkuose įrengdavo aukurus, kuriuose kūrendavo ugnį ir aukodavo aukas. Akmens یدubime susirinkęs vanduo buvo laikomas šventu, gydomuoju. Ugnis buvo kūrenama ir šalia aukurų akmenimis išgrįstose duobėse.

Senosios šentyklos buvo apskritos su stulpu arba medžiu centre. Tai buvo pasaulio medis, jo įvaizdis.

Gamtos alkuose žmonės renkasi šiltuoju ir šviesiuoju metų laiku - nuo pavasario iki rudens Lygės. Po rudens Lygės šventės ir apeigos vyksta patalpose. Tik Vėlinės ir Užgavėnės pažymimos ar švenčiamos išeinant į kapines ar į lauką.

Gamtos alkų Lietuvoje labai daug. Juos turėjo kiekvienas kaimas ir net atskira giminė. Net 300 vietovardžių yra su šaknimi *alk-*. Tai alkakalniai, alkupiai ir pan. Dar daugiau vietų, kurių pavadinimai nurodo jų tikiybines prasmes. Tai vardai su šaknimi *šven- perkūn- ram- rom- saul-, mald- veln-* ir kt.

Perkūnkalniuose buvo pagerbiamas Perkūnas. Aušrinės kalnas pašvęstas Aušrinei. Mergikalnių, Gaidžių kalnų vardai rodo, jog tuose kalnuose rinkosi arba moterys, arba vyrai ir atlikinėjo tik jiems būdingas apeigas.

Žinyčios arba alkai, kur ruseno Amžinoji Ugnis, dažnai gavo pavadinimus nuo žodžių *rusėti, rasėti*. Tai Rusnė, Raseiniai, Rasos, Rasai ir kt. S.Daukantas rašė: „100 metų pirm gimimo Kristaus prie Nemuno upės įtakos saloj Rusnės įkūrė žinyčią. Toje žinyčioje amžina ugnis rusėjusi ant garbės Dievui“.

Metraštininkai rašė, jog ugnis buvo laikoma didžiausia šventenybe. Žemaitijoje ugnis degė aukštos kalvos viršūnėje bokšte prie Nevėžio. Jogailos įsakymu bokštas buvo sudegintas, o ugnis išsklaidyta ir užgesinta (J. Dluogošas). Šatrijos kalne taip pat buvo bokštas, ir jame nuolat degė ugnis.

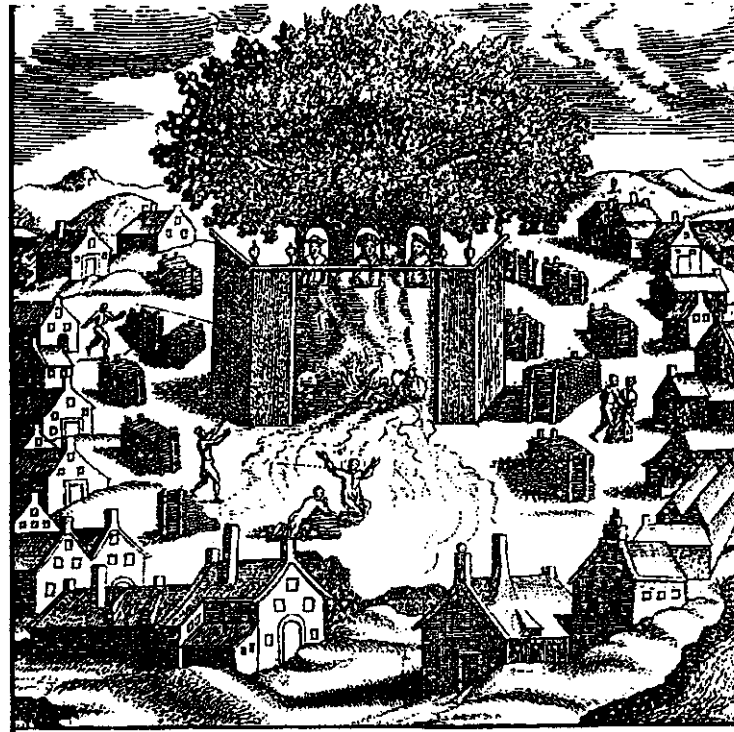
Šventovių vietą nustatydavo jautrūs žmonės - žyniai, tos vietos pasižymėjo ypatingomis galiomis.

Matas Pretorijus apie 1690 m. aprašė, kaip buvo randama tokia vieta, ir iškviečiami dievai: „Kai vaidila sužinodavo apie tokia vietą arba tokį medį, tai jis turėdavo tris dienas ir tris naktis pasninkauti ir šauktis savo dievo, kad jis persikeltų į tą medį ir jį laikytų vertu, čia pat per jį ateinantiems pas jį žmonėms teikti pagalbą. Per pasninkavimą ir meldimąsi dievas nusileidžia žemyn ūžesiu, o dažnai ir su žiauriu maurojimu. Tačiau jei šito maurojimo trečią dieną nebūdavo girdėti, tai jis turėdavo nueiti ir po kelių dienų vėl sugrįžti, dvi dienas pasninkauti ir melstis, jis turėdavo iširęžti į krūtinę, kad kraujas tekėtų, ir medį patepti, kad jis, dievas, skirtų jį savo būstu. Tada, jų nuomone, dievas tikrai atvykdavo į medį, tuomet turėdavo būti aukojamos aukos arba, kaip sako, vykdavo iškilmės“ („Prūsijos įdomybės“).

Žymesnės šventvietės ir alakai yra žinomi ir gerbiami iki šiol. Tai Rambynas, Birutės kalnas Palangoje, Kražių Medžiokalnė ir kt. Kiekviena alkvietė turėjo savo paskirtį ir savo švenčių bei apeigų laiką. Palangos Birutės kalnas buvo dangaus šviesulių stebyklą - alka, kuriame svarbiausia šventė buvo pavasario Jorė.

Svarbiausia baltų šventovė buvo Semboje, Prūsijos krašte. Sembos pusiasalį beveik iš visų pusių juosia vandenys. Į Sembą galima patekti jūra, įlankomis, upėmis - Nemunu, Prėgliumi, Vysla. Žiemą vandens kelias virsta patogiu ledo keliu. Per patį Sembos vidurį šiaurės pietų kryptimi ištiesęs apie 20 km Alkų kalvynas (vok. *Alk Gebirge*). Šiaurėje kalvynas prasideda apie Pabėčius (dab. *Romanovo*). Alakai - tai šventa Giria. Vakariniu Alkų pakraščiu pietų link į Aistmares teka Nelmos upė. Kalvyno vidury, šiek tiek į pietus nuo Kumėnų (dab. *Kumačiovo*), stūkso aukščiausias Sembos kalnas - Galtgarbių piliakalnis (117 m virš jūros lygio). Ant šio kalno esą buvusi Vaidevučio sūnaus Samo pilis. Pasakojama, jog čia prūsai uždegdavo pavojų skelbiančią ugnį. Čia buvo Alkų Alkas - Romovė. Arčiau Kuršių marių yra kitas svarbus kalnas - Gailgarbis (Baltasis kalnas), taip pat šventakalnis. Sembos žemėje būta daug šventų girių ir šventyklų (Alkė, Alkininkai, Dievėnai ir kt.). G. Beresnevičius teigia, jog „prūsiškasis religingumas vis dėlto buvo nepaprastai intensyvus, matyt, iš dalies todėl, kad visa prūsų organizacija rymojo ant religinio pagrindo, ir jį stengtasi nuolat pabrėžti, išlaikyti“ (22, 102). Antikos keliautojai, atkakę į Sembą ir paklausę, kaip šis kraštas vadinasi, išgirdo atsakymą „Romovė“, „Romovija“ ar pan. Paaiškėjęs, jog tai yra vyriausiojo krivio buveinė, valdymo centras, graikai išsivertė šį žodį į „Basilea“, t.y. „Karaliaučius“. Nadruvos Romovė prie Auksinės upės, netoli Įsruties (prie dab. *Zelencovo*), buvo viena iš paskutiniųjų prūsų šventovių. Po didžiuliu ąžuolu, kurio šakose stovėjo dievų Perkūno, Patrimpo ir Patulo stovylos, degė Amžinoji Ugnis, kurią kurstė ir saugojo vaidilos ir vaidilutės.

Romuvos, *Ramuvos* ir panašūs vardai rodo baltų kultūros esmę. Šis vardas ženklina svarbiausias mūsų kultūros vertybes:

Prūsų Romuva

ramumą, santaiką, sutarimą, švelnumą, grožį. Prūsams „rams“ reiškia dorą; latviams „ramava“ - nusiramimo vieta; sanskrite „ramati“ reiškia daryti tvirtą.

VILNIAUS PERKŪNO ŠVENTOVĖ

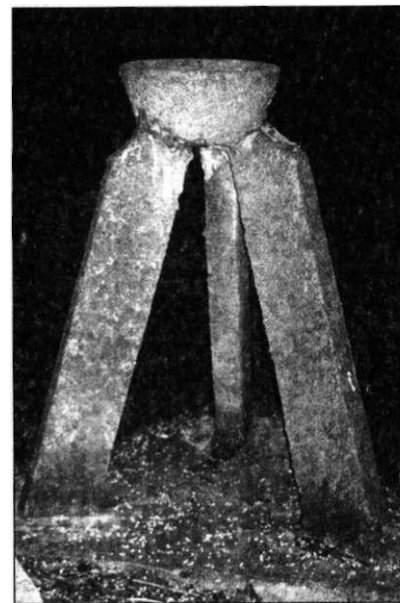
Lietuvoje vyriausia buvo *Vilniaus Perkūno šventovė*, veikusi Šventaragio slėnyje. Joje degė Amžinoji Ugnis, o šventykla stovėjo dabartinės Katedros vietoje (dalį aukuro šiandien galima pamatyti Katedros rūsyje). Kunigaikščio Gedimino laikais jau būta lietuvių bendrinės religijos, apie tai bylojo ir vyriausia šventovė. Kronikininkas J.F. Rivijus (XVI a.) paliko

tokį šventyklos aprašymą: „Vilniuje, kur dabar stovi katedros bažnyčia, augo senas ažuolas, pašvęstas stabmeldžių dievaičiams. Toje vietoje, kur mažoji Vilija susilieja su didžiąja upe, prie pat miško buvo didelė mūrinė griaudžiančiojo Jupiterio - Perkūno, arba griaustinio dievo, šventykla, įkurta kunigaikščio Gereimundo 1285 metais. Jos ilgis buvo 150, aukštis - 15 uolekčių. Bet viršuje ji neturėjo stogo; į ją vedė vienintelis įėjimas nuo didžiosios upės pusės; prie sienos [esančios] priešais įėjimą buvo koplyčia, kurioje laikytos visokios retenybės ir brangūs šventi daiktai. Po ta koplyčia buvo rūsys, kuriame laikyti šventi žalčiai, rupūžės ir pan. Aukščiau koplyčios kilo aukšta altana, kuri 16 uolekčių išsikišo virš šventyklos sienos. Pačioje altanoje stovėjo medinis dievaičio stabas, kuris buvo atgabentas iš Palangos šventųjų miškų. Koplyčia ir altana buvo plytinės. Prieš pat šią koplyčią stovėjo altorius iš 12 pakopų, pastatytas kvadratu: kiekviena pakopa buvo 1/2 uolekties aukščio, 1/2 uolekties pločio; iš viso aukštis siekė 25 uolektis. Kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant jų būdavo dedamos aukos - kiekvieną mėnesį tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į ženklą <... > Tad aukščiausioji pakopa priklausė Vėžiui, o žemiausioji - Ožiaragiui. Ant šitų pakopų jokios tikros aukos (taip galvota) nedegindavo, o tik vaškinį atvaizdą, pavyzdžiui, Liūto, Mergelės ir kt. Tik ant altoriaus viršaus degindavo gyvulių aukas būtent tam tikromis deginimo dienomis; ten pat dieną naktį degė niekad negęstanti ugnis, saugoma tam skirtų kunigų. Toji ugnis degė taip sumaniai viduje įtaisytoje ilduboje, kad jokia liūtis nei sniegas ar vėjas neištengdavo ugnies užgesinti; priešingai, liepsna, pamaitinta degama medžiaga, iškildavo net daug aukščiau.<...> (KB, 1987, Nr. 12).

Pastarųjų metų archeologiniai tyrimai (V.Urbanavičiaus ir kt.) patvirtino Rivijaus aprašymą.

Alkų - ramovių reikšmę rašytojas V.Alantas nusako taip: „Ramovės buvo tikėjimo, dorovės, kultūros ir aplamai

lietuviškos ideologijos bei tautinio auklėjimo centrais. Ramovėse gyveno ir darbavosi įvairių dvasininkų: krivių, žynių, žygonių, žvaigždininkų, burtininkų ir vaidilučių. Visi atlikinėjo tikybinės pareigas, skelbė tikėjimo tiesas ir mokė Ramovių sienose nuo amžių sukauptos prosenelių išminties, kiti būrė, pranašavo ateitį, tretį gilinosi į žolininkystės išmonę ir gydė ligonius, dar kiti vaikščiojo po žmones, mokydami, o gal įsakydami laikytis savo genties papročių ir tikėjimo. Gali-

Beržanskio aukuras Kaune

mas dalykas, kad svarbesnės genties įvykių datos būdavo atžymimos tam tikrais ženklais. Giedamos giesmės, šokami šokiai ir griežiama visokiais instrumentais muzika turėjo veikti tikinčiųjų ne tik tikybinis jausmus, bet ir jų meninę išmonę. Ramovė buvo ne tik šventovė siaura to žodžio prasme, bet ir savotiška mokykla, auklėjimo įstaiga, prosenelių išminties saugotoja, gamtos įvykių teikėja ir aiškintoja bei perdavėja jaunai kartai" (CI 284)

Palankumo senajam lietuvių tikėjimui būta ir vėlesniais amžiais, po krikščionybės įvedimo, net tarp didikų. „Tėvynėje“ 1937 m. rašoma apie Daugėlas, kurie turėjo dvarą Siesikuose (Ukmergės krašte). Dvaro rūmuose buvo įrengta šventovė. „Apsilankiusį svečią Daugėla nuveda į tą kambarį. Vienoje sienoje yra trys ildubimai, kuriuose dar prieš 20 metų stovėjo Perkūno, Patrimpo ir Pikuolio stovylos. Dievaičių stovylos ir kitų meno

brangenybių išvežė Pirmojo karo metu okupantai vokiečiai. Greta dievaičių, sienos įdubimuose už stiklo durelių, buvo laikomi šventieji žalčiai ir kiti senovės lietuvių garbinami gyviai. Šventyklos vidury dar tebestovi aukuras, ant kurio kūrenama dievų garbei ugnis."

SODYBOS ŠVENTOVĖS

Kiekviena sodyba turėjo savo šventvietes, įkurtas tėvų ir protėvių. Akmuo, aukuras, medis, gėlių darželis, šaltinis, pirtis - tai ir buvo tos vietos.

J. Šliavas užrašė, jog Žiemgaloje Ragaišių kaime dar amžiaus pradžioje gyvenęs eigulys Minvydas Balčiūnas, išlaikęs senąjį tikėjimą ir apeigas. Sodyboje po didele laukine kriauše stovėjo duburiuotas akmuo, prie kurio jis atlikdavęs Ugnies garbinimo apeigas ir atnašavęs aukas Perkūnui. Iš ryto - saulei tekant ir vakare - saulei leidžiantis jis meldavosi Saulei.

S. Daukantas aprašo rūtų darželį, kuris buvo jaunų merginų šventovė. „Po langais darželis. Vidurėje buvo ketvirtainiška lova, žemių išpurentų per uolektį storai pripilta ir velėnomis žaliomis arba rentiniu per vieną ar du rąstu apriesta, idant tenai žemės neskleistumės. Tenai augo sudiegti taip garbingi mergaičių rūtai ir lelijos, nuo neatmenamų amžių iki šiai dienai jų dainėse didžiai garbinamys, nesgi, noris nuilsusi ėjo tenai džiaugties savo godos žolele" (9, 35).

Kiek svarbi ši amžinos žalumos šventovė, matome iš daugybės liaudies dainų, ypač vestuvinių. Bet rūtų darželis buvo vadinamas dar ir sodu. Iš tiesų tame darželyje augo obelis ar net kelios obelys ir kriaušės. G. Žiemys rašė: „Prieš daugelį metų obelis dar buvo sodinama ties namo langu, rūtų darželyje. Rūtų darželis - išimtinė merginos nuosavybė. Tada jai galėjo priklausyti ir čia augusi obelis. Ko gero, ji buvo garbinama kaip vaisingumo dievybė. Galima manyti, jog darželis-sodas - tai rojaus buveinė. Darželis yra amžinos jau-

nystės, nemarumo karalija. Obelis - gyvybės teikėja. Obelis - gyvybės, įstatymo saugotoja. Obelis gelbsti nuo mirties. Obelis ženklina Naujuosius metus ir kitus laiko tarpsnius"- (KB, 1997, Nr. 6).

Sodyboje augo, buvo globojama ir gerbiama liepa ir kiti medžiai. „Tarp sodybos medžių visų dideliuoku buvo ažuolas kiemo vidurėje ar sodne šimtais metų savo amžių skaitęs, po kuriuo senovėje kalnėnai ir žemaičiai meldės" (S. Daukantas).

PIRTIS

Kaimo sodyboms būdingas atskiras prausimosi ir pėrimosi trobesys - pirtis. Nuo seno baltų gentys bei tautos pirtį laikė išskirtine šventa vieta, o prausimasi ir pėrimasi įprasmino paprotinėmis apeigomis.

Pirtyse moterys gimdydavo, apiprausdavo mirusiuosius. Pirtyje ugnis ir vanduo susitinka su žmogumi, tarsi tai būtų pirmaprados kūrybos veiksmas, kurio metu žmogus atgimsta.

S. Daukantas samprotavo, kad pasaulis yra išperėtas, o Perkūnas yra Perūnas. Perkūnas, kaip dangaus jėga, buvo vyriausias pirtininkas „Dangaus pirtyje". Galbūt tokį pat vaidmenį jis atliko ir mitinėje kosmogonijos „pirtyje".

Stasys Daunys savo tyrinėjimais atskleidė pirties paprotinę ir šventąją prasmę.

„Garų dėjimas", užliejant po truputį vandens ant karštos krosnies, svarbus veiksmas. Pirties garai - miltas, t.y. ugnies, karščio ir vandens susijungimas. Vanduo, virtęs smulkiais lašeliais, tampa rūku. Garuose vanojantis įgyjama dviejų pradų energijos ir šitaip grįžtama į pradžias, kai dar tebebuvo švarus rūkas. Pirtis, iškūrenta gimdyvei, buvo vadinama Laimos pirtimi, o pirties takas - Laimos taku. Visa paguoda martelėms buvo Laima, kuri vesdavosi į pirtį savo taku. Taką pabarstydavo apyniais, liepos lapais ar ievos žiedais.

Į pirtį, kaip ir į kitas šventoves, buvo einama basomis. Tą dieną kūrentojas privalėjo prižiūrėti, kad takas būtų švarus,

neaplerštas, kitaip tai būtų didelis prausimosi pirtyje ir apeigų pažeminimas.

Buvo draudžiama netinkamu elgesiu ižeisti pirtį, krosnį, ugnį, vandenį ir patį prausimąsi. Pirtyje negalima keiktis.

NAMŲ ALKAS

Namai - tai ne tik gyvenamasis būstas, tai tėviškės - sodybos ir žemės - širdis. Šventa namų kertė, židinys, stalas, slenkstis - tai svarbiausios namų vietos, kuriose pagerbiami namų Dievai ir protėvių vėlės.

Lietuvių namų židinys kūrenosi nuolatos kiekviename name. Prie jo buvo atliekamos šventos santuokų, gimimo, laidotuvių ir kitos apeigos. Gabija gyvenanti kiekviename židinyje. Ji pagerbiama deramais veiksmais ir maldomis.

Namų Dievai ir Deivės gyvenę pirkios kampe, užustalėje. Todėl ten visada buvo garbingiausia vieta. Į ją buvo sodinami garbingi žmonės ir svečiai. XVI a. Lasickis rašė: „Lietuviai ir žemaičiai savo namuose po krosnimi arba garinės kampe, kur stovi stalas, globoja žalčius. Juos gerbia lyg dievus, o tam tikru metų laiku žiniuonis savo maldomis kviečia juos prie stalo“.

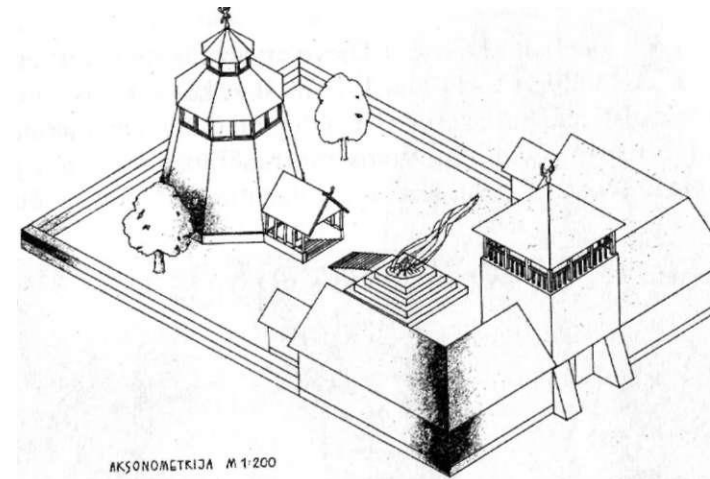
Namų Dievai, pasak XVIII a. šaltinių, buvo vadinami Dievais Pagirniais. Kiekviena sodyba turėjo savo Pagirnią, kuriam aukodavo tris kartus per metus. Tas Dievas, kaip aiškina, pavadintas pagal girnų akmenį, kuriuo malami grūdai. Po gironomis jam saugodavę medine tvorele atitvertą buveinę. Jis kartais žalčio pavidalu išlįsdavęs iš savo užkampių, bet dažniausiai gyvenęs nematomas, iširaušęs žemėje - juoduose moliniuose ar mediniuose induose, kai kada be indo, tiesiog po medžio dangčiu.

Lietuviai garbinę ne gyvates ar žalčius, o Dievus, kartais prisiimančius žalčių pavidalą. Buvo tikima, jog žaltyje išikūnijusi prosenių vėlė.

„Lietuviai neliečiamu papročiu laiko, kad nuotaka ar jaunoji ne anksčiau prileidžiama valdyti namus, kaip paaukos tam dievui duonos kepalą ar rankšluostį“ (J.Lasickis).

Namų Deivėms ir Dievams aukojimo apeigas senu papročiu atlikdavo moterys. Šeimyniniame alke pagerbiami Namų Dievai ir Žemyna. Pirmiausia jiems aukojamas pirmas kashnis ir pirmas gurkšnis.

Sodybos ar gyvenamosios vietos dievybė buvo vadinama Žemėpačiu ir Dimstipačiu.

1991 m. Romuvos projektas

Naujosios Romuvos imtos kurti jau nepriklausomoje Lietuvoje po 1990 m. Vilniuje Sigitas Lasavickas iniciatyva buvo pastatyti aukurai Verkiuose („Lizdeikos aukuras“) ir Gedimino kapo kalne. Švenčių metu aukuruose kūrenama ugnis ir atliekamos apeigos. Per praėjusį nepriklausomybės dešimtmetį aukurų atsirado ir kitose Lietuvos vietose - Kaune, Telšiuose, Punioje ir kt. Pagal Vilniaus Šventaragio šventyklos aprašymą A.Mickevičius parengė naujos šventyklos projektą (žr. pav.).

DIEVAI IR JŲ ATVAIZDAI

Apie baltų Deivių ir Dievų atvaizdus rašė Norbertas Vėlius (4,44). Dar 1578 m. Bauskės kunigas ragino, kad iš valstiečių būtų surinkti ir sudeginti iš medžio ir akmens padaryti dievaičiai. Lietuvos metraščiuose sakoma, jog kunigaikščiams Sperai, Kerniui ir Pajautai ant jų kapų buvo

Dievų Trejybės atvaizdas

pastatyti mediniai stabai, kuriuos vėliau garbinę kaip Dievus. Perkūno atvaizdas stovėjęs ir Perkūno šventykloje Vilniuje. N.Vėlius rašo, jog Juodosios jūros pakrantėse išikūrusių graikų antikinių Deivių Demetros, Persefonės ir kt. medinės

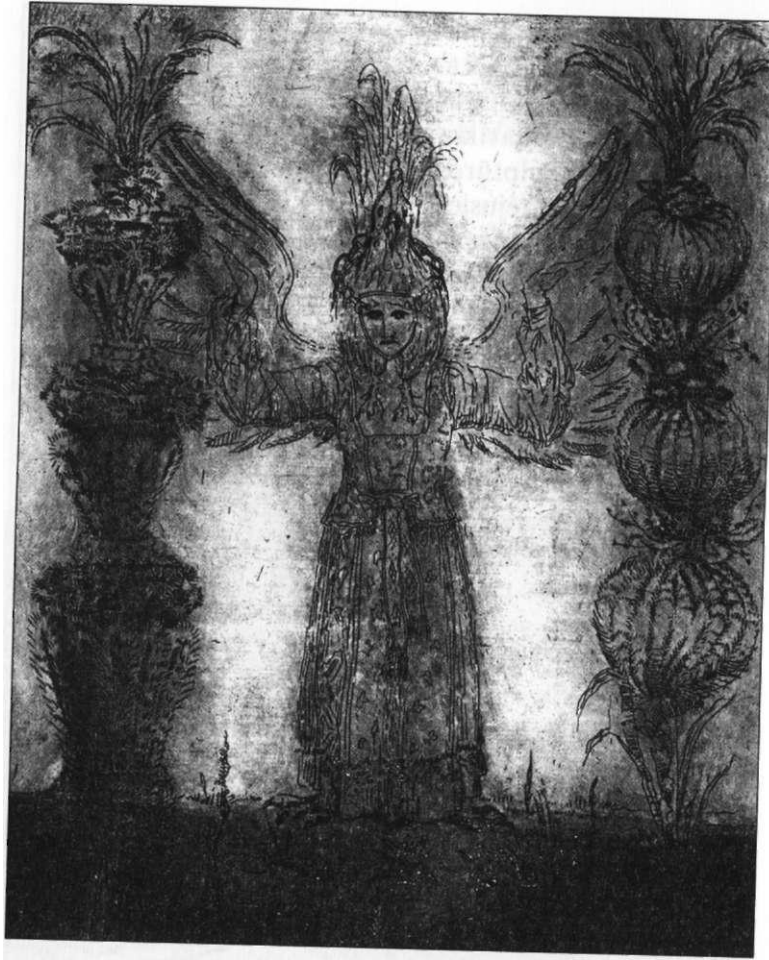
skulptūros stebėtinai primena lietuvių XVIII-XIX a. liaudies medinės skulptūros krikščioniška tematika. Jeigu medinės skulptūros Lietuvoje nebūtų turėjusios senesnių šaknų, vargu ar su krikščionybės įvedimu jos būtų taip išpopuliarėjusios. Įvairūs ženklai, įnagai, paukščiai, žvėrys ir ropliai papildė ir puošė stovyklas.

Deivių ir Dievų pasaulyje išvelgti tvarką stengėsi daugelis mūsų tyrinėtojų. M.Gimbutienė dvejopai skirsto panteoną, Deivės kildinamos iš Senosios Europos laikų, vyriški Dievai - iš indoeuropietiškosios tradicijos. Iš prūsiškos (reformuotos, vyriškos) tradicijos žinoma Dievų trejybė išreiškia pasaulio laiko ir erdvės galias ir savybes - tai Patrimpas, Perkūnas ir Patūlas (S.Grunau, XVI a.).

Istoriniai šaltiniai, G.Beresnevičiaus nuomone (ŠA, 2000 01 29), liudija keturių arba trijų ir vienos dievybės viešpatavimą. Tautosakinė tradicija daugmaž išlaikė šią dievybių tvarką: 1. Dievas (Andajus/Nunadievis), 2. Perkūnas (Perkūnas/ Diveriksas), 3.Velnias (Teliavelis), 4. Laumė, Laimė (Žvorūna/ Medeina). Skliausteliuose - istorinių šaltinių dievavardžiai. G. Beresnevičius nepervertina ir tokios

Patrimpa, A.Mockaus skulptūra

Deivė Žemyna, J. Rudzinsko pieš.

schemas: „panteonai nei pasaulėžiūros tokiais skaičiavimais neišsemiami“.

PRAAMŽIS, PRAKORIMAS -seniausias lietuvių Dievas Dievų ir žmonių pasaulio pradininkas.

DIEVAS SENELIS - žmonių mokytojas ir jų dorovės tikrintojas bei sergėtojas. Dievas magikas, keičiantis pavidalą, dažniausiai pasirodantis keliaujančiu seneliu elgeta.

PATRIMPAS - prūsų derlingumo, vaisingumo, vandens ir karo sėkmės Dievas, ženklas - žaltys.

DEIVĖS - tai motinos, valdovės, „ponios“, teikiančios gyvybę, gerovę, laimę ir nelaimę, sveikatą ir ligą, nuskiriančios gyvenimo ilgumą ir mirties laiką. Jos dažniausiai sėdi aukso krėslė kaip valdovės - kalnelyje, upelyje, medyje ir pan. Jos yra kūrėjos, susijusios su paslaptina žemės ir vandens stichija, iš kurios kyla gyvybė. Tai dievybės, pulsuojančios augmenijos gimimo ir augimo bei Mėnulio fazių ritmu. Tai Žemyna, Laima, Austėja, Medeina ir kt.

ŽEMYNA - tai Žemė Motina, žemės derlingumo deivė, Mirusiųjų Motina.

Rombas - su ataugom ir be jų - reiškia Žemę, Motiną-Žemę, augmeniją, moteriškąjį pradą, Deivę Žemyną. Jis susijęs su derlingumo magija. Ženklas žinomas jau prieš keletą tūkstančių metų.

Rombų juosta reiškia žemės derlingumą, gyvybės medį. Dantytas rombas- Saulė ir obelis, obuolys.

Lauksargis, A.Balnos skulptūra

ŽEMĖPATIS, *Žemininkas* (Žemynos brolis) - namų, sodybos bei vietovės Dievas.

LAUKPATIS, **LAUKSARGIS** - dirbamų laukų ir gyvulių globėjas.

LAIMA - visa žinanti gimimo, likimo Deivė. Jos medis - liepa, paukščiai - gegutė, vanagas. Ji verpėja, audėja ir siuvėja, taip pat gadintoja ir nukirpėja. Žmogaus gyvenimas verpiamas kaip siūlas. Vienas iš Laimos simbolių - varpstelis, prieverpstė.

EG LUTE - Deivės Laimos ornamentas „laumės šluotelė“.

LAIMA-DALIA - gėrybių gausintoja arba mažintoja. Gyviai - antelė, gulbė, avinukas.

GILTINĖ - Mirtis, Laimos sesuo.

LAUMĖ - Laimai giminiška Deivė, antgamtiška darbininkė, teisingumo išikūnijimas, duodanti ir atimanti gėrybes, vaisingumą, nešanti mirtį.

AUSTĖJA - bitė, šeimos gausintoja, ištekančių moterų globėja.

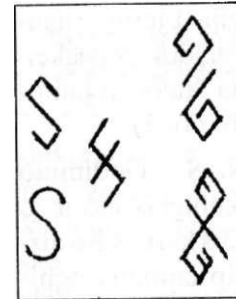
MEDEINA - miško Deivė, medžioklės globėja.

ŽVORŪNE - laukinių žvėrių globėja, siejama su Vakarine žvaigžde.

VAIŽGANTAS - linų ir kanapių globėjas, gimstantis ir mirštantis Dievas, augmenijos atsinaujinimo galia.

GYVATĖ, **ŽALTYS** - namų, židinio, mirusių protėvių, gerovės, sveikatos ir vaisingumo dievybės. Gyvybės, energijos ir nemirtingumo simboliai.

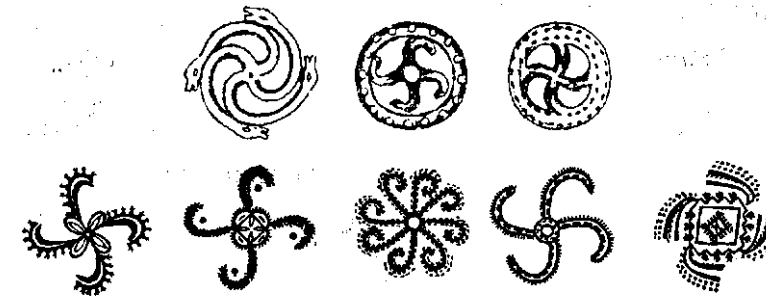
S - simbolizuoja žaltį arba gyvatę.

GABIJA - ugnies Deivė, namų židinio globėja.

Sūkurėlis arba Svastika - kryžma su užlenktais galais, tai išplėtotas ugnies ženklas. V. Tumėnas mano, jog „baltai svastiką siejo su Dievu, Saule, Perkūnu, jo žmona Laima. Svastika - vienas iš dažniausiai lietuvių liaudies mene besikartojančių motyvų. Jomis puošiamos

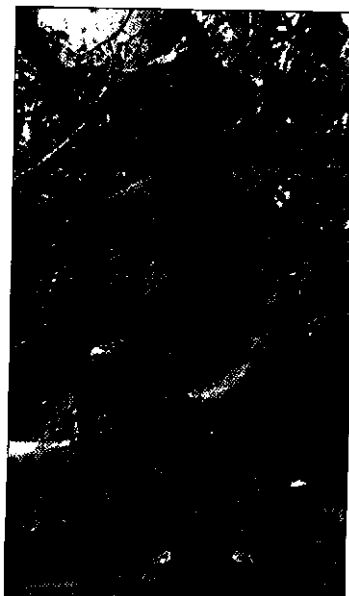
verpstės, jos tapomos ant kraičio skrynių ir baldų, įaudžiamos į audinių raštus. Margučių raštuose svastikos aptinkamos kaip stambūs, savarankiški, įvairiai stilizuoti ženklai, dažniausiai komponuojami margučio šonuose, taip pat deriniuose su kitais statiškais bei dinamiškais ženklais. Svastikos dinamiškumą vaizdingai nusako liaudiškas jos pavadinimas „sūkurėlis“ (ŠA, 1996 03 30).

Sūkurėlis

DIEVAI - dažniausiai dangaus šviesos, ugnies, šviesulių ir žvaigždžių Dievai.

DIEVAS - dangaus šviesos, taikos ir draugystės Dievas. Jaunas ir gražus. Augalijos augimo skatintojas, susijęs su Saulės metų laikais. Jo gyvuliai: elnias, žirgas, jautis, maži paukšteliai. Augalai: beržas ir kiti lapuočiai, rugiai. Ginklai: durklas, kardas. Žirgas yra pagrindinis Dievo palydovas. Žirgas yra

Perkūnas, A. Raudonio
skulptūra

laikas ir energija. Lietuvių liaudies mene šv. Izidorius, pakeičęs Dievą, arija lauką su jautukais (M. Gimbutienė).

PERKŪNAS - Gedimino laikais buvo kunigaikščio ir jo karių Dievas. Jis kartais išivaizduojamas kaip žmogus ugniniais (raudonais) drabužiais, raudonais (rudais) plaukais ir barzda; su strėlėmis, kovos kirviu ar net kalaviju rankoje. O kartais tiesiog sakoma, kad „Perkūnas esąs kunigaikštis su ugniniu kalaviju, ir kai su tuo kalaviju pašvytruoja, tada žaibuoja“ (N. Vėlius). Perkūno medžiai - ažuolas, šermukšnis.

Vytis. Hustyno metraštyje

skaitome, kad „didysis kunigaikštis Vytenis (1293-1316) sugalvojo sau herbą ir visai Lietuvos kunigaikštystei antspaudą: riterių šarvuotą ant žirgo su kardu, kurį dabar vadina „vyčiu“. Manau, kad Vytis vaizduoja lietuvių karių Dievą Perkūną. Mitologijoje Dievas Perkūnas buvo išivaizduojamas raiteliu labai seniai. Pietiniai baltų kaimynai trakai turėjo vyriausią Dievą - ginkluotą raitelį, kurio atvaizdą randama daug, o jo vardas - „Perkonis“.

Dailininko A. Kyno teigimu, Vyties ženklas atsirado mūsų pirmtakų gyventose žemėse. Archeologiniai radiniai rodo, jog lietuviai jau X-XI a. turėję raitelio amuletų - seitų.

Perkūno ženklai, lietuvių manymu, yra sidabrinis skydas su žaibu kreivąja linija" (TD, III, 169).

SAULĖ - šviesos, šilumos ir gyvybės davėja. Ji gimsta žiemą ir toliau auga, bręsta visą metų ratą, kol vėl grįžta žiema. Saulė - tai

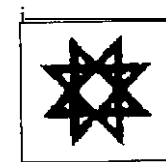
dukrelė, bet ir močiutė. Kalėdų dainose pasirodo elnias devyniaragis kaip nauja Saulė, ištirpdanti ledus. Dainuojama apie kalvelius, kalančius arba liejančius „aukso kupką“ (taurę, puodelį). Saulė, jos šviesa ar aukso spalvos substancija, pasklidusi žmonių pasaulyje, - tai mūsų folkloro aukso rasa, indai ir t.t. Saulės ženklai Lietuvoje yra vieni seniausių - tai lygūs arba ornamentuoti skritinėliai, gintaro ir kt. amuletai, taip pat spinduliuoti apskritimai arba rombai. Žalvario amžiuje pasirodė saulinės apvalios segės ir įvijiniai smeigtai. Saulę galėjo reikšti ir įvairaus pavidalo svastikos.

Saulė - šešiakampė segmentinė žvaigždė - labai populiari liaudies mene (architektūroje, prieverpstėse, paminkluose ir t.t.). Ji galėjo būti ir Perkūno simbolis.

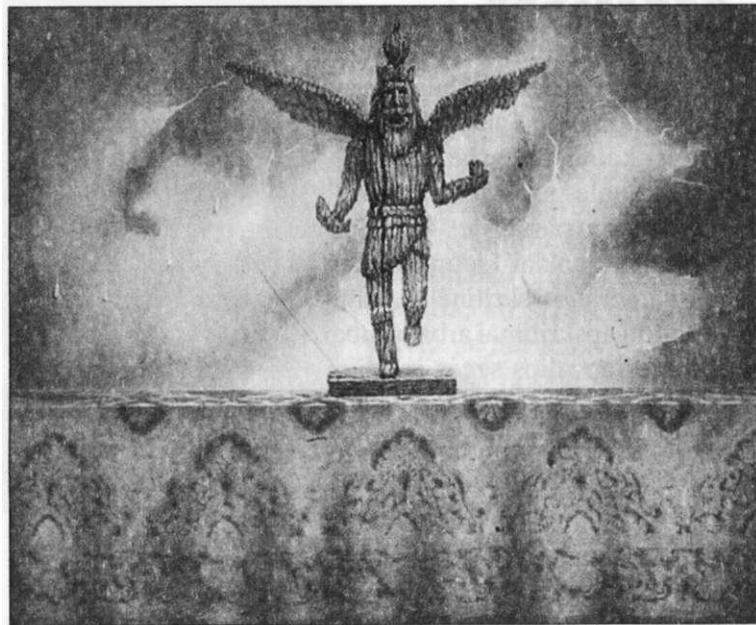
Roželė - Saulės ir pasaulio medžio ženklas mūsų juostose bei audiniuose.

MĖNULIS - nakties šviesos Dievas, karys, kunigaikštis, augalijos augimo skatintojas.

AUŠRINĖ - meilės Deivė, gražuolė, marių pana. Jos gyvuliai - karvė, kumelė. Auksaplaukė pana, gyvenanti saloje. Aušrinė - aštuonių spindulių žvaigždutė, latvių Auseklis. Rytų Lietuvoje šia žvaigžde puošiami nuometai ir tai, kas susiję su vestuvėmis.

BANGPŪTYS, VĖJOPATIS – jūros vėjo Dievas.

Bangpūtys, J. Rudzinsko pieš.

VELNIAS, PATULAS (prūsų) – požemio Dievas, mirusiųjų globėjas.

ŽENKLAI

Būdingiausi baltų ženklai: *žmogus, namas, medis*. Dauguma senųjų liaudies dainų prasideda vienu iš šių ženklų. Motina, tėvas, mergelė gali reikšti ir Dievus bei Deives. Namas, klėtelė ir kt. – tai žmogaus pasaulis, šventovė. Medis (ąžuolas, liepa ir kt.) – tai visas mūsų pasaulis, susidedantis iš dangaus (medžio viršūnė), žemės (medžio kamieno) ir požemio (medžio šaknų). Archeologai randa laidojimo urnų, ant kurių dažniausiai būna nubraižyti medis, namas, žmogus.

Tautinės juostos, audiniai bei medžio drožiniai išlaikė seniausią ornamentinę simboliką. Daugelis ženklų senovėje turėjo gilią prasmę ir paskirtį, kurios šiandien beveik užmirštos. Geriausiai išliko apsauginės ženklų prasmės, sėkmės palinkėjimai ir pan. Apie archajinį raštą galima kalbėti tik kaip apie apeiginį, nes dauguma ženklų turėjo maginę prasmę. Mokslininkai laipsniškai atveria šių ženklų paslaptis.

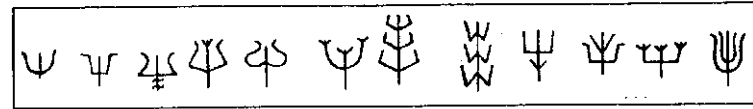
Juostos, rankšluosčiai, pirštinės ir jas puošiantys ženklai glaudžiai siejosi su svarbiausiomis šventėmis: krikštynomis, vestuvėmis, laidotuvėmis. Kaip apeiginės dovanos, jos buvo labai svarbios ir prasmingos. Yra žinių apie šimtaraštes iki 7 m ilgio juostas, kurias laidotuvių metu naudojo nuleidžiant karstą į duobę, o jų raštai buvę simboliniai žodžiai ir ženklai, padedantys velioniui pereiti į pomirtinį gyvenimą. Tokios juostos buvo labai vertinamos ir saugomos, nes manyta, kad jos jungia šį pasaulį su kitu. („Lietuvių liaudies ornamentika“ V., 1994, p. 72). Juostos atliko maginį, šventą ryšį su Deivėmis

Laima, Aušrine, Austėja, Laume. Įvairių apeiginių dovanų, žmonių, gyvulių, medžių ir kitų reikšmingų objektų aprišimas juosta, raiščiu, siūlu pakylėja juos iš kasdienybės į šventybę (LK, 1999, Nr. 6).

Dzūkijoje buvo manoma, kad juosta turi ypatingą magišką jėgą, galinčią pakreipti likimą gerojon pusėn. Todėl juosta (arba rankšluostis) buvo dedami ant duonos kepalų, kuris per visas vestuves pasilikdavo ant stalo neprarietas, kad jaunavedžiai visą gyvenimą turėtų duonos.

Skaičiai 2, 3, 9, 27 yra dažnai sutinkami lietuvių tautosakoje ir papročiuose, tuo tarpu kiti - 4, 7, 8 pasitaiko gana retai. Nagrinėjant lietuvių agrarinius ir kalendorinius papročius, burtus, užkalbėjimus, j akis krinta skaičiaus 3 dominavimas. Anot VToporovo, skaičius 3 reiškia absoliučią tobulumą ir yra bet kokio dinaminio proceso įvaizdis (atsiradimas, raida, pabaiga). Tad skaičius 9 tampa dvigubai šventu. Skaičius 9 atsiduria tarp mirusiųjų ir gyvųjų pasaulio. Tai lyg ribinis skaičius tarpininkas, pvz., Sovijaus mito 9 pragaro vartai (ŠA, 1997 11 08). Lyginiai skaičiai - 2, 4 ir t.t. išreiškia statinę, uždara struktūrą.

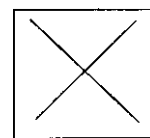
Trejbė - būdingas baltų, kaip ir indoeuropiečių, ženklas bei skaičius. Jis labai mėgstamas lietuvių liaudies mene, tautosakoje, papročiuose. N.Vėlius rašo: „Su trimis susiduriame vos ne kiekviename žingsnyje: trys akmenų vainikai senuosiuose baltų laidojimo paminkluose, trys pakabučiai senuosiuose papuošaluose, trikampės smeigtukų galvutės, trys segmentinės žvaigždės ant lietuvių verpsčių, prieverpsčių, rankšluostinių, net kultuvių, trys stogastulpių vainikai, trys svarbiausieji Dievai, trys likimo lėmėjos laimės mitologinėse sakmėse, trys broliai stebuklinėse pasakose, trys veiksmo pakartojimai, tris kartus sakomos užkeikimų bei užkalbėjimų formulės. 9,12,30,60 - tradiciniai baltų skaičių metai, pasitinkantys įvairiausiose kultūros srityse, ir visus juos sudarant išeities taškas buvo tas stebuklingas skaičius trys" (24, 46).

Trišakiai augalai iš Gimbutienės simbolių knygos p. 63

Trišakio ženklą archeologai randa senųjų prūsų žemėse (ant apeiginių akmenų, papuošaluose). Manoma, jog Kijevo Rusios Riurikaičių trišakis, kurį ukrainiečiai laiko savo svarbiausiu ženklu, atėjo iš Prūsos kartu su ten nusikėlusiais prūsų kariais. Mūsų Gedimino stulpų kilmė taip pat baltiška (prūsiška?), nors trišakis atsekamas ir kitose indoeuropietiškos kultūros, ypač pas graikus ir indų arijus.

Medis - stebuklingas gyvybės, Saulės ir pasaulio medis dažnai minimas tautosakoje, ypač vestuvinėse dainose. Jose kalbama apie Saulės medį ir Aukso obelį. Iš pasėtų meiiūno sėklų dygsta ir auga pasakiškas medis: „Vario koteliai/ Šilko lapeliai / Deimantiniai žiedeliai / Aukso stybeliai / Cidabro šakas / Deimantą viršūnėli" (LLD, IV(2), 151, 152). Tai Vakarų Lietuvos stebuklingo medžio vaizdinys. Kitaip atrodo mitinis medis Rytų Lietuvoje: „An to dvaro / Verba stovi / An tos verbos / Aukselio rasa". Atskridusios trys marių paukštelės ir nukrėtė rasą, išėjo mergelė ir surinko šitą aukso rasą. Kitoje dzūkų dainoje sakoma apie liepą, apsiliejusią aukso rasa. „Aukso rasa" - tai Saulės substancija.

Ugnies ženklas - šviesą simbolizuojantis kryžius - statmenas lygiakraštis ir įstrižas - Perkūno ženklas. Kryžius rate simbolizuoja Saulę. Šis ženklas yra buvęs viskuo - ir žymeiniu, ir simboliu, ir ornamentu. Jis žinomas daugeliui tautų nuo neatmenamų laikų ir dažnai vadinamas sėkmės ženklu. Tai populiariausias mūsų tautinių juostų ornamentinis elementas. Juostose jis dažniausiai atskiria vieną

ornamentinių derinių nuo kito. Senovės kalendoriuje (IV a. prie Dnepro) ženklas X ženkliną pagrindinius keturis Saulės judėjimo taškus: lygiadienius ir solsticijas. Lygė žymima vienu X, o solsticija dviem XX.

Sis ženklas parodo ciklo pradžią ir pabaigą, kuomet būdavo įkuriama apeiginė ugnis. Šiuo atveju X yra ugnies ženklas. Ženklas buvo ypač populiarus keltų kraštuose, todėl dar vadinamas keltišku kryžiumi. Manoma, jog krikščionys iš pradžių pasiėmė X kaip sėkmės ženklą, populiarų visoje Europoje, ir tik nuo IV amžiaus galutinai pasirinko statmeną kryžių (Pachomijaus kryžių), nes pirmasis ženklas buvęs per daug pagoniškas. X ženklas buvo pamatinis ženklas kitiems ženkliams, pavyzdžiui, svastikai. Lietuvoje šis ženklas buvo vartojamas plačiai kaip apsaugos ir laimės ženklas (ant durų, virš langų ir kt.)

Visoje Lietuvoje galiojo paprotys - pirmojo sienojų vainiko sandūroje ties stalo stovėjimo vieta, vadinamoje krikštasuole, meistrai iškirsdavo kryželį, j išskirtimą įdėdami graudulinės („grabnyčinės“) žvakės gabalėlių (25, 79). Kiti tokių šventenybių (kadagių spyglių, duonos, druskos, sidabrinį pinigą) dėdavo visuose keturiuose pirmojo vainiko sudūrimuose - pašventindavo visas sąsparas.

X ženklas dar aiškinamas kaip gyvybės mazgo ženklas (2, 53).

Dvyniai - rombas su žirgeliais. Juo papuoštas kraigas teikia apsaugą ir energiją.

SEITAI (amuletai) - tai maginę-apsauginę galią turintys daiktai-ženklai, nešiojami ant kaklo. Archeologai randa daugybę tokių seitų, tyrinėdami senovės lietuvių kapavietes ir gyvenvietes.

Archeologas P.Tarasenka knygoje „Rambyno žynys“ taip rašė apie gintaro seitą - Laimės ženklą: „Štai jis“, - pasakė senis Augiras ir nukabino nuo krūtinės nedidelę šviesaus gintaro plokštelę ir parodė ją susirinkusiems. - „Kaip Saulė teikia visiems šviesą ir šilumą, taip ir šis gintaro ženklas teikia žmogui jėgų, sveikatos, laimės. Kas tą ženklą nešioja, tam jokia piktoji dvasia nieko blogo padaryti negali“. Jis naikina širdyje baime, kelia drąsą, ryžtingumą, padeda numatyta tikslą atsiekti.“

SPALVOS

Liaudies dainos, išsaugojusios seniausius mūsų kultūros dalykus, rodo ir spalvų senąsias reikšmes.

Balta - viena svarbiausių mūsų spalvų. Liaudies dainose išaukštinami „baltoji saulelė“, „baltieji broleliai“, „baltoji motinėle“, „baltasis tėvelis“ ir pan. M.Pretorijus rašė: „Balta spalva senovės prūsai laikė šventa“. Senojoje pasaulėžiūroje būti baltam reiškia būti ramiam, gražiam, darniam ir teisinguose santykiuose su gyvais bei mirusiais. O tai reiškia - būti sveikam ir nežeidžiamam. Balta buvo ir mirties spalva.

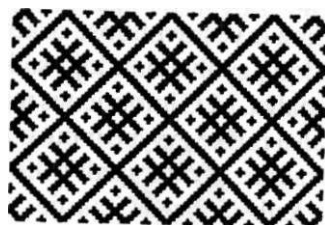
Raudona spalva labiau būdinga kariams. Ji reiškia aktyvumą, energiją. Tai - pavasario gyvybės spalva (raudoni margučiai), ji matoma ir vestuviniuose drabužiuose, juostose ir kt. Lietuviai raudoną spalvą naudojo saikingai.

Juoda - žemės spalva. M.Gimbutienės nuomone, Senojoje Europoje juoda spalva reiškė gyvybę ir buvo Didžiosios Deivės spalva. Mirties prasme juoda spalva lietuvių tradicijoje atsirado neseniai - krikščionybės įtakoje.

Žalia spalva liaudies dainose labai dažna, bet ji beveik neturi simbolinės prasmės. Žalia spalva dažniausiai reiškia supančią gamtą ir ramybę.

Geltona - saulės ir aukso spalva.

Spalvų pavadinimų skirtumai baltų kalbose rodo, kad jie susidarė vėlesniais laikais. Senesni yra šviesos įvairovę reiškiantys žodžiai - spindėjimas, mirgėjimas, skaistumas, skaidrumas, raibumas, žibėjimas, tvaskėjimas ir pan. Jiems talkina spindintis „auksas“, „sidabras“, „varis“ - labai mėgstami ir svarbūs simboliai lietuvių tautosakoje.

PABAIGOS ŽODIS

Sis leidinys skirtas ne vien skaitytojo žingeidumui patenkinti. Mūsų protėvių pasaulėjauta iš esmės skiriasi nuo šiuolaikinės civilizacijos orientyrų. Natūraliu būdu mūsų prigimtinė kultūra vargu ar išliks, nes per daug jėgų kėsinas į jos gyvybę. Mums, šios kultūros šalininkams, reikia mokėti prisiderinti prie tokios civilizacijos. Pačiam vyksmui galima daryti įtaką ir kreipti, ką ir daro daugelis šiuolaikinių dvasinių ir kultūrinių judėjimų. Ateinančios kartos turėtų labiau įvertinti pasaulio gyvybės ir gyvasties kultūros, t.y. tradicinės kultūros, vertę. Žmogiškosios egzistencijos įvairovė turės išlikti, jeigu išliks pats žmogus. Sąmoningai laikydamiesi savo protėvių papročių ir pasaulėjautos galime išsaugoti baltų prigimtą pasaulį. Liaudies dainos turėtų būti dainuojamos kaip šventos giesmės. Juoda duona, lino drobė, gimtinės medis, akmuo ir visa, kas sieja mus su praėjusiomis kartomis, turėtų būti suvokiama kaip šventenybė. Man atrodo, jog lietuviai išsilaikė ir nebuvo įveikti per daugelį šimtmečių tik todėl, kad Lietuva jiems buvo šventoji žemė, o jų žmoniškumas išliko kaip svarbiausia dorybė. Išsaugotas kultūros ir tikėjimo paveldas turi išlikti neišsemiamu natūralaus žmoniškumo ir lietuvių gyvasties šaltiniu. Tikiu, jog pasaulio piliečiui bus reikalinga gimtinės ir protėvių knygelė.

